

Kürt

Meselesi

Kazım Karabekir

EMRE

KÜRT MESELESİ

Emre Yayınları: 32

Emre Basım Yayın Ltd. Şti. Adına Sahibi: Sami Çelik

Yazarı: Kazım Karabekir

Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin

Yayın Danışmanı: Abdullah Şahin

Yayın Editörü: Burak Fazıl Çabuk

Dış İlişkiler: İ. Erkan İrmak

Dizgi: Vehbi Ümit

Düzeltili: Neval Ceylan - Esra Ceylan

Baskı - Cilt: Kilim Matbaacılık

Kapak Baskı: Fesan

Kapak Hazırlık: Ebru Grafik

Kapak Fotoğrafı: Timsal Karabekir (Özel Arşiv)

web: www.emreyayinlari.com

e-mail: emreyayinlari@emreyayinlari.com

ISBN: 975-7369-31-4

12. Baskı - Mayıs - 2004 - İstanbul

- © Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen de olsa kopye edilemez.

All rights reserved Copyrights, translation, Video, Tv, film etc. rights reserved.

KÜRT MESELESİ

Kazım Karabekir

Hazırlayan
Prof. Dr. Faruk Özerengin

 EMRE

Hocapaşa Mah. Dervişler Sokak, No: 7
Sirkeci / İSTANBUL

Tel: (0212) 519 71 56-519 71 57

Fax: (0212) 528 71 12

İÇİNDEKİLER

Kürt Meselesi.....	9
Kürt Meselesi ile İlgili Görüşlerim.....	45
Dersim İsyanı ile İlgili İstatistikî Bilgiler.....	79
Doğu İllerinde Ermenilerin Mezalimine	
Ait Doküman.....	109
Bir Rus Generalinin Yazdıkları.....	132
Bir Rus Generalinin Yazdığı "Van ve Bitlis	
Vilayetleri İstatistiği"nden Bölümler.....	133
Kürtler.....	135
Ermeniler.....	139
Musul Konusuyla Başlayan Tartışma.....	142
Anayasa Tartışmaları.....	145
İsmet Paşa'yı Ziyaret.....	148
Yine Musul Konusu.....	150
Kürtler Tehlikeli Olabilir.....	152
Söylediklerim Çıkınca.....	154
Musul'un İstirdadı Konusuna	
Fevzi Paşa Şaşırıyor.....	156
Köyler Perişan.....	158
Kürtlerin İslahı Meselesi.....	160
Doğu İhmal Ediliyor.....	162
Doğudaki Çalışmalarım.....	164
Bakımsız Çocuklar Hakkındaki Duygularım.....	197

"Çocuk Davamız" Hakkındaki İdealim (Ülküm)	
Fiiliyat Sahasında.....	199
"Çocuk Davamız" Hey'eti Temsiliye ve Kumandanlar Huzurunda.....	205
"Çocuk Davamız" Halk Huzurunda Teftiş Halinde.....	207
Kolordu Müfettişlerinin Teftişi Hakkında Tamim.....	...213
"Çocuk Davamız"la İlgili İrfan Müesseseleri.....	218
Çocuklar Ordusu Teşkili Kararımı Artık Resmî Makamlara Kadar Yazı ile de Bildiriyorum.....	229
"Çocuk Davamız" Ecnebilerin Huzurunda.....	231
Yeni Bir Mektep, Yeni Bir Teftiş.....	233
Yirmi Dokuzuncu Alay Mektebinin Açılış Töreni ve Yatılı Yetimler İlkokulunun Kızak Talim ve Teftişleri.....	235
"Çocuk Davamız" Çocuklar Ordusu Halinde.....	238
Çocuklar Ordusu ve Talimhanesi.....	243
Çocuklar Ordusu Teşkilatı.....	246
Yeni Mektepler ve Kurslar.....	249
Çocuklar Ordusu Marşı "Türk Yılmaz".....	251
Kitap Bayramı..	253
Çocuklar Kasabası.....	255
Çocuklarımıza Karşı Takdirler.....	269
Çocuklar Ordusunun Son Şekli.....	271
Çocuklar Ordusu Teşkilatı..	273
Yatılı Mekteplerimizin Adları ve Mevcutları..	275

YAYINCININ NOTU

Yavuz Sultan Selim zamanında Kürt Şeyhlerinin, Aşiret Reislerinin ve Mir'lerinin Halifeye biatıyla başlayan Türk-Kürt beraberliği Osmanlının son dönemine kadar iki kardeş kavmin münasebetleri olarak geldi.

Osmanlının son dönemi Jön Türklerle başlayan, yükselen Türk milliyetçiliği, zaman zaman Kürtlerin de tepkileriyle karşılaştı. Fakat bu başkaldırıları Cumhuriyetle birlikte milli motifler kazanarak Cumhuriyet kurucularının Türk milliyetçisi tavırlarına karşı tepkiye dönüştü.

Egemen ideolojinin inkar politikaları sonucu günümüzde şiddetli bir savaş görünümü alan bu kardeş kavgasında akan kanın durdurulabilmesi için tarihi gerçeklik içerisinde meseleyi ele alıp çözüme yardımcı olabilmek için Kâzım Karabekir Paşa'nın bu eserini yayınlamayı uygun gördük.

Çünkü Karabekir Paşa 1920'li yıllarda sanki bugünlerin habercisi gibi... Paşanın bu eseri, Kürt Meselesi hakkındaki raporları, olaylara bakışı günümüz için tarihî bir belgedir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın eserini yayına hazırlarken epeyce zorluk çektik. Bazı bölge isimleri, şahıs isimleri v.b. okumalarda yanlışlıklar olabileceğini de biliyoruz.

8 *Kürt Meselesi*

Okuyucularımızdan eğer o isimlerden hatalı okuma varsa ve bunun doğrusunu biliyorlarsa, yeni baskılarda yardımlarını bekliyoruz.

Ayrıca kitabın bütünlüğünü sağlamak için Paşa'nın bu eserinde olmamasına rağmen kitabın sonuna ek olarak bazı bölümler ekledik. Bu bölümler Paşa'nın daha önceden yayınlanmış ve yayına hazırlanan bazı eserlerinden bu eserde de olması gerektiğine inandığımız bölümleri ilave ettik.

KÜRT MESELESİ

Bizi parçalayarak yutmak isteyen harici kuvvetler Kürtlük cereyanını da öteden beri yayıyorlardı. Hristiyan unsurlardan mâada Araplar, Arnavutlar gibi bu sessiz İslâm unsura da Beylik, muhtariyet gibi zehirli haplar yutturuluyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra "ademi merkezîyet" diyerek bu gayeye varmak isteyen akılsız harisler türedi. Mütareke ilanından sonra ise "Kürt İstik-lâli" fikri büsbütün ateşlendi. Kürtçe gazeteler çıkarıldı, Kürtlerin ıslahı için projeler etrafa yayıldı, kongreler yapıldı, siyasi şahsiyetleri, ordu erkânı bile seçildi.

Bu faaliyetler karşısında zamanın hükümetleri acaba ne yaptı?:

Harbi Umumi'nin son senelerinde hemen bütün Kürtlük mıntikalarda kumandanlık etmişim. 1334 (917) de İran hududundan Harput'a kadar Kolordu Kumandanlığı ve Ordu Kumandanlık vekâletiyle bulundum. 1335 (918) başlangıcında dahi Erzincan cephesinde Birinci Kafkas Kolordu Kumandanlığıyla ileri harekâta bulundum. Daha Diyarbekir cephesinde iken edindiğim intibaatımı 11/Kânunsânî/334 (11 Ocak 1918)de bir layiha olarak alakadar makamlara gönderdim. Tavsiyemin hülasası şu idi: "Sulhden sonra iyi bir programla Kürtlerle meskûn mıntikalarda esaslı ıslahata müntehi olamayacak

olan icraat felâketli olacaktır."

Harbi Umumi'yi mütareke felâketi takip ettiği için İttihat ve Terakki hükümeti bu havalide bir şey yapamadı. Ben mütareke bidayetinde Erzurum'a gelir gelmez Kürtlük meselesinin yukarıda bildirdiğim müthiş faaliyetiyle karşılaştım. O zaman İstanbul hükümetinin de Kürt İstiklaline taraftar bulunduğunu gönderdiği heyetlerden anlayarak hayretlere düştüm. Hattâ Fevzi Paşa Hazretlerinin de bulunduğu bir heyet reisi İlhami Bey bana heyeti muvacehesinde dedi ki: "Şark vilayetleri Ermenistan olacak, Kürtler de kıyam ile muhtariyet isterlerse Kürtlerle meskûn mıntıklar olsun kurtulur." İstanbul'un bu cahilane ve gafilane zihniyetini düzeltmeye çalıştım. Kendilerine ve bütün Kürtlere şu fikri verdim: "Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Buralarda ise en ziyade Kürt kardeşlerimiz oturmaktadırlar. Kürt İstiklali diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksatları Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır. Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler bu felâkete meydan vermeyiniz."

Kürtlerin ekserisi uslu ve bize pek merbuttur. Bazı şerirlerin teşebbüslerine de mani olduğu görülünce başka yoldan müthiş propagandalar başladı: "Ermenilerle Kürtler kardeştir, birlikte İstiklallerini kurtaracaklar, Şark'ı Türklerden alacaklar." Ben buna karşı Ermenilerle Kürtler arasında münasebet olmadığını, Kürtlerin Hitit'lerden olduğu yâni en eski Türklerden olduğunu, Ermenilerin maksadı Kürtleri aldatarak yurtlarını işgalden sonra hepsini mahvetmek olduğunu anlattım. Ayrıca mıntıkam dahilindeki aşiret teşkilatını tensik ve bâzı nüfuzlu adamlarını tam maaşla ayrıca istihdam etmek gibi tedbirlerim bir Kürt Cumhuriyeti tesisi için (Şiro) da ictima ve mukarrerat ittihazı ve İstanbul hükümetinin de

yardım ve teşvikine mazhar olarak ve hariçten de ayrıca yardımlar görerek yapılan her teşebbüs akim kaldı. Hattâ Sivas Kongresi esnasında Ferid Paşa hükümetinin talimatı neticesi bir Kürt İstiklaline müntehi olacak Elaziz Valisi Ali Galib'in teşebbüsü bile mevzii bir hâdise olarak kapatıldı.

Şark harekâtına mıntıkamın Kürt aşiretlerini de iştirak ettirdiğimden artık (Ermeni-Kürt) dostluğu ve meselesi de kalmamıştı. Yalnız, Kürtlerin ıslah ve hüsnü idaresi meselesi pek mühim idi ve bu da artık Ankara hükümetinin en mühim bir işi olacak idi.

Kürtleri bize bağlayan yegane rabıta dini kuvvet idi. Bâzı aşiret reislerinin aldıkları yarı maaş şayanı ehemmiyet değildi. Çünkü harici eller bunun birkaç mislini temin edebiliyordu. Halk şeyhlerin önünde diz çöküp havlayacak derecede cahil idi. Ermenistan teşkili hülyası sönünce Kürt İstiklali için çalışmalara tekrar faaliyet verildi. Bu faaliyet Cenub hududlarından geliyordu. 21/Teşrinievvel 337 (21 Ekim 1921) tarihli bir Kürt beyannamesi ile Kürtler İstiklale davet olunuyordu. Beyanname (Bismillah) ile başlıyordu, altındaki mührün ortasında (Kürdistan İstiklal Cemiyeti), etrafında (İnna fetehnaleke fethen mübinen ve nasarullah vakti kaıib) âyetleri yazılı idi.

12/Teşrinsâni/337 (12 Kasım 1921) tarihli 15 maddeli mevaddı esasiye diye bir beyannamede dahi her merkezde bir fırka teşkili ve İptidai, Tâli ve Âli kırkar mektep açılacağı ve kanunun Kur'an-ı Kerim olacağı bildiriliyordu. Bu malumatı Elcezire cephesi Ankara makamâtına vermişti.

Kürdistan İstiklalinin hedefinin Ermenistan teşkili olacağı hakikatini lâzım gelenlere bilvesile tekrar anlattım.

Kürt İstiklali ve sonra da Kürtler üzerine bir Ermenistan tesisiyle Kürtlerin imha veya Ermenileştirilmesi bâzı devletlerin müthiş bir programı olduğunu icab edenlere anlattım.

Ben gerek Şarktan ve gerekse son zaferi müteakip Ankara'da yapılması lâzım gelen esasları Hükümeti milliyemize bildirdim. Kürtlerin harici teşviklerle bizi ızzar edebileceklerini, bunun için acilen lâzım gelen tedbirleri anlattım. Hattâ 338 (1922) senesi Teşrinievvel'inde (Ekim) Bursa'da İsmet Paşa Hazretlerine: "Büyük salahiyet verilirse Şarkın ıslahını deruhte ederim" teklifinde buldum. Fakat Gazi Hazretlerinin buna taraftar olmadıklarından kendilerine açamamaklığımı bildirdiler. Yapılması lâzım gelen işler hakkında 4/Şubat/338 (1922), 16/Teşrinisâni (Kasım)/338 (1922), 26/Nisan/339 (1923) ve 4/Haziran/1339 (1923) ve 20/Ağustos/1339 (1923) da mükerreren ikaz ettim ve layihalar verdim. Şimdiye kadar Kürdistan'ın ıslahı için verilmiş layihaların o havaliyi tanıyan birkaç zattan mürekkep bir komisyonda tedkiki ile esaslı bir program tertibi ve küçük büyük bu programı tatbikle işe başlanması, aksi halde Kürtlerin işgalata kapılarak büyük zararlar getireceğini tahriren, şifahen ve mükerreren bütün alâkadar zatlara anlattım. İstanbul'da herhangi bir irticadan korkmak vehimdir. Kürtlerin bakımı ve oraları için hâlâ bir program bile yapmadınız. Bunu 30/Nisan/340 (1924)da Çankaya'da söyledim. Dahiliye Vekili Receb Bey'i de 18/Haziran/340 (1924)'da ikaz ettim: Dahiliye Vekâletinin hâlâ uyuduğunu söyleyerek yapılması lâzım gelen işleri anlattım. Ve Kürtlerle uğraşan başka milletlerin muazzam neşriyatını gösterdim.

Cumhuriyet Hükümetinin Kürtlüğün ıslahı için neler yaptığını da öğrenelim: Hükümet icraat değil bir program bile yapmamıştır. Hattâ verilen layihaları bile tedkik

etmemiştir. Yalnız Kürtlerin Palu'da bir Kürt kongresi akdini haber alınca şunları yapmış:

11/Eylül/340 (1924)da Dahiliye Vekâleti Kürt kıyımı hakkında İstanbul vilayetine emir veriyor. İstanbul'daki bâzı Kürt reisleriyle temas yaptırarak malumat alınıyor.

8/Teşrinievvel/340 (8 Ekim 1924) ve 14/Teşrinievvel/340 (14 Ekim 1924)'da İlkbaharda Kürt isyanı çıkacağını ve nasıl olacağını İstanbul Polis Müdüriyeti Dahiliye Vekâletine birdiriyor. Bu malumatı da (Mister Tamilen) namıyla İngilizce bilir bir merkez memurunu Kürt reisleri ile temasa getiriyor ve onları muhtariyet almak için isyana teşvik ediyor. Ve hattâ İngiltere Hükümeti tarafından muavenet dahi vaad olunduğuna onları ikna ediyor. Bu halde, ilk harekette Diyarbakir'de Hükümeti ıskat edeceklerini Kürt murahhası Sadi söylüyor.

26/Teşrinievvel/340 (26 Ekim 1924)'da Çapakçur baş muallimi Dünder Alp Bey Hükümeti merkeziyeye dahi Kürtlerin isyan edeceğini bildiriyor.

Bütün bu işlere ve malumata rağmen vukuata sahne olacak yerlerde tedbir almak değil, Hükümeti mahalliyelelere haber bile verilmiyor. Halbuki Kürtlerin (135) şube teşkilatı yaparak ve İstanbul hükümetinin malumatı tahtında oradaki reislerle Şarktaki Kürtler temaslar ve kararlar yapıyorlar. Yâni Hükümet de bunlarla daim adım beraber yürüyor.

Bu hâdiselerden alâkadarlar haberdar edilmediği gibi 27/Teşrinisâni/340 (27 Kasım 1924)'da Halk Fırkasından çekildiğim ve 27/Kânunuevvel/340 (27 Aralık 1924) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liderliğine geçtiğim zaman bize de haber verilmiyor.

13/Şubat/341 (1925)'de Şeyh Said'in yanındaki iki firarinin zayıf bir jandarma müfrezesi ile yakalanmak iste-

nilmesi suretiyle Kürt isyanı başlıyor. Her tarafı zayıf ve Hükümeti mahalliyeleri habersiz bulan Kürtler şımarıklığı arttırıyorlar. Beş aydan beri vukuatı takib eden ve hattâ İstanbul'daki Kürt rüeasını teşyi eden Hükümetin hiçbir tedbir almayarak ve kimseye de haber vermeyecek beklemesi ve neticede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını mes'ul tutmak istemesi tarihi bir hâdisedir. Şöyle ki:

23/Şubat/341 (1925) akşamı Başvekil Fethi Bey bizim fırka (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) reisleriyle görüşmek istediğini bildirdi. Ben, Rauf Bey, Adnan Bey, Cafer Tayyar Paşa Başvekâlet odasında Fethi Bey'e mülaki olduk. Fethi Bey vaziyeti bize şöyle bir izahla bir teklif yaptı: Nasturilerin tedibi sırasında iki alaydan bâzı zabitan ve efradın İngilizlere firar ettiği malumdur. Bilahare efradın avdetinde yapılan tahkikatta medhaldar olan ilk Meclis azasından Bitlis'li Yusuf Ziya ve aşiret reislerinden Mutki'li Hacı Musa, Hesnan'lı Halid ve diğer Halid Beyler ve sair birkaç kişi tevkif olunmuştu. Hırıs'tan Bitlis'e celb olunurken Hesnan'lı Halid'in adamları jandarmalarımızı pusuya düşürerek Halid Bey'i firar ettirmişlerdi. Birkaç gün evvel Piran'lı Şeyh Sait'in yanında firarilerden iki kişiyi gören jandarmalarımız bunları derdest ister. Şeyh Said vermez. Müsademe olur, jandarmaları vururlar, iş büyür Şeyh Said Çapakçur ve Ilıca'yı işgal eder. Diyarbekir'de bulunan Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa Hükümetin talebiyle Ilıca'ya bir süvari müfrezesi gönderir. Fakat müfreze kumandanı şehid olur. Müfreze dağılır. Diyarbekir'deki Süvari Fırkasını Pııan'a göndermişti. Hacı Arif Bey kumandanı bu fırka Pııan'ı işgal ve ussat ile müsademe ederek akşam Hani'ye geçerek fakat geceleyin Şeyh Said kuvvetleri tüfeklerine Kelâmıkadim asdıkları kelimeyi şehadet getirdikleri halde

hücum ederler. Fırka kumandanı bataryasını ve makinalı tüfeklerini terk ile yüz elli kişi ile Piran istikametine kaçabilir.

Mesele gerçi Kürtlük cereyanı fakat irtica şekil ve mahiyetindedir. Biz biraz evvel hey'eti vekile toplandık, Gazi Hazretleri de bulundular. Neticede sizinle görüşmeyi ve sizden fırkanızın teşkilatı hariciyesini lağv etmenizi rica etmeye karar verdik.

Ben şu cevabı verdim: "Fethi Beyefendi... böyle mühim bir vak'a karşısında Hey'eti Vekile toplanıyor, Reisi-cumhur geliyor, birçok şey konuşuluyor. Sonra muhalif fırka rüesası ile görüşmek isteniliyor. Ben bekliyordum ki bizim de vaka hakkındaki fikrimiz ve dahili şu tehlike karşısında elbirliğiyle çalışmaktığımızı teklif olunacak. Kürtler hakkında şifahen ve tahriren mükerrer ikazıma kimse ehemmiyet vermedi. Bununla beraber ister Kürtlük ister irtica olsun fırkamız beyannamesinde dahi ilan vechile Hükümete yardım vazifemizdir. Fakat Hey'eti vekile ictimainın neticesi böyle siyasi bir maksattan, gayrimeşru bir tekliften ibaret kalması cidden şayanı teessürdür. Buna Reisicumhur'un da inzımanı fikri şayanı hayrettir. Ben evvelâ size soruyorum, bu teklifin makul ve meşru bir şey olduğunu bizzat siz kabul ediyor musunuz? Bizim Kürtlük mıntıkasında teşkilatımız bile yoktur. Diğer teşkilatı lağvettiğimiz takdirde dahi hâdiseyi fırkamıza yükletmek kolay olmaz mı? Bunun ne burada ne de fırkamızda münakaşasına dahi tahammülümüz yoktur. Biz bu teklifi red ediyoruz. İsterse kuvvetiyle fırkamızı dağıtsın. Ben fırka reisi olmak sıfatıyla en evvel göğsümü istibdad süngüsüne karşı gererim. Fakat neticenin nerede durduğunu kestirmek de mümkün olmaz. Bizim teklifimiz şudur: Kürt ihtilali Hükümet idaresizliği yüzünden çıkmış ve büyümüştür. Elbirliğiyle bu hususta

bulunuruz, ve Fırka şubelerine Kürt isyanına karşı Hükümetle birlikte aldığımızı, Hükümeti mahalliyelere yardım etmelerini tamim ederiz. Kürt ihtimalidir. Bunu irtica şeklinde tamimle tehlikeyi başka mıntıkada sardırmayınız.

Fethi Bey: Mütalaalarınız doğrudur. Gazi Hazretlerine,

Netice: Gazi bizimle görüşmek istemiyor, Fırkanın lağvı müzakeremiz bu suretle bitti.

23/Şubat/341 (1925) celsesinde Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle idarei örfiye ilanı kabul olunmuştu. 25/Şubat celsesinde Başvekil Fethi Bey Şark hâdisesini izah ederek Malatya'da dahi idarei örfiye ilanına lüzum hasıl olduğunu bildirdi. Bunun üzerine söz alarak kürsüden şu beyanatta bulundum:

"Hükümetimizin beyanına nazaran bâzı Şark vilayetlerimizde idarei örfiyeyi mucib hâdiseler zuhura gelmiştir. Bu, mahdud mütegalibenin harici teşvikatla bâzı emellere nail olmak için halkı dini tahrik ile ızlal ettiklerini anlaşılmıştır. Dini alet ittihaz ederek mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır. Hükümetimizin kanuni olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. Dahili ve harici herhangi bir tehlike karşısında bütün cihan bilmelidir ki, bu vatanın yekvücut evlatları her zaman, her fedakârlığa kadardır." (şiddetli alkışlar)

Mesele Kürtlük İstiklaline matuf fakat muvaffakiyetini kolaylaştırmak için işe dini mahiyet verilmişti. Bütün İstiklal Harbi müddetince sükûnetini temin ettiğim Kürtlük feci bir akıbete gidiyordu. Bunun için kürsüden şid-

detli beyanatta bulunmakla beraber, isyanı takbih ve Hükümetle müştereken bu isyana karşı cephe aldığımızı şubelerimize de ilan ile Hükümeti mahalliyelere yardımı tamim ettik.

Hükümetin teklif ettiği hıyaneti vataniye kanununa bir madde ilavesi de bu celsede kabul olunmuştu, ki şudur:

(Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya âlet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnurdur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan ad olunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlal veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müctemian kavli veya tahriri veya hut fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan ad olunurlar.)

Başvekil Fethi Bey Kürt isyanını Dahiliye Vekili Recep Bey'in idaresizliğine veriyordu. Halk Fırkasında şiddetli münakaşalar başlamıştı. Maksat her tarafta ekseriyeti celb eden bizim fırkayı kapatmak ve Kürt isyanı vesilesiyle her tarafta terör yapmak idi. Fethi Bey bunu kabul etmiyordu. Rızamızla kapatmak cihetini iltizam etmiş idi, bunu biz kabul etmeyince zor göstermeyi Cumhuriyet idare ile telifi kabul bulmuyordu. Bunun için İsmet Paşa Takrir Sükûn Kanunu ile iş başına geçirildi.

Gazi Paşa şiddet istiyordu. Fırka ictimainda şöyle söylemişti:

Evvelâ Hükümeti tenkid etmiş, şiddet lâzım olduğunu, devletin elinden tutmanın lüzumunu söylemiş ve

bütün hülasası" İnkilabı başlıyan inkilabı tamamlayacaktır" nutkuyle Halk Fırkası doksan rey ile Fethi Bey hükümetine ademi itimat beyan etmiş ve Terakkiperer Fırkanın zuhuru ile çekilen İsmet Paşa bu suretle şiddet politikasıyla iş başına gelmişti.

Takriri Sükûn Kanunu(*) Şarkta, Garpta İstiklâl Mahkemeleri, idam cezası salahiyetleri, Meclisin tatili faaliyeti, Terakkiperer Fırka teşkilatının ilgası, kulüplerinin seddi gibi icraat az bir zamanda mevkii tatbiki konulmuştur.

"Bu, şiddet idarenin milletin hukuku tabiiyesini ve hürriyetini tahdîd ve tazyik edeceğını, milletin masuniyeti şahsiyesine taalluk eden hürriyetlerinin hükümetin idaresine, takdirine, murakabasına tevdi olunduğunu, müstebid hükümetlerin nizamı ictimai prensibi arkasından daima kendi emellerini sahai icraatta ileriye sürdüklerini, herkesin fetvasında emin olamayacağını, bütün keyfi hükümetlerin olanca icraatını, olanca yanlış

(*) Takriri Sükun Kanunu:

Madde 1- İrtica ve isyana ve memleketin nizamı ictimaisini ve huzur ve sükûnetini ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve teşübbusat ve neşriyatı Hükümet, Reisisumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'i olacaktır.

Ticaret Vekili	Maarif Vekili	Maliye Vekili	Dahiliye Vekili
Ali Cenani	Hamdullah Suphi	Hasan	Cemil
Bahriye Vekili	Müdafaai Milliye V.	Adliye Vekili	İcra Vekilleri Reisi
İhsan	Recep	Mahmut Esat	İsmet
Ziraat Vekili	Hariciye Vekili	Sihhiye Vekili	Nafıa V.
Bulunamadı	Bulunamadı	Doktor Refik	Süleyman Rıssı
Adliye Encümeninden:	Saruhan	Çorum	Konya
	Mustafa Fevzi	Münir	Refik
Karesi	Bayezit	Kırşehir	
Ahmet Süreyya	Şefik	Ali Rıza	

harekâtını huzur ve sükûn kapısından, kaidesinden içeri sokmuşlardır. Bu kanun hakimiyeti milliyenin ruhuna tamamiyle muhaliftir. İnsanların zihninden geçen fikri bile bunun şumulüne idhal etmeye imkân vardır." diyerek Fırkamız azasından ve Adliye Encümeninden Feridun Fikri Bey uzun uzayıda tenkid etti.

Ve bu esaslar dahilinde Ali Fuad Paşa, Rauf Bey, Zeki Bey, Halis Turgut Bey bu kanunun hakimiyeti milliyeyi darbeleyeceğini ve hükümeti müstebide teşkil edeceğini, hakimiyeti milliyeye elveda demek lâzım geldiğini söylediler.

Bilhassa ben aynen şu beyanatta bulundum:

"Muhterem arkadaşlar.. Evvelce bu kürsüden söylediğim vechile hâdise isyan zuhur eden mıntıkada hükümetimizin her türlü kanuni icraatına taraftarız. Ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hâdise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olacak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun gayri vazıf ve elastikidir. Eğer bu kabul edilirse ve buna istinaden teşkilatı esasiyemizin ruhundan doğan siyasi taazzuflar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşebbüs edilirse halk hakimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık Milletvekillerinin sedaları dahi bu kubbe altından harice çıkamıyacaktır

Bu kanunu kabul etmek Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklâl Mahkemelerine gelince: İstiklâl Mahkemeleri, isminin medlulü vechile İstiklal Harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lâzım gelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da Meclisi âliniz için tarihi bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri fikren İstiklâl Mahkemelerini ıslahat aleti zan ediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar." dedim.

Hükümet Fırkasının beyanatı: Teşkilatı Esasiye Kanunuyla tahtı emniyete alınan hukuku ammenin ve milletin hakkı hakimiyeti bu kanunun kabulüyle siyanet edilecektir. Bu milleti sükûn ve huzura götürmek içindir. Adı üzerindedir. Takriri Sükûn Kanunudur. Bunda eshabı namusun ve memleketin terakki ve tealisi hedef ittihaz etmiş taazzuvların, teşkilatın korkmasına mahal yoktur. Bu namussuzların ve memlekete kundak sokmak isteyenlerin korkacağı bir kanundur. Telaşa lüzum görmüyorum.

Müdafaai Milliye Vekili Receb Bey de bu esasları müdafaadan sonra: "Millete, milletin asaletine, Cumhuriyet perverliğine, milletin azametine, mevkii hürmet ve tazimine en küçük bir şüphe noktası ihsas edecek hiçbir fikir, hiçbir nokta, hiçbir müzakere ve hiçbir karar var mıdır? dedi! ve matbuat hürriyetine karşı tecavüzkâr bulundu.

Başvekil İsmet Paşa da şu beyanatta bulundular: "Muhalefet erkânının ve zannederim bütün azasının hissiyatına tercüman olan mütalaatını dinledik. Muhalefetin bütün azasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir. Siyasi hattı hareketimize ilk temas anında muhalifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasi hattı hareketimizin sıhhatine en bariz ârâzı salime budur. Mevzuu bahis olan kanunun hukuk ve teşkilatı esasiyeye temas eden nazik nıkâtı nazarın teşrihini arkadaşlarım kemali muvaffakiyetle ve kemali vuzuh ile ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüpheye bırakılmıyacak derecede bir kanaati kat'iyeye ile anlaşıldı ki mevcut olan kanun teşkilatı esasiyenin hududu dahilinde memlekette tedabiri nafia cümlesinden asârı nafia vücuda getirecek bir kanun mahiyetindedir. Bu itibarla hey'eti celilenin sabrını suistimal edip mükalemeyi uzat-

mak istemem. Yalnız muhterem Kâzım Karabekir Paşa, ıslahatı İstiklal Mahakimine istinaden mi yapacaksın diye soruyorlar. Islahatı, emniyet ve asayiş temeline istinad ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, taksim etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi İstiklâl Mahkemesi de bir vasıttan ibarettir. Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükunetin muhafazası milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir kaidedir ki, bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti kat'iyesi karşısında-yız. Yalnız bir şey sorayım: bana ıslahattan bahsederken bu memlekette ıslahat fikirleri, teceddüd, terakki fikirleri ahlaksız der diye bar bar bağıırırken muhalefet erkânı niçin birtek kelime söylemediler. Şimdi muhalif bir vaziyet alan arkadaşlarım söz söylemek lazım geldiği zaman söz söylememeleri bir manayı haizdir.

Muhterem Rauf Beyefendi, "Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lazım değildir" buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında bu müşahede de kendisiyle beraberim. Benim mütalaam ve noktai azimetim şudur ki, bir vaziyeti mütalaa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu? Bu kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclisi Âliye izah eden ve kabule iktiranını talep eden bir Cumhuriyet evlatları Cumhuriyeti tehlikeye bırakırlar mı? Cumhuriyet evlatları yakında yeni tedabire ihtiyaç hasıl olursa vaziyet tebeddül ederse cümlelerini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedabir doğrudur. Ve vaziyete göre tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclisi Âli Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin memlekete vaad ettiği terakkiyat ve ıslahatı behemahal temin edecektir. Zan

ederim ki bu mesele üzerinde gerek siyasi ve gerekse kanuni noktai nazardan Hükümet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir."

Kanunun birinci maddesi okundu: (madde 1- İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı ictimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale hais bilumum teşkilat ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet Reiscumhurun tasdiikiyle resen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.)

Söz aldım şunu söyledim:

"Efendim! Receb Beyefendi bilhassa İstanbul mathuatını hedef ittilihaz ederek lâzımı kadar beyanatta bulundular. İsmet Paşa Hazretleri de herhangi bir zatın beyanatı karşısında muhalif fırkanın hiçbir söz söylemediğini söylediler. Esasen bu kanunun bilhassa birinci maddesinden endişemiz bu iki vehim ve zandır. Bugün mathuat bu milletin ma'kes-i efkârıdır.

(Haykırışlar arasında, Tokat Mebusu Sabık Karargâh Kumandanı Mustafa Bey, "hunlar satılmış kimselerdir, keratalar satılmıştır" diye bağırdı.

Ben devamla: "Müsaade buyurun efendim! Bütün gazetelerden çıkan sözlerin muhassalası olmaz. Arzu buyuran zevat benden sonra cevap verir. Muhalif fırkanın beyanatta bulunmaması hakkında İsmet Paşa Hazretlerinin böyle bir zan ve vehmi demek oluyor ki böyle bir kanunu tevlid etmiştir.

(Kozan Mebusu Yüzbaşı Saip Bey: Hayır efendim.. dedi.)

Ben devamla: İşte efendiler bizim endişemiz böyle elastiki ve böyle her şeye cezb edilebilir ve istenildiği şekle sokulabilir bir kanunla hakkı hürriyeti tahdid et-

mek içindir. Binaenaleyh bu kanunun kabulüyle matbuat memleketimizde tamamıyla takib edilmiş olacaktır. ("Asla sesleri) Ben devamla: İnşallah böyle olur ve muhalefet erkânına karşı veyahut herhangi bir yerde siyasi taazzuflara karşı zan ve vehimle birçok icraata kıyam edebilmek daima muhtemeldir. (Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey: Merak etmeyiniz..)

Ben devamla: Ben şunu arz edeyim ki bilhassa İsmet Paşa Hazretlerine, yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilemez."

Bundan sonra Hükümet fırkasından kanunu müdafaa için gayrı vâki beyanatla kanunun behemehal kabulü hakkında sözler söylendi. Fırkamız Tayini Esami ile rey verilmesini istedik. Neticede (144) zat reye iştirak etti. 122 kabul, 22 red ile kanun kabul edilmiş oldu.

İsmet Paşa beyanatında: "Cumhuriyet evlatları, yakında yeni tedabire ihtiyaç olursa ve vaz'iyed ederse cümlesini derpiş edecektir." diye kanunu Meclis kabul etmezse bunu feshe kadar gideceği ve daha şedid tedbirler alacağı tehdidini savunuyordu. Mesele yeni değildi. İstiklal Harbi'nde kol kola çalışanlar ve hatta daha ilk günlerin mübhemiyeti (şüpheciligi) içinde hayatlarını müşterek tehlikeye koyanlar arasındaki ayrılık yolu idi. Ben, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Rauf Bey İstiklal Harbinde, daha Erzurum, Sivas Kongreleri esnasında dahi Mustafa Kemal Paşa'yı samimi tutuyor ve ileri geri münakaşalar yapmakla beraber istikametimizi daima doğru yoldan beraber yürümeye çekiyorduk. Fakat sulhten sonra devam eden birkaç senelik münakaşalarımız ve şekiller ki bugün millet muvacehesine intikal etmiştir. Mühim ayrılığa sebep olmuştur. Bugünkü Kürt hâdisesi ki Hükümetce de takib edilmişti bir vesile oluyordu. Gazi

Hazretleri biigün ekseriyeti kaybedeceklerinden endişe ederek bu müthiş kanunla karşımıza çıkmak istiyorlardı. Bunu Fethi Bey kabul etmedi, fakat İsmet Paşa işi ele aldı. Keşki daha ilk günden kendi vaadi ve kendisini seven herkesten evvel takdir eden benim de tavsiyemi tutsa idi de Gazi Hazretleri siyasi işlere karışmasa idi. Ne böyle hürriyetimizi ezecek şedid kanunlara ve ne de arkadaşlar arasında bu geniş uçuruma mahal kalmayacak idi. Bu gün vaziyet nazik oldu. Birtakım kısa görüşlü insanların Millet Meclisindeki kısa vaadlerine rağmen olacak işler açık görülüyor. Fakat yazık ki hepimizin hayatı mahduddur. Bu, kuvvetli olduğumuz senelerde millet kendini her medeni millet gibi idare etmezse o mahdud ellerin çekilmesinden sonra ne olacaktır? düşünölmüyorsa... İşte kanunu elde eden İsmet Paşa daha istiyordu. Harekâtı askeriye mıntıkasında ve Ankara'da birer İstiklâl Mahkemesi! Bu hareket mıntıkasındaki İstiklâl Mahkemesinin idam kararlarını Meclis'de tasdik edilmeksizin icraya selahiyet isteyen kanun geliyor, arkasından bu kadar mühim Cumhuriyeti tehlikeye koyacak diye feryatlar edildiği ve sıkı tedbirler alındığı bir zamanda Meclisin tatili ictimai teklif ve alel usul ekseriyete iktiran ediyor, hem de Divanı Harbi Örfilerin ve Ankara İstiklâl Mahkemesinin de idam kararını alması kararı alındıktan sonra..

4/Mart/1341 (4 Mart 1925) ve 31/Mart ve 20/Nisan tarihli (Meclis) zabıtlarının tekrar tekrar okunması lâzımdır. İdam selahiyetlerini ver ve Meclisi tatil et.. Bu ne elim mes'uliyettir. Bu hususta dahi çok söyledik.

Ben: "Muhterem arkadaşlar.. Bu gün Şark'ta zuhura gelen hâdiseyi bizler ancak gazetelerde bir çerçeve dahilinde okuyor ve anlıyoruz. Şu kanun birbuçuk gün Fırkada müzakere ve münakaşa edildiği halde burada

yarım saat zarfında iki hatip arkadaşımızın münakaşasına tahammül göstermemek çok insafsızlık olur. Bu gün en şedid kanunu Hükümetiniz eline alarak bütün matbuatı susdurmuştur. Her şey susmuştur, herkes tamamiyle susmuştur. Şu halde hür olarak Milletvekillerinin fikrini beyan edeceği ancak bu mukaddes kürsü kalmıştır. Bunu da burada Müdafaa-i Milliye Vekâletini işgal eden Receb Beyefendi'nin gayet şedid bir beyanatıyla ve hatiplere karşı şahsi tecavüzatıyla tesir yaparak takyid etmesi zannederim ki hayırlı bir iş olmaz. Şu vak'a hâdis olduğundan beri parça parça kaçınıcı kanundur ki huzuru âlinize geliyor. Bakıyoruz, bir kanun geliyor ertesi gün duruyoruz, sonra ikinci bir kanun geliyor. Efendiler! Bu hadise yeni bir hâdis değildir. İnşallah yakında mesele bitecektir. Bittikten sonra daha iyi teşrih olunur. O vakit bendenizin de söyleyecek sözlerim vardır. Bu hâdis çok evelden beri malum olan hâdis idi. Fakat bunu belki Hükümet çıkartımayabilirdi.

(Gürültüler).

Müsaade buyurunuz efendim

(Gürültüler)

Bendeniz sonra söylerim, madem ki çıkmıştır, Hükümet en şedid kanunlarını huzuru âlinize bir defada getirir bir defada münakaşasıyla buradan çıkabilirdi. Bir gün birçok münakaşalar birçok zamanlar sarf edilerek hal ediliyor. İdarei örfiyede bu talep edilen salahiyet, Şark meselesi, Kürt meselesi için değildir. Madem ki bu kanun bir kere huzuru âlinizde kabul edilip çıkıyor, her nerede idarei örfiye ilan ediliyorsa yani en münevver mıntıkaya dahi aynen tatbik edilecektir.

(İsyân çıkarsa sesleri),

("hayır" sesleri) Bundan dolayı (gürültüler) mademki

Divanı Harbi Örfilere bu salahiyet veriliyor ve idarei örfiye hakkı da Hükümete bahşedilmiştir. Bunların hepsi silsiletan zuhura gelebilir. Bundan dolayı onun şahsını müteessir edecek tehditkâr bir takım sözler söylenmemelidir, zannederim. İlmi olarak arzu edilen cevaplar verilir.

(tehdid yok sesleri)

Ruşen Eşref Bey: "Kim masum kanı ile elini bulaştırmak ister Paşa Hazretleri"

Ben: "Bugün isyan edenlere bütün şiddeti göstermek ve bunları gayet az bir zamanda imha etmek her namuslu insanın tamamiyle arzu ettiği bir şeydir."

Ruşen Eşref Bey: "O halde münevver muhitlerden niçin şüphe ediyorsunuz?"

Ben (devamla): "Müsaade buyurunuz efendim.. Arz ettiğim mesele Hükümetimizin yapacağı işi defaten getirerek müdafaa etmeyip de hergün parça parça kanun getirmesidir. Kanunlar geliyor, birkaç arkadaşımız çıkıyor, mütalaatta bulunuyor. Sonra bugün Müdafaa-i Milliye Vekâletini işgal eden arkadaşımız geliyor kemali şiddet ve tesir ile ve acı acı laflarla hamiyetten ve vatana karşı yapılmış olan hizmetlerden bahsederek alî ittihattatta bulunuyor. Herkesin bu vatana karşı yapmış olduğu bir hizmet vardır, yapacağı bir hizmet vardır, tabii ona idraki, şuuru, mantığı bir istikamet göstermeye çalışıyor. Bineanaleyh birbirimizi rencide edip, birbirimizin kalbini zehirliyeceğimize, herkesin fikrini bu kürsüden serbest olarak arz etmesine müsaadenizi rica ediyorum.

Bahriye Vekili İhsan Bey: Müsaade buyurunuz. Pek ehemmiyetli bir mesele mevzubahis olmuştur. Muhalif fırka lideri "harekâtı isyanienin vukuundan evvel malumatımız vardı" diyorlar. Niçin hükümeti haberdar et-

memişlerdir ve İstiklâl Mahkemesine bu harekâtı isyaniyenin avamili hakkında niçin malumat vermiyorlar?

Ruşen Eşref Bey: "Milletin açık kürsüsünde söyleyecek sözlerim vardır, dediler. Davet ediyoruz, söyleyecekleri nedir? açık söylemeleri lazımdır Niçin her tarafta hürriyet ve tahdid edilmiştir. Tahdid edilen hürriyet değil anarşidir. Gazeteler de yazabilir, her yerde herkes de söyleyebilir, bunu nereden çıkıyorlar?"

Reis: "Ruşen Eşref Bey rica ederim, anlayamadığınız muhtacı izah yerler var ise sorarsınız."

Ruşen Eşref Bey: "Paşa Hazretleri! İtham fecidir. Adetâ Hükümetin elleri kanla mülemmadır, şunu asacak bunu kesecektir, deniyor içimizde kabul eden insan var mıdır?"

İşin nasıl mugalataya boğulduğu ve kimlerin feryad ettiği görülüyor. Yukarda izahat vermiştim ki 11/Eylül/340 (1924)'da Hükümet Kürdistan isyanını eline alıyor, 8 ve 14/Teşrinievvel/340 (8 ve 14 Ekim 1924)da ise Mister Tamilen oyunuyla herşeyden haberdar oluyor ve hattâ isyanı teşvik de ediyor, sonra da 13/Şubat/341 (1925)de Şeyh Sait hâdisesi çıkıyor. Sebep de yine jandamalar oluyor. Yani isyandan beş ay evvel Hükümet herşeyi biliyor. Buna rağmen Hükümetin bir uzvu olan Bahriye Vekili ile Hükümetin en yakın bir uzvu olan Ruşen Eşref Bey ne demek istiyor, evlatlarımız tarihin bu satırlarını hayretle okuyacaklardır. Bu feci münakaşa daha devam etti şöyle ki, Meclis reisinin: "öyle söylemiş olsalar derhal kürsüden geri aldırım. Yani hükümetin eli kanla mülemmadır diye birşey söylenmiş olsa derhal geri aldırardım. Hükümetin eli kanlıdır, herkesi boğacaktır, böyle bir şey söylediniz mi?"

Ben: hayır..

Ruşen Eşref Bey: Öyle bir şey söylenmiş değildir. Fakat...

Bahriye Vekili İhsan Bey: Reis Paşa.." matbuatı susdurdunuz, muhalefeti kanunu ki Meclisi Âliden çıkmıştır, memleketin asayişini, sükûnetini ihlal edenlere söz söyletmez. Fakat tenkid ve mürakaba serbesttir. Matbuat susmuş mudur? Bu itham değil midir. Hükümeti itham değil midir? Namuslu bir ekseriyeti (gürültüler)..

Müdafaai Milliye Vekili Receb Bey de uzun cevabından ezcümle şunları söylediler: "Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin halâ yüreğinden acısı çıkmadığını zan ettiğim matbuat meselesi ki bendenizce bugün bu memlekette matbuatın namuslu ve vatan mefhumu dahilindeki hududu üzerinde matbuatta çalışmak isteyenlere en açık bir sahai hürriyet daima küşadedir. Kâzım Karabekir Paşa gibi nizam ve intizam gibi bir devletin hayatına medarı istinad olacak fikri sükûn ve istikrarı en iyi anlamış olmak mevkiinde bulunan bir zatın makûs bir sahada Maûs bir zaviyei rüyetle görmüş olmalarını müsaadeleriyle söyleyeceğim. Devlet idaresi noktasından aramızdaki çok mütebariz olan farklara hamlediyorum. Yalnız diğer taraftan da derhatır ediyorum ki Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri icraatı mevcude ve maziyelele ile devletin en müşkil anında en kuvvetli bir surette bir devlet müessesesinin nasıl hareket etmesi lâzım geldiğini fiilen tatbik etmiş bir zattır.

Efendiler.. Türkiye'de hürriyet vardır. Türkiye'de namus borcunu anlamış olanlar için hürriyet ebediyen nâ mahdudtur. Fakat namus ve namuslarının mutekâsı olan devlet bünyesini kökünden tahliye etmek tarikine gidenlere karşı hürriyet değil hayat yolu kapanmalıdır.

Efendiler.. yine ifadelerine göre hür olarak bu kürsü

kalmış imiş bunu da susdurmayınız.

Efendiler.. Ne kadar ağır bir ithamdır. Bunu yalnız kendi mukabillerini iskât etmek ve haksız göstermek için bir propaganda mahiyetinde addedip meselenin bu noktası üzerinde tevakkuf etmek istemiyorum. Muhterem Paşa Hazretleri ağır bir ithamda bulundular. Muhterem İhsan Bey arkadaşım bihakkın sükûnetlerini muhafaza edemeyerek derhal buldukları yerden cevap verdiler. Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri buyurdular ki (Hükümet bunu vaktinden evvel bilirdi. (*) Def edecek esbab ve tedabire malik idi.) Bu ne ağır bir ithamdır... Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri Hükümete ve hergün hesabını almakta olduğu zümreye karşı (bu felaketlerin sebepleri sizlersiniz, isbat etmek için bu günün fevkaladeliliğinin istilzam ettiği sükutu muhafaza ederek günü geldiği vakit hesabını sizden soracağım") diyor. Memur ettiğiniz Hükümetin ağır mes'uliyetli vazifesini gece gündüz uyumayarak iktidarımız derecesinde hüsni idare etmeye çalışıyoruz. Bunun mükâfatı ortada yok ise bugünkü hâdisenin sebepleri sizlersiniz diyerek yüzümüze karşı bağırarak mıdır?

Recep Beyin ifadelerinde pek doğru bir cihet vardır ki o da şudur: (Devlet idaresi noktasından aramızdaki çok mütebaiz olan farklar). Bu millet muvacehesinde Hükümet ağzından işitmek çok faydalı bir şeydir. Ben asri bir teşkilatı istiyordum. Bu arkadaşlar ise hâlâ bir reis etrafında tutunmaktan ibaret olan köhne sistemden ayrılmıyorlardı.

(*) İfadelerimde böyle bir şey yoktur. Hükümetin bu işi vaktinden evvel bildiğini ve kurcaladığını da bu sıralarda bilmiyordum. Sonra öğrendim.

Vekil Beyler işi takib ettiklerinden benim beyanarımdan benim de bu işi bildiğimi zan ettiler, telaşa geldiler. Benim söylediğim Kürdistan ıslahı için tekliflerim idi.

Bahriye Vekili İhsan Beyin mugalata yaparak ortaya attığı fikir bir takrir halinde riyasete verildi. Tarihimizin yaman cilvelerinden olmak üzere derc ediyorum:

Riyaseti celileye

Kâzım Karabekir Paşa kürsüden şimdi vâki olan beyanatında isyana dair esaslı ve derin malumata vakıf olduğunu ifade eylemiştir. Binaenaleyh kendisinin bu babdaki malumatını İstiklâl Mahkemesine ve Hükümete tevdi eylesini selâmeti memleket namına teklif ve rica ederim.

Sinop Meb'usu
Recep Zühtü

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Ordu Müfettişlik karargâhında Erzurum'a gelen bu zat ile o zaman görüşmek, tanışmak fırsatını bulamamış idim. Müfettişlik vekâleti bana devrolunduğu zaman şifre memuru olarak alıkoysaydım Kürt hâdiseleri hakkında mahallindeki tedbirlerimi ve Hükümeti ikazımı görür bugün bana ve benden ziyade milletvekillerinin hürriyetine bu kadar ağır tecavüzde bulunmazdı.

Ahmet Hilmi Bey (Kayseri) şu mukabelede bulundu: Reis Paşa bu kürsü serbesttir.. Bu kürsüden söylenen sözler ile İstiklâl Mahkemesini telif etme âti için tehlikeli bir çığırdır. Binaenaleyh bu ciheti nazarı dikkate almak lâzımdır.

Reis: Reye koyacak değilim efendim..

Ben kürsüye gelerek şunları söyledim: Arkadaşlar! Bendeniz isyanın sebebi hükümettir veyahut sebebi şudur, budur diye birşey söylemedim. Hikmeti hükümet bu gibi vekayii..

Refik Bey (Konya) her taraf susturulmuştur demediniz mi?

(Gürültüler)

Reis: Bu suretle müzakere devam edemez efendim.

Mümtaz Bey (Trabzon) (Fırkamdan): Bizim gibi Fırkanın neferleri itiraz ederse anlarım. Nuaz fırkanın reisi böyle her vakit müdahale eder mi?

Reis: Efendim.. O daima öyle hararetlidir.. (handeler)

Muhtar Bey: Geçenlerde de Ordu bizim zihniyettedir, demiş idi.

(Hayret.. Fırka liderlerinden biri her taraf susdurulmuştur demediniz mi? diyebiliyor halbuki mesele benim İstiklâl Mahkemesine verilmeğe müteveccih!)

Ben devamla: Benim deminki maruzatım hikmeti Hükümet icabı vekayii tabii Hükümet memurları ve gerek askeri anasır vasıtasıyla zamanında haber alır ve zamanında tedbir yapar. Daha uzağı görür ve defaten bir teklif getirir. Her gün böyle "Bu teklif kâfi gelmiyor" diye parça parça mevzularla gelmemesini temenni ettim. İşte asıl bendenizin maruzatımda bu görülebilir. Bu derd yeni değildir ve bunun yeni olmadığını herkes bilir. Bendenizin Şark cephesinde on senelik hayatım geçmiştir. Receb Beyefendinin Dahiliye Vekili olduğu zaman bendenizi lütfen ziyarete geldikleri vakit dahi bunları arz etmedim mi?

Müdafaai Milliye Vekili Receb Bey: Evet, mukabil maruzatta bulundum.

Ben devamla: Müsaade buyurun efendim.. Kıymetli raporlar vardır, toplayınız dedim ve kendileri de "maalesef birşey yok" dediler. Dahiliye Vekilinin en mühim vazifesi bugün vatanın hayatıyla alakadar Şark vilayetleri ile meşgul olmasıdır, dedim ve aman kıymetli raporlar vardır, bunları tetkik edin. İngilizce ve Rusça o kadar eserler yazılmıştır ki bunlar şayanı hayretdir ki tercüme

dahi edilmemiştir. Kemali samimiyetle bir tanesini gösterdim. Alınız bunları tercüme ettiriniz dedim. Buradaki samimi beyanatım da budur, yoksa Hükümet sebebiyet verdi değildir. Nasıl olur ki bugün çırpınan Hükümet bir takım edariye kalkın bişeyler yapın diyor. (*) Bu nasıl olur? onun için yanlış telakki edilmesin. Benim söylemek istediğim daima tekrar eder ki, yapılacak şeyi daha evvel görmek ve daha evvel teklif edilip toptan çıkarmaktır. Yoksa İstiklâl Mahkemesini müzakere ettiğimiz zamanda ricam aynı idi. İstiklâl Mahkemesine lüzum yoktur, o mıntıkada idarei örfiye ilân ediyorsunuz, bu meseleleri Divanı Harbi Örfilere veriniz daha iyi olur. Maksadım bu idi rica ederim sui telakkiye meydan verilmesin.

Neticede kanun aynen kabul edildi ki şudur:

Madde 1- Hali harpde yahut müsellahan ve müctemian isyan vukuunda sahai harekât ve isyandaki idarei örfiye mıntakalarında müteşekkil bilumum divanı harplerden sadır olan idam kararları Ordu ve Kolordu veya hut müstakil fırka veya mevkii müstahkem kumandanları tarafından bâdel tasdik derhal infaz olunur.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 3- İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye Vekili memurdur.

Tayini esami ile reye vaz'ını onbeş imza ile istedik. Neticei reye iştirak eden 145'ten 123 kabul, 20 red, 2 isimsiz beyaz ile kabul olundu.

20/Nisan/341 (1925) celsesinde Halk Fırkası Kâtibi Umumisi Saffet ve liderlerinden Konya Meb'usu Refik Beyler Meclisin 22/Nisan'da tatili ile 6 ayı geçmeden toplanması hakkında bir tahrir verdiler. Halk Fırkası ha-

(*) Mister Tamilen hikâyesini 8/Haziran/1341 (1925) de yani bu celseden iki ay ve bir hafta sonra okuduğumuz zaman hayretlere düş-tük.

tipleri bunu tervic ettiler. Fırkamız "İsyân hâdisesi tamamen hitam bulmamıştır, ruznamede dahi mühim kanunlar bulunduğundan" bu teklifin aleyhinde bulunduk. Fakat 22/Nisandan 22/Teşrinievvel'e (Ekim) kadar tasrih edilerek ve "Meclis azâsının memleketleri dahilinde tedkik ve mürakaba vazifelerinin ihzar ve teneffüs ve istirahat haline irca ihtiyacı şediden hâsıl olduğu cihetle" kaydı ile tatil kabul olundu. Akabinde İsmet Paşa'nın imzasını taşıyan âtideki dört tezkere Hükümetin tatil hususundaki maksadını daha açık meydana attı. İstiklâl Mahkemeleri ile istediğini yapacak idi. Halbuki müzakere edebilecek müstacel bütçeler de vardı. Bu husustaki ikazımıza cevap dahi verilmedi.

Hükümetin tezkereleri:

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

11- Kanuna mahsus mucibince altı ay için intihab edilmiş olan iki İstiklâl Mahkemesinin müddeti faaliyetinin kariben Meclisi âli tatili mesai eyliyeceği cihetle, müddeti muayyenesinin hitamından itibaren daha altı aylık bir devre için temdidi hakkında Meclisi âliden karar istihsal buyrulması mercudur efendim.

Başvekil
İsmet

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

12- Meclisi Âli kariben tatili mesai eyliyeceği cihetle Ankara İstiklâl Mahkemesine de, Meclisi âli tekrar ictima edinceye değin idam salahiyeti itasına lüzum ve zaruret görülmüş olmakla bu babda Meclisi âliden karar ittihaz buyrulması mercudur efendim.

Başvekil
İsmet

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

13- İsyân sahasında ve civarındaki vilâyatta ilan edilmiş olan ve ahiren de 24/Nisan/1341 (1925) tarihine kadar temdid edilmiş bulunan idarei örfiyenin karıben Meclisi âlinin tatili faaliyeti dolayısıyla, tarihi mezkûrdan itibaren daha yedi ay kadar temdidine lüzum ve zaruret görülmüş olmakla Meclisi Âliden bu babda karar istihsal buyrulması mercudur efendim.

Başvekil
İsmet

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Âlisine

14- Meclisi Âlinin tatili mesai devresinde tekmil memleketin teşkilatı mülkiyesinde yapılması lâzım olan tâdilât projesi ihzar ve Meclisi Âlinin tekrar ictimaında nazarı tasvib ve takdirine arz edilecektir. Ancak tatil esnasında isyan sahasında teşkilatı mülkiyede bir tadilat icrasına lüzum hasıl ve faide görüldüğü takdirde Meclisi âlinin âtiyen ictimaında tâdil veya tasdik hakkı mahfuz kalmak üzere bu teşkilatın icra ve tatbiki için Meclisi âliden Hükümete salahiyet ve mezuniyet istihsal buyrulması mercudur efendim.

Başvekil
İsmet

Müzakerede Fırkamız aleyhde mantıki sözler söyledi. Meclisin tatil kararından evvel bu kanunlara lüzum olduğu neden Hükümet tarafından bildirilmedi? diye itirazlarda dahi bulundu. Tayini esami ile konulmasını istedik fakat ekseriyet zaten Hükümetin emirlerini daha evvel kabul etmiş olduğundan birinci kanun 149 reyden 130 kabul, 17 red, 3 müstenkifle kabul olundu.

Ankara İstiklâl Mahkemesine idam salahiyeti veril-

mesi hususunun Teşkilatı Esasiyeye muvafık olmadığını müdafaa ettik.

Ben: Arkadaşlar... idam salahiyeti, isyan sahasında ani olarak tesir yapması için muvafık olabilir ve yapılır. Fakat şimdiye kadar gerek Hükümetin ve gerek diğer arkadaşların vaziyet hakkında verdikleri malumata nazaran Ankara İstiklâl Mahkemesi için idam salahiyetine hiç lüzum görmüyorum. Geçende Başvekil Paşa Hazretleri yapılan seferberlikte bütün efradımızın vazifelerini bırakarak isyan sahasına koşduklarını, şevkle atıldıklarını ve bu suretle isyanın bastırıldığını ve mütebakisinin de pek seri olarak bastırılacağını ifade buyurdular. Şimdiye kadar Ankara İstiklâl Mahkemesinden gelip geçen davalar ve beyan edilen bütün vak'alar, Ankara İstiklâl Mahkemesine idam salahiyetini vermeye lüzum göstermiyor. Eğer buna lüzum gösterecek bir hâdise tasavvur ediliyorsa esasen Meclisi Âlinin vazifesi böyle bir hâdise karşısında derhal ictima etmektir. Şarktaki hâdise muayyen ve herkes tarafından artık görülebilir ve tel'in edilecek bir vak'a olduğu için orada tatbik edilecek idam hükümleri bilahare bizi müteessir etmeyebilir. Fakat Meclisi âlinizin bulunmadığı bir zamanda, Ankara İstiklâl Mahkemesinden geçecek herhangi bir hükmü idamın icrası, bilahare meyus olsak dahi telafisi imkânı gayrı kabil bulunur. (*) Onun için bendeniz bir tahrir takdim ediyorum: Ankara İstiklâl Mahkemesine idam salahiyetinin verilmesini arkadaşlarımdan rica ediyorum.

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir): Efendiler...

(*) Bu İstiklâl Mahkemesinin ben de dahil olduğum halde bütün Fırkamızı tevkife ve bir kısım azamız hakkında idam kararı verip akabinde infaza, bu müzakere günü aldığı salahiyetle yürüyeceği meğerse mukadder imiş. (İzmir Suikastı faslında sarahat var).

(**) Yayınevimizce İzmir Suikastı Davası adı altında bu bölüm ayrı bir kitap halinde derlenmiştir. (Emre Yayınları)

Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri Şark için idam hükümleri için salahiyet verilmesini muvafık gördükleri halde şu sırada Ankara İstiklâl Mahkemesine idam salahiyeti verilmesinin aleyhinde bulunuyorlar ve esbabı mucibe olarak da bilhassa bir noktaya temas ediyorlar. Diyolarlar ki Başvekil Paşa Hazretleri geçendeki beyanatında isyanların hitam bulmak üzere olduğunu ifade etmişlerdir. Binaenaleyh idam salahiyetinin Ankara İstiklâl Mahkemesine verilmesinde mâna nedir?

Efendiler. Paşa Hazretleri hareketi isyanienin Türk Cumhuriyeti süngüleriyle imha edilmek üzere bulunduğu bir sırada bu hareketi isyaniye müsebbiblerinin ceza görmeyeceğinden bahsetmediler. İsyân tamamen dahi hitam bulmuş olabilir, fakat onun müsebbibleri tamamen tecziye edilmiş olur mu? Asıl onun faillerini tamamen tecziye etmek ve akıttıkları kanın cezasını vermek lâzımdır. Şarkta hâdis olan isyanın sebepleri acaba yalnız o mıntıka dahilinde midir? Başka tarafta yok mudur? Hükümetin yaptığı tedkikat ve tahkikat bizi o neticelere doğru götürmektedir. Binaenaleyh Meclisi Âlinin tatili faaliyet ettiği bir sırada Ankara İstiklâl Mahkemesinin vereceği hükümlerin memleketin, mazlumların ve Cumhuriyetin menafii aliyesi noktai nazarından birgün bile ikmal edilmemesi lâzım gelir. O zaman İstiklâl Mahkemesi hükümetini tasdik ettirmek için hey'eti celilemizi nerede arayarak, nerede bulacak ve nerede tasdik ettireceğiz? Yine Hey'eti celilenizin tasdikine iktiran eden İstiklâl Mahkemeleri kanunu mucibince bu hakkı, İstiklâl Mahkemesine verebilirsiniz. Vatan zaman zaman böyle şeylere muhtaçtır. Dar günlerde bulunuyoruz. Binaenaleyh vermekte hiçbir mahzuru kanuni ve siyasi görmüyorum. Bilakis memleketin menafii âliyesi noktai nazarından lüzum ve zaruret görmekteyim. İdam edilecek

var mı, yok mu? bunu mahkeme bilir. Fakat beş kişinin idamı endişesi karşısında memleketin menafii âliyesini hiçbir zaman ihmal etmek hakkını haiz değildir. Cumhuriyetin menafii bunu emreder. (Halk Fırkasından Bravo sesleri).

Efendiler.. yalnız Cumhuriyet için, yalnız Türk vatani ve Türk milletinin menfaati için göz yaşları döker ve onun için ızdırab duyarız. Yoksa beş kişinin idamından dolayı katiyen ızdırab duyamayız. Memleket sağ olsun. Onun yükselmesi lâzımdır. (keza bravo sesleri).

Adliye Vekilinin beyanatı bir hayli gariptir. Hem Meclisin tatilini istiyorlar hem de cümle öldürülmesi lâzım gelen insanlar için Meclisi nerede arayacak, bulacak ve nerede tasdik ettirecek diyorlar!. Öldürmek için bu isticale ne lüzum var, iş mühimse Meclisi neden tatil ettiriyorsunuz. Asıl dikkat edilecek mühim noktalardan ikisi şunlardır:

1- Hükümetin yaptığı tedkikat ve tahkikat bizi o neticelere doğru götürmektedir.

2- İdam edilecek var mı yok mu? bunu mahkeme bilir..

Bunlara nazaran meselenin peşinen malum olduğu anlaşılıyor. Pek garib bir söz de (dar günlerde bulunuyoruz) cümlesidir. Şarkta isyan söndürüldüğünü Başvekil bildiriyor. Adliye Vekili (dar günlerde bulunuyoruz). diyor. Gerçi herkesin de anladığı bir darlık varsa ki o da Terakkiperver Fırkanın memlekette ekseriyeti kazanacağı meselesidir. Kanunların şiddetinin hedefinin Fırkamızı kapatmak ve bize karşı her şiddeti ele almak olduğunu herkes aşikâr görüyordu. Bunu birkaç celsede münakaşa zemini de yapmış idik. Bilerek veya bilmeyerek bize Millet kürsüsünden merak etmememizi tavsiye eden

bâzı Halk Fırkası Mebusları da vardı. Fakat Adliye Vekilinin bu cevabı (dar günlerde bulunuyoruz) ifadesi Fırkamıza ve matbuatımıza karşı hali tabiiide kaybedeceklerini, anormal vaziyetle kazanmak istenildiğini gösteriyordu. Cumhuriyet evlatları arasında biz de vardık ve bunu fiilen vâsi sahalarda dahi isbat etmiştik. Tehlikede olan Cumhuriyet değil şahıslardı. Mahmut Esat Bey pek âlâ biliyordu ki Türk vatani ve Türk milletinin menfaati için göz yaşı döken ve onun için ıztırap duyanlar arasında Terakkiperver Fırka âzası kendilerinden çok ileride idiler.

Kürsüden şu cevabı verdim: Evvelâ şunu tashih buyursunlar ki bendeniz Şarkdaki idam hükümlerini muvafık görmedim "müteessir etmeyebilir" kaydını koydum. Bunu lütfen tashih buyursunlar. İkincisi: Acaba mümkün değil midir ki Şarktaki isyan ile alakadar olan eşhas oraya götürülsün ve orada bu hususata ait bütün umura vazulyed olan bir mahkemeye verilsin. Bu daha muvafık olmaz mı?

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey: Şarktaki İstiklâl Mahkemesi Heyeti celilenizin müntehibidir. Binaenaleyh oraya itimat edilirken buraya itimat edilmemesi gibi bir mana ifade edilmesi doğru değildir, diye bir takım mütaalaalardan sonra hey'eti celileniz bu selahiyetleri İstiklâl Mahkemesine vermekle memlekete ve Cumhuriyete en büyük iyiliklerden birini yapmış olacaktır, dediler. Bu sözleri Adliye Vekili sıfatıyla mı söylüyorsunuz sualine de evet cevabını verdiler.

Refik Bey (Konya)de Şark Garp birdir. Karabekir Paşa Hazretlerinin mantıkları gibi Şarkta ölenlerin ehemmiyetleri yoktur, ondan müteessir olmayabiliriz, Garbda ölenlerin ehemmiyeti vardır diye bir mantık kabul edemeyiz dedi.

Kürsüden şu cevabı verdim: Efendim.. Bendenizin beyanatımda Refik Beyin buyurduklarının hiçbir nefhası bile yoktur. Kısaca arz edeyim, evvelâ bütün hayatımı bilen arkadaşlar bilirler ki bendeniz memleketin en fakir bir evladının üzerine bile en yüksek bir şahsiyet kadar, ne kadar titremişimdir. Binaenaleyh Şarkda ölenler ölsünler buradakiler ölmesinler demedim. Bendeniz dedim ki, Şarkdaki arkadaşlar vak'anın içindedirler teferruata vakıfdırlar, onların vermiş oldukları karar musib olabileceğinden dolaydır ki neticeden mütesir olmayabiliriz. Buradaki arkadaşlar hâdisatı kilometrelerce uzaktan görecekları için burada yanlış bir karar vasıl olabilirler. Dahiliye Vekili Beyefendinin beyanatından bir cümle aldım. Eğer tasavvur edilmeyen herhangi bir vak'a çıkar da hazır idam salahiyeti bulunur diye bir mütalaa varsa ona karşı da dedim ki: eğer bu mıntıkada böyle idam kararını mucib bir hâdise olursa, esasen Meclisi Millinin vazifesi bir an evvel buraya koşmaktır. O halde neden Şarktaki mahkemeye yeniden bir salahiyet olarak veriliyor? Binaenaleyh Şarktakiler ölsün, Garptakiler ölmesin gibi bir şey söylemedim. Bilhassa benim Şarkda pek kıymetli zamanlarım, pek büyük mesaim geçtiği için böyle bir şeyi hatır ve hayalimden geçirmem.

Mukabil münakaşalar devam etti.

Bizden dahi Rahmi Bey (Trabzon) pek muhik olarak şunu söyledi: Cumhuriyet adliyesinin isyan sahası hari-cindeki isyan müsebbiblerini tedibden âciz olduğunu itiraf etmiş olmuyorlar mı? Millet adliye teşkilatı için milyonlarca para sarf ediyor.

Nihayet benim şu takririm reye konu, biz tayini esami ile reye konulmasını istedik.

Riyaseti Celileye

Şifahen arz ettiğim esbaba binaen Ankara İstiklâl Mahkemesini muayen bir müddet için idam salahiyetinin itası muvafık değildir. Bu babdaki Başvekâlet tezkeresinin reddini teklif eylerim.

İstanbul

Kâzım Karabekir

148 reye iştirak edenler, 129 kabul, 18 red, 1 müstenkif ile Ankara İstiklâl Mahkemesi de Meclise sormadan idam kararını yapmak salahiyetini almış oldu.

İstiklâl Mahkemeleri, Halk Fırkasının nüfuzlu ve celadetli insanları öldürmek salahiyetiyle de mücehhezler. Herkes bu mütekâsif kuvvetin mahalli tatbikine merakla muntazır. Evvelâ bizim kulüpler kapatıldı. Bizim programın altıncı maddesi olan (fırka efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır) irticakârane imiş. Hükümet memleketin nizamı ictimaisini ve huzur ve sükûneti muhafaza için tedabir meyanında Terakkiperver Fırka teşkilatının seddi mecburiyetinde bulunmuş, bunu 9/teşrinisâni/13-41 (9 Kasım 1925) celsesinde Başvekil İsmet Paşa Millet Meclisi kürsüsünden ilan ettiler. Ve Halk Fırkasının bravo seslerini ve alkışlarını aldılar.

Bizim bu madde hakkında İstanbul kulübümüzde kongre akdiyle karar vereceğimizi bildiklerine rağmen, kongreden bir gün evvel bu kulübü de Hükümet kuvvetiyle kapatmıştı. Bir hayli İstanbul gazetecileri de nefyedildi ve gazeteleri kapatıldı.

Bizim Fırka beyannamemizde aynen şu vardı: (Hangi fırka hakimiyeti amme, hürriyetperverlik, Cumhuriyetçilik esaslarındaki noktai nazarı, bu babdaki esaslarımıza tevafuk ederse bu noktada onlarla beraber yürümekten

ve her nevi irticai hareketlere mukavemetten çekinmiyeceğiz)

Teşkilatı Esasiyemizin ikinci maddesi şu idi: (Türkiye Devletinin dini, din-i İslâmdır. Resmi dili Türkçedir, makarrı Ankara şehridir.) 75'nci madde ise (hiç kimse mensub olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi ictihadından dolayı muahaza edilemez.)

Gazi Hazretleri bizim fırka çıktığı zaman bu maddeyi de okumuşlar ve fırkamızın daha muhafazakâr olmasını temenni etmişler ve böyle bir halde yardım dahi ederim demişlerdi.

Yine Gazi Paşa, İzmir gazetecilerine bu teşkilatı esasiyeden bahsederken: Milletimiz için hiçbir noktasının her ne şekil ve manada olursa olsun tebdiline müsaade edilmek imkânı yoktur. Bu düstur milletçe nüshu Kur'aniye mertebesinde mühimdir. Çünkü nüshu Kur'aniye dahi kararına dahi bunu müeyyedir buyurmuşlardır.

Acaba bu sözler, bu işler karşısında bizin altıncı maddedeki (Fırka eskâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır) Laiklik ifade etmez mi? Farz edelim ki ilk günden Hükümet manzumesi ne kendi ifadelerinin ve ne de bizim bu maddenin herhangi bir fena tesirini düşünemedi, fakat şimdi gördü. Şu halde mukabil samimiyetle bu gibi sözler programlardan çıkarılamaz mı? Bir siyasi fırkanın en münevver olan İstanbul'daki kulübünün dahi seddiyle cihana karşı kabilyetsizliğimizi ilan etmeli idi. (*) Türklerin muhalefeti hâlâ anlamadığını maatteessüf 1932 senesi kitaplarında hâlâ mekteplerde bile okutuyoruz. Bu zihniyetle yetişecek vatan çocukları Cumhuriyeti nasıl

(*) Serbest Fırka programında böyle madde olmadığı halde Halk Fırkasına galebe edeceği görülünce aynı akıbeta mazhar olmuştur.

muhafaza edeceklerdir. Her ne ise, Fırkamız tamamiyle söndürüldükten sonra Meclis'den İstiklâl Mahkemelerine salâhiyetler almak için (dar günlerde bulunuyoruz) diye haykıran Adliye Vekili Bursa Belediyesinde 2/Temmuz/341 (1925) şöyle bir nutuk verdi: "Muhâlifler gizli ve sinsi çalışmışlardır. Muhâlefet suikâsd yapmıştır. Muhâlifler mücrimdirler. Maksatlarında vuzuh yoktur. Vazıf iş yapmamışlardır.) Bu tarihi nutuktan evvel ve çok sonra da Hükümet gazeteleri aynı nakaratı yaptılar. (Suikâsd mı, taklibi Hükümet mi) diyerek büyük serlevhalarla günlerce çırpındılar. 9/11/1340 (1924) celsesinde İsmet Paşa'nın Musul'un âtisinden de endişenak görülen nutuklarından sonra söz aldım ve şu beyanatta bulundum:

Vatanımız için pek mühim harici vaziyeti siyasiyemiz mevzu bahis olduğu bir sırada Başvekil Paşa Hazretlerinin beyanatını uzun uzadıya tahlil ve tenkid etmeyi hal ve zaman dolayısıyla faydalı addetmiyorum. Temennimiz vatanımızın en büyük menafiinin istihsaline Hükümetimizin muvaffak olmasını görmektir. Yalnız şu kadarını arz edeyim ki Terakkiperer Cumhuriyet Fırkasının sed kararında Hükümetin beyanatta bulunmadığı halde gazetelerle ve bâzı beyanatta bu fırka irticaa ve suikâsdlara alet olarak gösterilmiştir. Bu gibi beyanat ve neşriyatın böyle mühim bir zamanda dahilde ve hariçde muvaffakiyatımız için ve Cumhuriyetimizin teali ve tersini için ne büyük zarar iras edeceğini müstağniî arz edederim. Binaenaleyh dahile ve farice karşı büyük bir vuzuh ile ve açık alınla bu işâ'atı red ve tekzib ederim.

Kılıç Ali Bey: (Gazi antep): Vesikalar var..

Ben: Vesikaları irae edersiniz..

Sükut.. bu vesikalar ne idi acaba? Bilhassa Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gazetelerinde Falih Rıfki ve

Yunus Nâdi imzalarıyla mükerreren bahsedilen bu vesikalardan Meclisde Kılıç Ali Bey bahsetti. Ben de meydana çıkarmaya davet ettim. Ses çıkmadı. Gazetelerin bu tarzdaki âdice propagandalarını daha evvel İzmir'de Başvekil Paşa'ya da hususi mektuplarımla şikâyetle bulmuş idim.

Bu tarihi iftirayı reddime karşı Halk Fırkasından şu sözleri işittik.

Mustafa (Tokat): Kendi başınıza iş yapmayınız. Sekiz on kişi ile iş olmaz. Kendi başınıza iş yapmak istiyorsunuz.

Başvekil İsmet Paşa, nutku hakkında bizi söz söylemeye davetle beraber vesikalar hakkında şunu söylediler: Bize ait olmayan beyanatı biz, red ve tekzib etmeye bir suretle müdahale etmeyiz.

Nihayet 19/Haziran/342 (1926) Polis Müdürü Ankara'daki evimden beni "İsmet Paşa sizinle görüşmek istiyor, Başvekilâlet dairesinde sizi bekliyorlar diyerek aldı. Yarı yolda gelen bir otomobildeki polisler, İsmet Paşa Hazretleri "görüşmeye ihtiyaç kalmadı" buyurdular, dediler beni evime iade etiler. Bugünkü Hakimiyeti Milliye gazetesinde (suikast) havadisini okudum. "Taklibi Hükümet ve suikast" macerası serlevhalarını okuyunca geçen senedenberi kulaklarımda patlayan bu klişeyi Millet Meclisinde millet muvacehesinde red ettiğimi ve Kılıç Ali Beyin de "vesikalar var" dediğini benim de "vesikaları iiae edersiniz" dediğim gözlerimde ve kulaklarımda canlandı.

22 Haziran'da Jandarma Kumandanı beni evden aldı. Etlik bağlarındaki köşküm bir hayli jandarma ve polisle sarılmıştı. Yine İsmet Paşa benimle görüşmek istiyor denildi. Polis dairesinde bir gece yerde yattım. Şiddetli

protestom üzerine birkaç gece de jandarma kumandanlığında yattım. Başlı başına bir eser teşkil eden bu alçakça hadisenin teferrüatına burada lüzum görmüyorum. Sebep olanların iki cihanda felaketlerini her dem dilerim. Ankara İstiklâl Mahkemesi ki idam kararlarını da infaza salahiyet almıştı. Müddei Umumisi dahi Ali Bey isminde olan bu Üç Ali Beyler heyetinde, suikastlar hakkında vesikalar var diye Kılıç Ali Bey de dahil idi. Vesikalar millet muvecehesinde gösterilmişti. Biz bir kısmımız beraat ettik, Fırkamızın bir kısım âzası da asılma ölümü ile bu fâni dünyadan gittiler. Fırkamızdan mebus olarak idam edilenler: Şükrü Bey Kocaeli, Arif Bey Eskişehir, Abidin Bey Sarıhan, Rüştü Paşa Erzurum, Halis Turgut Bey Sivas, İsmail Canbolat Bey İstanbul.

Bir kısım İttihat ve Terakki mensupları da Ankara'ya naklolunarak orada aynı akıbete vardılar.

Milli tarihimiz için bu davanın bir adli mahkemede rüyeti daha şerefli olurdu. Halk Fırkasının en nüfuzlu âzasının kararıyla muhalif bir fırkanın altı Mebusunun öldürülmesi tarihimize büyük bir dâva olarak geçmiş bulundu.

1927'de yeni Meclisde artık Halk Fırkası tek vücut gibi arzı endam eyledi ve memleketin mukadderatını sorgusuz sualsiz idare etti. Gerçi bir aralık Fethi Beyin Serbest Fırkası çıkarıldıysa da bunun da Halk Fırkasına hâkim istikamete gittiği görülerek bâzı hâdiselerin ithamiyle veliderinin aldığı emre imtisalen fırkasına lağv emrini verdi.

KÜRT MESELESİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİM

Başkumandanlık Huzûr-i Sâmişine
Müdâfaa-i Milliye Vekâlet-i Celîlesine

Ankara
9/6/39 (23)

Kürtlerin aşiret teşkilatı mahzurlu olduğundan ahz-i askere (asker alımına) tâbi kılınmaları hakkında Bitlis vilâyetinin Dâhiliye Vekâleti'ne teklifi üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti mütâlaa-i âcizimi sordu. Verdiğim cevabı ehemmiyetine binâen arz ediyorum. Tensîb buyurulursa Kürdistan'ın ve Kürtlerin temeddünü (çağdaşlaşması) için vukûfu olan zevâtın lâyihaları toplanarak [evvelce muhtelif makamlardan verilmiş ve yeniden talep olunacaklar] Şûrâ-yı Askerî'nin ilk işlerinden olmak üzere tedkîk ve alâkadâr vekâletlerin de mütâlaaıyla bir esas tesbit olunması ve artık küçük büyük bu program gibi üzerinde yürünmesini pek lüzûmlu görüyorum. Her memur tecrübesine nazaran bir fikir buluyor, bit'tab' zamanla tecrübesi arttıkça fikri ve programı değişiyor. Muhtelif makamlar mütebâyin (birbirine zıt) fikir ve kararlarda bulunuyorlar. Bu tarzın temâdisi (sürüp gitmesi) bilhassa sulhdan sonra pek zararımıza olacağını arz eylerim.

4/6 Tarihli mütâla'ât aynen yazıldı.

Kâzım Karabekir

Tahrîrat

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne

Ankara

4/6/39 (23)

C: 22/5/39 (23) ve 1/1794:

Aşiretlerin Nizamiye kadar iş göremediği ve reislerinin mütegalibe (zorba) olduğu pek malum bir keyfiyettir. Aşiret teşkilatının her ne nâm altında olursa olsun temadisi (devam etmesi) bu asırda maddi ve manevî ve dahilî ve haricî zararlı bir şeydir. Ancak sulhun akdin-den evvel ve bilhassa Şark kıtaları garnizonlarına avdet etmeyen evvel bir teşebbüsü muvâfık bulamıyorum. Bundan sonra aşiret teşkilatı lağv edilse dahi bunca senelik bir hak tanınmış kimselerin maaşını kesmeyi bir siyaset telakki etmiyorum. İlk mesele nufuzun kırılması olup Şark mıntıkasında bu yapılmıştır. Mesele ikidir:

1. Aşiret teşkilatının lağvı, 2. Kürtlerin askerliğidir.

Birincisi ne kadar zararlı ise, ikincisi de bugün için hayli zararlıdır.

(a) Bugünkü Ceza Kanunu ile Kürtlerin askerliği temin edilemeyeceği tecrübe edilmiştir. Silah ve elbiseyi alıp hemen hepsi savuşacak zabt ve rabtı bozacaklar, maddi ve manevi kıtalarımız zararlara girecektir.

(b) Kürtlük meselesi gittikçe kurcalanmakta olduğundan yapılması lâzım bir çok icraattan evvel ahz-i asker (asker alımı) muâmelesinin tatbiki her Kürtü bizden soğutacaktır.

(c) Askere geldiklerini ve iyi terbiye aldıklarını farz edelim. Siyâseten bize aleyhdâr oldukça bu talim ve terbiye aleyhimize olacaktır. Çünkü herhangi bir hal karşısında Türk askerinden ve bilhassa top ve makineli, tayyare tesirlerinden korkan Kürtler, talim ve terbiye aldıktan sonra bunlardan korkmayacak ve siyasî entrikalar fiilî sahaya geçerse meselenin halli kolay olmayacaktır.

Binaenaleyh aşiret teşkilatının ilgâsı lüzûmunu görenler ahz-i askerinin mahzûrünü düşünemeyerek beyân-ı mütâla'â etmektedirler. Bâlâdaki mahzurları arz ettikten sonra mutâleâtımı arz eyliyorum:

[Kürdistanın islahı hakkında Sarıkamış'tan arz ettiğimi derhâtır ettiğim lâyiha sûreti nezdimde olmadıgımdan onun da mütâla'â buyurulmasını rica eylerim.]

Kürdistan'da yol yoktur. Kürdistan'da ziraat ve sanayi de yoktur. Halk fakir, tembel ve bittabii kolayına geldiğinden hırsızlığa meyyâldir. Hükümet ve bilhassa adliyenin mevcûdiyeti hiçtir. Çünkü ben mahrumiyet içerisine ve metruk bir vaziyete İzmir, Bursa, Adana, Ankara ve hatta Erzurum memurları gibi aynı şerâit altında, kimse düşmek istemez. Binâenaleyh idâresizlik, haksızlık, irtikâb müdhîştir. Bunları bu halde bırakıp Kürtleri askere almak demek, düşmanlarımıza, propagandalarınızı daha kolay yapın, demektir. Şu halde ilk iş, idâreyi hükûmeti ve adliyeyi islâh etmek ve ahz-ı askere tâbi kılınacak halkı da (yol, köpür) inşâsına ve kısmen de ziraat müfrezeleri teşkiliyle gerek mekteplerini ve gerekse kendilerini medeniyete sevk etmek ve bu sûretle bir kaç sene geçirerek Kürdistan'da umrân göstermek ilk yapılması lâzım gelen işler olmalıdır. Kürtler diyandan, salâbetden de mahrum olduklarından bir kaç yerde Türk ulemâsı nezâretinde medreseler açmalıdır. Yekpâie

bir Kürtlüğün zayıf zamanımızda teşvikata kapılarak hem kendilerini mahv hem de bizi ızrar etmeleri pek muhtemel olduğundan iki mühim Türk kanalı ile Kürdistan üç kısma bölünmelidir. Bu kanalların

(1) Şimâlden Cenûba doğru Hasankale-Malazgirt-Bitlis-Siirt-Cizre,

,(2) Erzincan-Pülümür-Nazimiye-Palu-Ergani-Diyarbakir-Mardin,

(3) Şarkdan Garba Karaköse-Malazgirt-Muş-Genç-Palu,

(4) Siirt-Diyarbakir yani Dicle boyu. Bunlardan en mühimmi Malazgirt ve Nazimiye mıntıklarına kuvvetli Türk köylerinin yerleştirilmesidir.

Bu işlerin bir elden olması ve idârenin askeri olmasını akdemce (daha önce) de arz etmiştim. Vali ve kaymakamlar asker olmadıkça ne Kürdistan'da bir şey yapılır ve ne de Kürtler birşey yaparlar.

Hülâsa;

1. Kuvvetli bir idâre teşkilatı,

2. Türk kanalları,

3. Yollar, köprüler, geçitler, zirâiyat ıslah olarak bir kaç sene mesaî ile halk bir iş yapıldığını görmedikçe Kürtleri askere almak demek

(1) Silah, cephane ve elbise vermek (çünkü alıp kaçacaklar)

(2) Kürdistan'ı isyan ettirmek (Çünkü Türkler size ne yaptı; herşeyiniz harap, gençlerinizi alıp öldürecekler diye propaganda kolay olacak),

(3) İsyanı da bastıracağım diye büyük fedâkârlıklara katlanmak (Çünkü hem silah ve cephane alacaklar hem de az-çok muallim olacaklardır)

Bu muhim hususta ordu kumandanlarının, Hükümet rüesâsının malumatlarını da toplayıp işi Şûra-yı Askerî'de münakaşa ederek esaslı ve sabit bir şekil bulmağı arz ve teklif eylerim.

Kâzım Karabekir

Numara: 776

Sûret

Müdâfaa-i Milliye Vekâletine

Sarıkamış

29/Tammuz/39

(20-2-39 (23)) ve 1366/378 numaralı zâta mahsus şifre cevabıdır.

1. Cephe mıntıkasında, teşkilata tâbi ve gayri tâbi bil'umûm aşiretler hakkında istihsâl edilen malumat ve bu malumâta merbût cervel ve krokiler merbûten (ilişikte) takdim kılınmıştır. Toplanan malumattan hulâsa edilebilecek faydalı mevâd ile tevhid edilen cephe nokta-i nazarı ber-vech-i âtî arz olunur.

A) Temâyülât-ı siyasîleri (siyasi temayülleri)

338 (1922) senesinde Revandiz ve Derbent mağlûbiyetlerini muteâkib İngilizler tarafından Şeyh Mahmud idâresinde kurulmak istenen ve sene-i hazıra Nisan'ında Şeyh Mahmud'un isyanıyla adem-i muvaffakiyete iktiran eden (başarısızlığa doğru giden) Kürdistan Hükümeti komedyası Cenûb aşiretlerini az çok alâkadar etmiş ve diğer aşiretleri de düşündürmekten hâli kalmamıştır. Mahaza Kürtçülük cereyanına kapılmış ve bunu tamamen izhar etmiş aşiret rüesâsı pek mahdûddur. Aşiret efrâdı ise bu gibi siyasî cereyan ve temayüllerden şimdilik

uzaktırlar. Ancak sevk-i cehâletle, bilhassa para kuvvetiyle herhangi bir cereyana âlet olmaları ihtimâl dâhilinde görülür. İngiliz siyâseti ancak Revandiz, Musul mıntıkasındaki Kürt aşiretleri üzerinde mahsus (hissedilir) bir tesir icrâ etmiş ve şimdilik daha şimâle geçememiştir. Bu tesirin de kahren tayyare ve aşiretlerin tapındığı para kuvvetiyle idâme edildiğine şübhe edilemez. Son Revandiz vaziyeti ile İngiliz nüfuzu mezkûr mıntıka için biraz daha kuvvetlenmiş telakki edilebilirse de vaziyet tashih edilince bu da bertaraf edilebilir. Son zaferlerimiz kuvvet ve satvete meftûn ve munkâd (bağlı) aşiretlerin bize karşı merbûtiyetini tezyîd ve takviye etmiştir. Takarrur eden bu şerefli sulhumuz dolayısıyla bu merbûtiyet (bağlılık) kesb-i kuvvet edecektir. Simko'nun İran dahilinde şekli kendine mahsus bir hükûmet kurmaya çalıştığı zamanlarda bilhassa İran hududuna yakın olan aşiretlerin Hükûmetimize karşı rabıtalı günden güne zayıf düşmüş ve hükümetten bir tazyik görseler başlarını alıp gideceklerini ileri sürerek müstağnî ve tehdidkâr bir vaziyet almaya başlamışlardı. Bu hükûmet heyûlasının yıkılmasından sonra hükûmetimize karşı merbûtiyetler artmıştır. Maamafih merbûtiyetin ciddî ve sıhhî olduğuna kanaat getirilemez. Hükûmet her vakit tamamen nâfiz (etkin) ve hâkim vaziyette bulunmadıkça Kürtlerin ehemmiyetli ve ehemmiyetsiz gâileler çıkarmaları ihtimal dahilindedir. Rus siyâseti Kürtler üzerinde hâlen şayân-ı ehemmiyet bir tesire mâlik değildir. Siyasî temâyülât içinde şimdilik gayr-i mahsus (hissedilmez) görünen Kürtlük cereyanı âtîde (gelecekte) cenûbda müstakil bir Kürdistan hükûmetinin tesisinden sonra bu cereyanın -bütün tedbirât-ı lâzimeye rağmen- şayân-ı ehemmiyet bir şekil alması ve şarkda siyasî bir gâilenin hudûsuna (doğmasına) sebebiyet vermesi ve bu vaziyete

tin İngiliz kuvvet, para ve propagandasıyla tevessü' ederek (genişleyerek) taht-ı idâremizdeki (idareimiz altındaki) Kürtler üzerinde bir galeyân uyandırması dâire-i imkânda görülebilir. Her ne kadar muhtelif ve yekdiğere muhalif aşiretlerin ittihad ederek bir hükûmet teşkil etmeleri pek güç ise de âtînin (geleceğin) bunları bir idâre altında toplaması da pek zayıf olmayan bir ihtimal olarak kabul edilmelidir. Bu cereyâna ve âtinin inkişâfâtına karşı ittihazı (alınması) zaruri olan tedâbir-den en mühimlerinin tatbiki ve bu hususta pek kuvvetli âmiller üzerinde hareket edilmesi ve bu cereyânın istikâmetini arzumıza uygun bir tarafa tevcih eder. Şimdilik aşiretleri hükûmet idaresinde ve taht-ı nüfuzunda şeklen tutan aşiret teşkilatı olup bu teşkilat aşiretlerin siyasi temâyüllerine kısmen mâni olmaktadır. Teşkilatın bir çok mahzurlarına ve hükûmete hazar ve seferde maddi ve devamlı bir istifade temin etmesine rağmen böyle bir faydası da mevcuddur. Mehakim-i itizamiye (nizamî mahkemeler) yerine icraatı şedid ve ani, adil ve bir nevi sulh ve ceza mahkemeleri tesis, aşiretlerin, kabiliyeti-rûhiyeleri üzerine pek müessir olacağı gibi hükûmetin icraat ve adâleti de bunlara gösterilmiş, binnetîce (netice olarak), satvet ve nüfuz-ı hükûmet te'yid, aşiretlerin sadakati temin edilmiş olur. Bir işin senelerce mahkemelerde kalmasından aşiretler gayr-i memnundurlar. Müstebidâne dahi olsa, aşiret reislerinin serî ve katî hükümlerine aız-ı iftikar etmekte (ihtiyaç duymakta) ve binnetice rüesânın nüfuzuna kapılmaktadırlar. Kuvvetli teşkilât ve esaslı tertibât ittihazıyla bunları kendi siyasetimize uygun bir mecrâyâ sevk etmek pek mümkündür.

B) Havâs ve hasâil-i husûsiyeleri (Özellikleri ve husûsi vasıfları):

Kürt rüesâsı eski Avrupa şovalyelerinden farksızdır. Aşiret fertlerini dâima bir derebeyi kudret ve maharetiyle idâre etmeyi ve onları pek müstebidâne bir tahakkümle dâire-i inkıyâdına almayı bilirler... Kendilerine iltica edenleri ölmedikçe vermezler. Soygunculuğu, talancılığı çok severler. Hırsızlık, talancılık yapanlar aşiret reisleri içinde mazhar-ı rağbet olurlar. Kanundan, nizamdan tevahhuş ederler. Muhit ve tarz-ı muâşeretlerinin ruhlarında tevliid ettiği azâdeserlik, onlarda makbûl ve menfûr, yekdiğerin mütezâd (aykırı) hisler, hâsiyetler husûle getirmiştir. Ruhen merbûtiyet hissetmedikleri hükümet memurlarını geçici bir belâ gibi telâkkî ederler. Hükümet memurlarına karşı dâima riyâkârâne muâmele ederler. Şahsen cesûr oldukları halde cesâret-i medeni-yeleri yoktur. Serî'ul-infisâl (hemen ayrılabilir) ve kolaylıkla müstaid-i iğfâldirler (ayartılabilirler). Çok hilekâr ve yalancılardır. Kendilerine fenalık yapması muhtemel ve kendilerinden kuvvetli olanlardan korkarlar. Bunlara tabassus ederler (yaltaklanırlar).

Düşmanlarının zayıf zamanlarından istifade etmeyi bilirler. Ve bu anı takdir edecek kaabiliyettedirler. Umûmiyetle askerden çok korkarlar. Adüvven fâik (düşman olarak üstün) bile olsalar kuvây-ı nizâmiye (nizami kuvvetler) ile muhârebeyi göze aldurmazlar. Nizamî kıtalar dahilinde talim ve terbiye görenler fevkalâde cesûr, sâdik, mutî ve iyi asker olurlar. İşret ve sâir menâhî-i dîniyyeden ictinâb ettikleri halde sevk-i cehâletle katli-sirkat gibi fenâlıkları mubah görürler.

Mazileriyle iftihar ederler. Kürtler arasında on-onbeş batınlık şeceresini bütün dal ve budağıyla bilenlere pek çok tesadüf edilir.

C) Aşiret reislerine karşı derece-i merbûtiyetleri, rüesâ ile efrâd arasındaki münâsebât:

Yukanda arz edildiği üzere Kürtlerin geçirdikleri aşiret hayatı, her aşiret reisine bir derebeyi kudreti bahş etmiştir. Aşiret fertlerinin reislerine karşı olan merbûtiyetleri cehâletlerinden ve reislerin zâlimâne muâmelesiyle talan edilecek şeylerden istifâde fikrinden ileri gelmektedir. Hükûmetin kudret ve nüfûzu azaldıkça aşiret reislerinin nüfûzu artar. Meselâ: Cenûb aşiretleri, reislerine daha ziyâde merbûttur. Çünkü oralarda hükümet nüfûzu nisbeten daha azdır. Her aşiret reisi müstebid bir hükümdar gibi bu nüfûzun ihlal edilmemesi için elinden gelen herşeyi yapar. Memûrîn-i hükümetin münferid eşhâsın mürâcaatlarını dinlememesi ve efnâda her türlü işlerini reisleri vasıtasıyla halletmesi rüesâ nüfûzunu takviye ve aşiret fertlerinde de reislerinin himâye ve tavasutu ölmaksızın hükümet nezdinde hiçbir işlerinin yapılamayacağı kanâatini tevlîd ediyor.

Meşrûtiyetin ilk devirlerinde rüesâ nüfûzu kısmen azalmış idi. Fakat memûrîn-i hükümetin, aşiret fertlerinin reislerine karşı hâsıl ettikleri bu şumûl-ı rûhîdeki muhsenâtı fark edememesi ve bir çok adamlarla uğraşmaktan ise, bir reis vasıtasıyla bir çok işleri görebilmekteki meşgale azlığı bu güzel fırsattan istifadeye mâni olmuş ve bundan istifade eden aşiret reisleri eski nüfûzlarını kısmen veya tamamen kazanmaya muvaffak olmuşlardır. Harb-i umûmi esnâsındaki muhâceretler ve fevkalâde haller efrâdın gözünü oldukça açmıştır. Hâlen, rüesânın tahakküm ve zulmünden bîzârdırlar. Reislerinden ayrı yaşamaktaki zevki ve menfaati tatmış olanların en ufak bir fırsatta ayrılmağa müheyyedirler (hazırdırlar). Hükûmet memurları tarafından kendi reislerine fazla hürmet ve teveccüh gösterildiğini gören aşiret fertleri

reisin emrine tav'an ve kerhen inkiyâd eder (isteyerek veya istemeyerek boyun eğer). Kanun nazarındaki müsâvâtı bizzat görecek ve hissedecek olan ferdin, nefsine ağır gelen bu mahkûmiyetten kurtulmaya çalışacağı âşikâr-dır. Rüesâ tecceddüdât (yenilikler) ve terakkiyâta düşmandırlar. Çünkü, yeniliğin kudret-i şenâlarını yıka-
cağını bilirler. Efrâd, rüesâ ile hayât-ı husûsiyelerinde serbest ve lâubalidirler. Beraber yerler. Bazan reisin üst tarafında bile otururlar. Yapılacak işleri birlikte istişâre ederler. Davâlar, rüesâ vasıtasıyla halledilir. Bunda hem sür'at ve hem de arzularına göre sûret-i hall mevcûttur.. Neticede yine rüesâyâ hisse çıkar, efrâd ezilir. Ekseriyetle rüesâ her sene "Reco"ya çıkarlar. "Reco" aşiret efradının reisine verdiği vergidir. Köy köy dolaşırlar. Mevâsî ve sâire alırlar. Rüesânın bir hediye tefsir ettikleri bu "reco" cebri bir soygunculuktur. Tüm aşiret fertleri "Reco"dan bezgindir. Aşiretler halkının bu bezginliğinden istifade ederek rüesânın gayri meşru nüfûzunu kırmağa ve esaslı bir idare makinesi (mekanizması) tesisine muvaffak olunabilir. Fertler ile reisler arasındaki gayri tabii ve istibdâda müsterid merbûtiyeti kırmak, bunun yerine hürriyet, musâvât ve adâleç esasları dairelerinde memleket ve hükûmete nâfi (yararlı) bir rabıta vücûda getirmek nazar-ı dikkate alınacak en mühim bir keyfiyettir. Kürdistan'da takip olunacak dahili siyâsette rüesâyı lûzumsuz himâye etmeyerek aşiret fertleriyle bilâ vasıta temâsa ve resmî müracaatlarda reisin tavassutunu kabul etmemek mühimdir. Bu sûretle kendisini reisin zulmünden kurtaran, ona hayat ve saadet veren bir hükûmet ve idâreye karşı teveccüh ve mutavaatları (itimatları) artacağı bedihîdir.

Yalnız hulûl siyasetinde kullanılacak unsurların iyi intihab edilmiş (seçilmiş) olması lâzımdır. Ayrı bir lisan

konuşan Türk'ten gayrı bir şey olduğunu zanneden bir kitleye karşı intihab edilecek şekl-i idâre onların seviye-i ictimaiyeleri, kaabiliyet-i şahsiyeleri ile mütenâsib olmalı. Takib ve tatbik olunacak siyaseti tamamen temin etmek üzere tedricen ıslah edilmelidir. Kürtler taltîf ve tehditten ayrı derecede müteessir olan bir millettir. Ancak tehdid taltîften ziyade faydalı ve müessirdir. Bunları hükümete ısındırmak için ruhlarını ne kadar kazanmak lâzım ise, icabında pek şedîd sûrette tecziye edileceklerini de bilmeli ve hatta buna dair misaller gözü önünde olmalıdır. Çocukların Türk mekteplerinde okutturulması ve Türkçe lisanının öğretilmesi herşeyden ziyâde nazarı dikkate almayacak bir meseledir. Bu suretle aradaki lisan ve his ayrılığının izâlesi taht-ı temine alınır. Muvakkat tedbirlerle Kürtleri hükümete rabt etmeğe çalışmak, işi pamuk ipliğine bağlamak olur ki, bu sûretle esas itibariyle devamlı hiç bir fayda temin etmeyeceği tabîdir.

D) Aşiret teşkilatının lağvı ne gibi mahzurları tevlîd eder:

1. Bir kısım aşiretlerin- İran ve Rus hududuna yakın- İran dahilindeki aşiretlerle münâsebet ve sıhriyetleri (akrabalıkları) olanların buralara hicret etmesi.

2. Cenûb mıntokasındaki aşiretlerin İngiliz nufûzu altına girmeleri (Şeyh Mahmut ve Seyyid Taha meseleleri de bu maddeyi takviye eder.)

3. Aşiret rüesâsının nufûz ve menfaatları ihlal edileceği için, bunların Kürtlük veya muhâlif cereyânlarla âlet olmaları askerden, nizam ve intizamdan tevahhuş eden halk kitlesi üzerinde rüesânın bu hususda yapacakları propaganda fevkalâde müessir olur.

4. Hiçbir ehemmiyetli vak'a hâdis olmasa ve muvak-

kat olsa bile aşiretlerin adem-i memnûniyet (memnuniyetsizlik) hissi beslemelerini ve aşiret fertlerinin askere alınmasında ve sevkinde muvaffak olunsa bile firarları halinde derdest edilemedikleri takdirde nüfûz-ı hükûmetin kırılmasını ve ordudaki zabt-u rabtın ihlâl edilmesini mucib olur.

Yukarıda arzedildiği vechile aşiretler ahz-i asker olan tamamen müteneffir (nefret duymakta) ve rüesâ ise tamamen muhalifdirler. Jandarma ve nizâmiye kuvveti, mezkûr mıntakalarda halihazır vaziyet ve kuvvetinde kaldıkça, şekl-i idârede bir değişiklik olmadıkça aşiretlerin ahz-i askere tâbi tutulmaları fayda temin etmediği gibi, belki zarar da tevlid eder.

93 Harbi, Harb-i Umumi, son Ermeni harekâtında aşiretlerden lâyıkiyla istifade temin edilmediği gibi ancak bazı aşiretlerin en ziyade yağma maksadıyla harekâta iştirâk ettikleri sâbittir. Muntazam muhârebede hiçbirşey yapamazlar. Düşman ric'at ederse, talan için ta'kib ederler. Sıkı muharebe günleri ile talan günleri aşiretin firar günleridir. En ehemmiyetsiz bir şeyi tâ köylerine kadar götürürler. Mevcudları hiçbir gün için muayyen olmaz. Top, makineli ateşinden çok yırlarlar. Yakından muharebede sebât ve mukâvemet gösteremezler. Müstakillen bir muharebe yapamazlar. Bilhassa harp ve cidâlin bir mâhiyet-i fenniye, riyâziye kesb ettiği şu devirde diğer husûsi teşkilatla vucûda gelen milis ve gönüllü kıtaları gibi, bunlar da iyi bir iş göremezler. Böyle bir husûsi mahiyet ve teşkilatta kaldıkça nizamnâmenin tadili veya her ne sûretle olursa olsun bunlardan matlûb istifadeyi temin de katiyyen mümkün olamaz. Binâenaleyh hazar ve seferde vücudlarından bihakkın istifâde imkânı olmayan ve tabir-i umûmisiyle yalnız kâğıt üzerinde kalan aşiret teşkilatını lağvetmek ve bunları hükû-

met ve orduya tâbi kılmak pek makul ve muvâfık bir hareket olursa da halen ehemmiyeti takdir edilemeyen ve fakat zaman-ı icrasında kesb-i ehemmiyet etmesi muhtemel görülen mahzûrlardan dolayı aşiretleri medeniyete takrîb etmek (yaklaştırmak), hükûmete, askerliğe tedricen ısındırmak ve bunu temin için yeni bir usûl ve tarz-ı idâreye rabt etmek ve bu sûretle mutavassıt bir sistem kabul eylemek, bugün için muvâfık bir hareket olur. Bunun için aşiret nizamnâmesini âtîde arz edildiği vechile ve selim hal tatbik etmek; ve en cenûb mıntıkasında ve hattâ Musul, Revandiz, Kerkük, Süleymâniye havâlîsinde ve ne teşkilâta ve ne de ahz-ı askere tâbi olmayan aşiretleri de teşkilâta rabt etmek ve bu temas sâyesinde hükûmet ve memlekete ısındırmak ve münâsib bir âtîde cümlesini kâide-i tedrîcî ve tekâmüle tebaan mükellefiyet-i askeriyeye dâhil etmek münâsib olur.

E) Aşiretleri mükellefiyet-i askeriyeye takrîb (yaklaştırmak) için nizâm nâmede yapılması lâzım gelen tadilat ve tatbiki için îcab eden husûsat:

1) Teşkilât-ı hâzır ayı bozmayarak, tevsî' (genişletmek) ve ciddi bir sûrette esaslandırmak, gerek üesânın nüfûzunu aşiret fertleri vasıtasıyla kırmak ve gerek teşkilâtı âtiyen (gelecekte) büsbütün lağvedebilecek âmilleri ihzâr etmek (hazırlamak) üzere aynı işaret dahilinde mümkün olduğu kadar müstakil bölük mevcûdunu çoğaltmak, alayları, doğruca fırka veya livâlar emrinde bulunacak bölüklere -yine aşiret fertlerinin arzularıyla- tefrik sûretiyle parçalamak muvafık olur.

2. Nizam nâme mûcibince zâbitân kadrosunun ikmâli.

3. Aşiret zâbitânını yakınlarındaki nizâmiye kıtalarında, hâsseten fırka merkezinde bulundurulacak nizamiye,

süvârî ve piyâde alaylarında her sene staja sevk etmek ve matlub şerâiti hâiz olmayanları ihraç etmek.

4. Esâsen aşiret alayları süvâri olacak ise de hâlen nizamnâmesi mûcibince hiçbir aşiret süvâri çıkaramayacağından ayrı ayrı olmak üzere bazı alay ve müstakil bölüklerin süvari ve bazılarının da piyâde olarak kabul edilmesi de zarûrî olacaktır.

5. Madde 71'de fırka merkezlerinde nizamiye kıtalarına merbût (bağlı) küçük zâbitân talimgâhının tesisi ve aşiretlerin bir ay talim, senenin muayyen aylarında silah altına gelmeleri hakkında madde 84'ün tatbiki. İklim itibarıyla mevsim-i hasat gözetilmek ve münâvebeye riayet edilmek şartıyla senede lâ-akal (en az) (3-6) ay müddetle ictima ve talim ve terbiye ettirmek.

6. Bu ictimalara icâbet etmeyenlerle, firarîlerden zâbitânın derhal teşkilattan ihraçları ve efrâdın (fertlerin) mıntika haricinde ve uzak mevkilerdeki kıt'alarda zecren ve müteferrik surette istihdamları.

7. İlk esnân-ı askeriyeye dahil olan aşiret fertlerinin dokuz ay müddetle mücâvir nizamiye kıtalarında hizmet-i askeriyeye tâbi tutulması.

8. Nizâmiyeden tayin edilecek alay ve bölük kumandanları alay ve bölük merkezlerinde nizamiyeden münasib kuvvetlerle beraber bulunmalıdırlar. Bu suretle hem rüesânın nüfûzu kırılmış ve hem de askerlik için teşvik, tergîb (özendirme) ve verilecek talimatlarla aşiretler arasında kuvvetli bir propaganda merkezleri tesis edilmiş olur. Bu merkezlerde mektepler tesisi ve bu mekteplerin zâbitân-ı mumâileyhimin (sözkonusu zabitlerin) nezareti altına vaz'ı, muazzaf fevâid (katma faydalar) temin eder.

9. Bu suretle tedricen aşiret fertleri askerliğe ve hükûmete ısındırıldıktan sonra -bâlâda arz olduğu vechi-

le- bütün aşiretlerin zaman-ı münasibinde ahz-ı askere (asker alımına) tâbi olduklarının ilanı muvâfık olur.

10. Aşiret fırka kumandanlarının -hatta alay kumandanlarının- aynı zamanda mahallin en büyük hükûmet memuru vazifesi de- salâhiyet-i kâmile ile (tam yetkiyle)- ifâ etmesi. Yani mülkî, askerî, adlî, idârenin tadrîcen hâl-i tabîiye ircâ' edilmek üzere bu şekl-i münâsibde şimdilik tevhîdi (birleştirilmesi); idârenin tanzimi, aşiretlerin mükellefiyet-i askeriyeye takrîbi ve Kürdistan'ın ıslahı için en mühim âmildir. Her suretle husûsiyete mâlik olan mezkûr mıntıklar için ahvâl-i rûhiyye (psikolojik durum) ve hayâl-i ictimâiyyeye muvafık bir tarzda hükûmet ve idâre makinesinin (mekanizmasının) gâyenin istihsâline kadar bir elden, bilhassa asker elinden tedvîri (idaresi) azam-î fevâid temin eder. Bugünkü mülkiye ve adliye teşkilatı Kürdistan için faydasız bir masraf kadrosudur.

11. Aşiretlerin on yaşına kadar olan çocuklarını büyük kasabalarda okutmak, şerîrleri tecziye, münâsib mahallere teb'îd etmek (uzaklaştırmak), büyüklerine de iş bulmak. Alel'umûm aşiret ve Kürtler hakkında tatbik edilecek en iyi usûllerdendir. Büyüklere iş bulmak için bilhassa Ziraat Bankaları tesisleriyle makinalı zirâiyâta bunları ısındırmak, toprağa bağlamak ve toprağı sürdürmek, şimendüfer şoseleri inşâ etmek pek münasibdir. Bu sûretle göçebelik ve vahşetlikleri zâil ve her türlü ıslâhât da mümkün ve faydalı olur.

Mütalehat-ı Umûmiye:

1. Madem ki aşiret teşkilatını lağvetmek bugün için mümkün olamıyor, o halde teşkilatı esaslandırmak ve bu teşkilatta maksada doğru giden izler üzerinde yürümek zaruri olur. Aşiret kıtaları karargahları zâbitânı, her

cihetle nisbî bir mahrumiyet içinde bulunacaklardır. Bunların maaşlarını diğer zabitândan fazla vermek ve muayyen müddetlerde tebdilleri nazar-ı dikkatte tutmak, hem zâbitânın münâsiblerini göndermeyi ve hem de vücûdlarından azamî istifâdeyi temin eder. Teşkilatta ve bu muhitte çalışabilecek malumatlı, hevesli memur bulmak icâb eder. Teşkilat-ı mülkiye ibkâ ve idame edilirse zâbitân misillü memürîn hükûmette aynı sûrette in-tihab ve idâre edilmelidir.

2. Aşiretlerin tarîk-i temeddüne sevklerini dâire-i imkânda tutmak, hükûmet maksadının dâima istihsaline çalışmak için fırkalarda propaganda şubeleri küşâdı (açılması), ticaret ve ziraat yolları gösterilmesi, hâssaten jandarma kuvvet ve nufûzunun ilâsı hususları mühim esaslardır.

3. Kürdistan dahilinde hutût-ı muvâsalenin (ulaşım hatlarının) ıslahı, aşiretlerin hükûmet ve memlekete alâka peydâsı, arzu olunan gâyeye erken yetişilmesi, köylülerin şehirlilerle temasa gelerek temeddün etmeleri (medenileşmeleri), ticâret ve iktisaden inkişafı bu mıntıkalara gidecek memurların maruz kaldıkları müşkilâtın tahfifi gibi bir çok işlerin faydaları mûcib olacağı tabîidir.

4. Bununla beraber hükûmetimiz hamd olsun şerefli bir sulh akdine muvaffak olmuş bulunduğuna binâen Musul meselesini de tamamen lehimize halle muvaffak olursa, aşiretler muhîtinde dahi en kuvvetli zamanımız olacağından ve hiçbir aşiret herhangi bir harekete teşebbüs cür'etini kendinde bulamayacağından ve müstakil Kürdistan teşkili de mevzûbâhs olamayacağından Kürdistan için makul bir şekl-i idâre tatbik, evsâf-ı lâzimeyi hâiz ve hâssaten pek faal ve mustakîm memurlar...

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti

Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Adet

Ankara

24.5.339 (1923)

Ankara'da Şark Cephesi Kumandanı Kâzım

Karabekir Paşa Hazretlerine

21/5/339 (1923) tarihli tezkere-i aliyeleri cevabıdır.

Miralay Süleyman Sabri Beye âid davâların Ankara'ya nakli lüzûmu İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâseti'ne tebliğ edilmiştir efendim.

Baş Kumandan

Gazi M. Kemal

Ş(ark).C(ephesi).K(umandanlığı). Vekâletine

Süleyman Sabri Bey'e âid dâvanın ref'i (duruşması) olmadığı takdirde Ankara'ya naklini ehemmiyetle Başkumandanlığa yazmıştım. Mezkûr davânın Ankara'ya nakli lüzumu İcra Vekilleri Hey'eti Riyâseti'ne tebliğ edildiği Baş Kumandanlığın 24/5/39 (23) tarih ve 493 numaralı tahrîrî (yazılı) emirlerinden anlaşılmıştır efendim.

21/5639

Başkumandanlık Huzûr-ı Sâmîsine

(Yüksek huzurlarına)

Âdil icraatıyla kendisini Kürdistan mıntıkasında tanıtan Miralay Süleyman Sabri Bey ile nasıl gizli maksadlarla kendisi aleyhinde tertîb edilen davası hakkında

26/4/39 (23) tarihli tahrîrât ile mufassal malûmât arz edilmişti. Makâm-ı sâmîlerinden havâle buyunulan ve bir sûreti bendenize de gelen 13/5/39 (23) tarihli şifresinde ise Adliye Vekâleti tarafından mümâileyhin tevkîf edilip edilmediği Karaköse Adliyesinden sorulduğu bildirilmektedir. Çok şâyân-ı dikkat olan bu mesele aynı zamanda, îkâ-i habâset için memleketin nezih âfâkını ifsâda uğraşp muhtelif şekil ve sûretlerle tecelli eden kin ve muhâceme rüzgârlarının idâre makinesinin merkezinden de -velev ki bilmeyerek olsun- nefhalanmasından (soluk olmasından) dolayı şâyân-ı endişedir de. Aldığı emri yaptığından ve icrâat-ı âdilânesinden dolayı ve takdîr ve tahsîn edilen Süleyman Sabri Bey'in aynı meseleden dolayı kendisine teşekkür eden Hükûmet tarafından müttehem (itham edilmiş) olarak mahkemeye çağırılması gülünç olduğu kadar, memleketin âtisi içinde pek elîm intibaât bırakacak mâhiyettedir. Zatî olduğundan kat kat fazla şeref ve haysiyet, hükûmetle şiddetle alâkadar olan bu meselenin mutlak ve muhakkak ref' edilerek hem hükûmetin hem askerliğin, hem de şahsın hukuk ve haysiyetinin kurtarılmasına ve eğer davânın ru'yetine devam olunması çâresizliği mevzû-ı bahs ise şeref-i hükûmet ve zâtisi namına davetine icâbet edemeyeceğini mümâileyhin bildirdiği mahkemeden davânın Ankara'ya nakline emir ve müsâade-i fahîmaneleri istirhâm ederim.

Kâzım Karabekir

(Dilekçenin yanına şu not ilave edilmiş):

Te'kîden arz ederim ki takîb olunan maksad, ordunun ve Hükûmetin nüfûzunu kırmaktır. Bunun Şark'ta ve bilhassa Kürdistan'da husûl bulması maazallah telâfisi gayr-i mümkün vak'aların hudûsunu intâc edecektir.

Düşmanlarımızın bu netâyici görmek için ne fedâkârlıklar yaptığı müstağnî-i izahdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Aded

Sarıkamış
13/5/339 (1923)

Başkumandanlığına
C 25/4/339 (1923) Şifreye.

1. Birinci Aşiret Suvâri Fırkası Kumandanı Miralay Süleyman Sabri Bey öteden beri Kürtlük cereyânını durdurmağa ve mutavekkıb-ı Fark-ı (4.T Z E Y H E) hutûtiyle yerinde sâî olanların arzularına set çekmeye çalışan bir kumandanın şu sırada intihâbât propagandasına yerimiyet (hız vermek) ve Kürt Mebusu çıkarmakta musır (ısrarlı) bulunan Bayezit Livâsı dahilindeki bazı eşhâsın mümâileyhin mıntikasından intihâbâtda tamamen bîtarafisine (tarafsızlığa) rağmen arzularına tevâfuk edecek mevki kabul bulmadıklarında şahsını leklemek ve nufûzunu kırdıktan sonra maksadlarına nâil olmak istediklerini öğreniyorum. Hatta davâ hukûk-ı Umûmiye cânibinden ikâme edilmekle beraber mümâ-ileyhin şahsı hakkında o kadar ileri gidilmiştir ki, Adliye Vekâleti'nden Karaköse mahkemesine tevkif edilip edilmediği dahi sorulmuştur. Bu işlerde Ankara'da bulunan Kör Hüseyin Paşa'nın ve Bayezit Mebusu Şevket Bey gibi diğer muhâlif mebusların alâkadar olduğunu tahmin etmekteyim. Bu nokta-i nazardan ve iki sene evvel aldığı emri yapan bir kumandanın mahalli adliyesinin davetine icâbeti, siyâset-i hükûmet ve idâre-i askeriye ve asâyişi-

mahalliye itibarında katiyyen muvâfık olamayacağı takdir buyurulduğuna mahkemenin davetine ne tarzda cevap verilmesi icâb ediyorsa irâdesi.

2. Başkumandanlığa cevâben, Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine beray-ı malûmat.

Şark Cephesi Kumandan Vekili
Ali Saîd

Açtım/14

Lütfü

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
20/5/339 (1923)

Ankara
26/41'de yazıla

Baş K.

Değil cinâyetleri, adî bir vak'ayı bile Kürdistan mıntı-kasında hall ü fasl etmek değil aylarca, hatta senelerce sürüklendire sürüklendire, bu yüzden birkaç şahsın, bir kaç köyün ve hatta bir kaç aşiretin birbirine girmesine, bir çok kanların dökülmesine hemen her dâim sebep olan Adliye devâirinin (dâirelerinin) bu beceriksizliğine ve bu hastalığa göre icraat, ekseriyetle ya fukarâ-i halka veyahut nâmuskâr memûrine karşı tecellî eder. Hem de öyle icrâat ki satvet-i hükûmeti (Hükûmet otoritesini) kökünden yıkar. Kürdistan denildiği zaman derebeylerinin hükümrân olduğu bir mıntıkayı hatırlamamak kabil değildir. Şekâvet, yağma, soygunculuk eksik olmadığı zamanlarda kaç memur koğulmuş ve jandarmaların silahı alınmıştır. Hükûmet namına yegâneicrâatımız olan adliyenin ve vasıta-i icrâiyesi olan jandarmanın ihmal veya

tecâvüzü yüzünden ne kadar gaileler çıkmıştır. Ve dâima asker sevki, asker ikâmesi suretiyle sükûn ve asâyiş iâde edilmiş ve şerif-i hükûmet kurtarılmıştır. Bu vekâyî' öyle bir hal almıştır ki Kürdistan halkı, hükûmet deyince askerinin icrâatını ve askerinin adl ve hakkaniyetini intizâr eder ve en ufak işleri için dahi onlara müracaat eder ve saburane neticesini bekler.

İstiklâl mücadelesinin devamı esnâsında ciddi alâkadarlıkları istilzâm eden Kürdistan mıntikasında birkaç adilâne icraatıyla belki de memleketin aksam-ı sâiresinden daha sâkin ve emin bir mıntıka haline girmesini temin için ordu aşiretler arasında uzun müddet bulunmuş, iffet ve namusuyla ve halka kendisini sevdirmesiyle gayet iyi tanınmış kıymetli bir kumandanı başında olmak üzere Yedinci İhtiyat Süvari Fırkası teşkilatı bu mıntıkada yerleşmiş ve asayişî lâzımı gibi muhâfaza eylemişti. 337 (1921) senesi Eylül'ünde bu Fırka mıntikasında bir şekavetten ziyâde, iki veya aşiretin biribirlerini Hükûmet nazarında düşürmek ve te'dibâta sebebiyet vermek gibi intikamcı teşebbüsâttan neş'et ettiği kuvvetle zan ve tahmin olunan, ihlâl-i asâyiş mukadidmesi (başlangıcı) olarak bir soygun vak'ası oldu. Bu mıntikalarda hükûmet-i mahalliyeler esâsen acîz mevkiinde bulduğundan hükûmetin de malûmatı altında Miralay Süleyman Sabri Bey bu vak'ayı mağsûb (gasbedilmiş) eşya ve paraya mukâbil İhtiyat Firkaları teşkilâtına dahil bulunan alâkadar ve mücavir aşiretlerden ve kendilerinin hüsn-rızasıyla para toplayarak, soyulan bîçâre iki memura vermiş ve kasd edildiği şüphe edilen karışıklığa meydan vermemek sûretiyle âdilane halletmişti. Dahiliye Vekâleti bundan dolayı kendisine beyân-ı takdîrât eylemişti.

Zât-ı sâmilere arz edilip bir sureti de bendenize gelen Şark Cephesi K. Vekâletinin 24/4/339 (1923) tarih-

li şifresinde Süleyman Sabri Bey'in bu meseleden dolayı mahkemeye çağırıldığı ve bu celb teşebbüsünün masû-niyet-i şahsiye (kişinin korunması) kanununun bazı sefil maksadlara âlet edilmesinden ileri geldiği tahmin edildiği bildirilmektedir. Şahsî bir takım teşebbüsat olması da muhtemel olan bu teşebbüsün Şark ve Garb'da ve hatta merkezde bir takım örtülü nam ve şekillerde kendisini gösteren düşman entrikalarının ve onlara bilerek ve bil-meyerek vâsita olan fesat âletlerinin vahdet-i milliyesini temin ve temsil eden yegâne kuvvetimiz Ordudan ve onun mensûbiyetine karşı tevcîh ediyeh bir sûikasdı ol-duğuna kaniim. Kürdistan'da ekseriyeti yerli ve vaziyet-i siyasiyemizi kavrayabilecek tahsilden mahrûm bir kısım me'mûrînin herhangi bir taraftan iğfal edilmeleri ve bu gâfil teşebbüsler önlenmeyerek icrâat ve teşebbüsatta serbest kalmaları halinde düşman parmaklarının dolaştığı bu mıntıkalarda pek elim ve tahribkâr neticeler tevliid edebilir.

Binâenaleyh müteaddid teşekkür ve takdir telgrafna-meleri alan Süleyman Sabri Bey'in aynı meseleden dola-yı aynı hükûmet zimamdârânı (yöneticileri) zamanında mahkemeye çağırılması ve mümâileyhin de icâbet eyle-mesi ne hükûmetin şerefiyle, ne askerlik şerefiyle ve ne de zâtî şerefle kâbil-i te'lîfdir.

Mümâileyhten aldığım mektubta dahi uğruna hayatı-nı vakfettiği hükûmetin şerefi namına bir türlü icâbet ve kabul edemeyeceği bu meseleden dolayı hayat-ı askeri-ye ve şahsiyesinin karanlıklara atılmasına meydan veril-memesini istirham etmektedir.

Seri teşebbüs-i fahîmânelelerini bilhassa istirham eyle-rim efendim.

Ş.K.(Şaik Kumandanı)

Kâzım Karabekir

Vasıta-i tatmin olacak bir silah-i taarruz şekline isti-hâle eden Süleyman Sabri Bey'e isnâd olunan fiil temin-i asâyiş ve idâme-i hakimiyet fikrinden doğmuştur. Böyle bir mesele maznunda muhâkemeye i'zâmı (yollanması) son derece fenâ tesirler tevliid edeceğinden icâbının irâde-i cevâbiyesine intizar eylerim.

Baş Kumandanlığa ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve beray-ı malûmat Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine arz edilmiştir.

3/188 numaralıdır.

Şark Cephesi K. Vekili

Ali Said

Ankara'da Şark Cephesi K. Kâzım Karabekir Paşa
Hazretlerine

Sarıkamış

24/4/39 (23)

337 (1921) senesi Eylül'ünde Tutak'la Patnos arasında Van Telgraf Müdürü Vekili Fethi Bey ile refiki İnebolu'lu Ahmed Efendi soyulmuştu. Gâsıbların hüviyeti mechûl olduğu ve o tarihlerde mıntıkanın asâyişi de tamamen fırkanın yed-i idâresine devredilmiş bulunduğundan, Fırka bu meselede vaz'-ı yed etmiş (el koymuş) ve ikibin liralık mağsubât, vak'anın tahaddüs ettiği (90 Y.R.T) mıntıkası rüesâsından alınarak Fethi Bey'le refiki-ne verilmiş ve meseleyi sulhen hallettiği cihetle Fırka kumandanına cepheden ve Dâhiliye Vekâleti'nden beyân-ı memnuniyet ve takdîratta bulunulmuştu. Hatta Bayezid, Karaköse, Erzurum mıntıkalarında şekâvetin men'i husûsunda Fırka'nın gösterdiği lüidemât (hizmetler) ve faâliyet de ayrıca şayân-ı takdîr görülmüş ve

Fethi Bey'in soyulmasında maznun gösterilen [Y.D.T.L.] aşireti reisi Kör Hüseyin Paşa'nın oğlu Yüzbaşı Salih Efendi hakkındaki takibatın [L.U.M.S.Z.L.R.Y.] hakkındaki Adliye Vekâleti'nin nazar-ı dikkati celb edeceği de 6/4/38 tarih ve 3117/174 numaralı şifresinde va'd buyurulmuştu. Buna 7/9/38 tarih ve 731 numaralı şifrede mahzurları arz ve ta'dâd edilerek takibattan sarf-ı nazar edilmesi Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istirham olunmasına rağmen 20/1/339 tarih ve 5567 numaralı makâm-ı müşâ-rûnileyha'nın verdiği emirle Salih Efendi'nin adliyeye tevdi emir buyurulmuştur. Bu defa da aşiret rüesâsından hilâf-ı hakikat para tahsili maddesiyle Yedinci Süvari Fırkası Kumandanı Miralay Süleyman Sabri Bey aynı mü'seleden maznun olarak Mayıs'ın onbeşinci günü Karaköse Mahkemesi'ne davet edilmektedir. Mıntıkası asayişini temine memur kumandanın vazifesini ve aldığı emri ifâdan ibâret olan muameleden dolayı maznuniyeti ve mıntıkası dahilindeki mahkemeye gitmesi, başında bu kumandan buldukça artık bu fırkanın mıntika dâhilinde her dakika zuhuru muhtemel hâdisâtın önünü alacak tedâbir ittihazı (tedbirler alınması) bir iş görmek imkânı kalmayacağı pek tabiîdir. Bir kaç gün evvel Karaköse merkezinde Bayezid Mebusu Süleyman Sûdî Efendi ve refikasının ve Tutak nahiyesi Belediye Reisi ile rufekâsının cepheye çektikleri telgraflardan Fırka kumandanının asayişin temini hususundaki faaliyet ve gayretleri lisan-ı sitâyişle beyân-ı teşekkür edilmekte idi. Masûniyet-i şahsiye Kanununun, kavânîn-i Harbiye ve Askeriye'ye hâiz-i tesir bulunmadığı yolundaki emrin vurûdunu müteâkib Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazdığım 16/3/39 tarih ve 1564 numaralı şifre, kumandanların ba'demâ (bundan böyle) mıntıklarında Kavânîn-i Harbiye ve Askeriye'yi tathîkde tereddüd göstereceklerini

esbâb-ı mûcibesiyile arz etmiştim. İşte arz ettiğim bu meselede kanunun bazı sefil maksad takib edenlere verdiği kuvvetin tatbikinden başka bir şey değildir (*).

Paşa Hazretleri,

Karaköse

25/3/39

Mâhiyet-i hakîkiyemin seniyeeye medâr olacak en kıymetli dakikalarda zât-i samîlerine müteaddid muhaberâta beraber bulunduğum için nâhak (haksızca) rencide edilen hissiyâtımı etraflı sûretle anlatmakta müşkilât çekeceğimi tahmin ediyorum.

Zaman-ı devletlerinde Cephe makamı emriyle memur edildiğim ve emri tamamiyle tatbik ve mülâyim gördüğüm eşkâl hakkında yine Cephe'nin muvâfakatini istihsal ile iyi bir sûrette neticelendirdiğim Cephe ve Hükümetin takdirini kazandığım Hasnanlılar'ın takibi harekâtından Muş Mebusu'nun istîzâhı (izah talebi) üzerine hesâb vermeğe mecbûr tutulduğum gibi, yine makam-ı samîlerinin tasvib ve tarafeynin muvâfakatiyle ve bedeli verilmek sûretiyle halledilen Van Posta Telgraf Müdürü Fethi Bey ve refiki Haydaran'lı Reisi Hüseyin Paşa mahdumu Salih Bey meselesinden dolayı da Karaköse Adliye'sinden süreli melfuf celbnâmeyi alıyorum.

Gerek mevkiinin şeref-i manevisini ve gerekse haysiyet-i zâtiyemi tahûib eden ve hakikat-i mantığıyeden

(*) ÖNEMLİ NOT:

Bu raporlar içinde alında Kâzım Karabekir Paşa'nın imzası olmayanlar Paşa'ya ait olmayıp kendisine gelen belgeler olarak mütalaa edilmelidir. Çünkü Paşa kendi raporlarının aluna muhakkak imzasını koyar ve 49. sayfadaki 776 numaralı raporda olduğu gibi Paşa'nın görüşleri yazması mümkün olmadığı gibi o görüşler de kendi anlayışına taban tabana zittir. (Derleyen)

pek uzak görülen bu emr-i hükûmete bit'tab' muvâfakat etmiyorum. Ve ilk defa olarak teâlisine (yükselmesine) tahsîs-i mevcûdiyet ettiğim hükümetin emrini dinlememek ıztırârında (zorunda) kalıyorum.

Meselenin hütün teferruâtına vâkıf bulunan zât ve makâm-ı sâmilerinin emrinin takîb ve amâl-i memlekete muvâfık bir şekl-i halle muvâfık olan ve bugün yaptığı hüsn-i te'sirle şimdiye kadar görülmemiş bir asâyişi bu havali mıntikasının büyük bir kısmında vücûda getiren bir Fırka Kumandanlığı makamının bir jandarma neferi derekesinde ve hem de vazifesini yaptığından dolayı Mülkiye Mahkemesi'ne celbine tevessül edilmesi o mevcûdun maddi-manevî memleket hissine, meslek itaatine itimâd-i mütekâbil (karşılıklı itimad) fikrine bir çok fenâ tesirler yapacağı tabiidir.

Yirmidokuz senelik târih-i hayâtımda ilk kaydetmek mecbûriyetinde kaldığım bu gayr-i makbûl şeklin yine mâfevk (üst) makamlarca halledilmesini, bu da mümkün olmazsa, memûriyetimin tebdîliyle maruz kalmak zaruretinde bulunduğum çirkinliklerin sirâyetinden masûniyetini (korunmamı) nezih olan kalbinizden bekler ve takdîm-i hürmet eylerim efendim.

7. Fırka Kumandanı
Süleyman Sabri

Karaköse

Cezâ Mahkemesi

Celbnâme-i

Esas 39/21

Maznun

Karaköse'de Süvari Yedinci Fırka Kumandanı Mira-

lay Süleyman Sabri Bey aşîret rüesâsından hilâf-ı salâhiyet para tahsili maddesinden dolayı, Hukûk-ı Umûmiye cânibinden hakkınızda ikâme edilmiş olan davânın 15 Mayıs 39 tarih ve Salı günü saat 7'de icrâsı mukarrer (kararlaştırılmış) olup, yevm-i mezkûrde (söz edilen günde) ishât-ı vücûd olunmadığı takdirde muhâkemenin gıyâben ru'yet olunacağını mubeyyin (görüleceğini bildirir) celb müzekkeresidir.

12 Mart 339

Mühür

Karaköse Kazası

Bidâyet Mahkemesi Riyâseti

Karaköse

Cezâ Mahkemesi

Celbnâme-i Maznûn Esas 39/21

Aşîre rüesasından hilâf-ı salâhiyet para tahsili maddesinden dolayı maznun sıfatıyla 15 Mayıs 39 tarih Salı günü saat yedi raddelerinde Karaköse Bidâyet Cezâ Mahkemesi'ne gelmek üzere celbnâme nüshasını aldım.

Maznun

Karaköse Suvâri yedinci

Fırka Kumandanı

Miralay Süleyman Sabri

Aslına mutâbıktır

25 Mart 339

M.Z.M. Yüzbaşı Vehbi

Efrâd-ı Aşâir (Aşiret Fertleri)

Reisin ve Ağa'nın eseridir. Ağa'nın malumâtı ve mütâla'ası lâhik olmadan (gelmeden) bir iş tutamaz. Ticarete, Hükûmetle muâmelede, her işde ağaya danışır. Ticarete, Hükûmette dâima karşısında ağayı bulur. Meselâ tekâlif-i milliyede (Millî yükümlülüklerde) aşiret ağası köylere, üçer beşer köyün taksim ve deftere kayd ettirir, bunları toplar, Hükûmete teslim eder. Bu me-yânda Hükûmete topladığının birkaç misli de kendisine toplanmış olur. Meseleyi bu kadar hakla halletmiş olduğundan aşiret fertleri ağaya müteşekkir kalırlar. Çünkû ağa, fertlerin hayalinde mûthiş bir Hükûmet heyûlası canlandırmışlar. Fertler, bu heyûlâdan ağaya sığınmışdır. Tüccar ile olan muâmelesinde, meselâ aşiretin, bu sene doğan erkek koyunlarını kâmilten bir mecediyeye toplar, köylere dağıtır, meccânen besletir. Fırsatı gelince tüccara beşer mecediyeye satar Efrâd, ağadan başkasına satmak salâhiyetini hâiz değildir. Köyler İran'da olduğu gibi Ağa'nındır. Ağa darılısa köyden çıkarır, kendi sırtıyla getirip ev yaptığı ağaçlarını da vermez. Ağa zengindir. Ferdler fukaradır. Ağanın iyi beslediği sâdık adamları ve akrabaları vardır. Diğer efrâdı bunlarla yahut bir hile uydurarak Hükûmet vasıtasıyla te'dib eder.

Ağanın tahakkümüne katlanmak efrâd için irsî bir adettir. Ağa büyük adamdır. Ceddi de büyüktür. Hanedanına hürmet lâzımdır. Kendi nefsinin hakir görür. Ağa, insanların kendisine böyle körü körüne itaati temin etmiş olduğundan, artık her nevi' arzû-yı nefsânîsi uğrun-da hayatları pahasına da olsa bu efrâd arasındaki muâzahatı ağa halleder. İki tarafta ister istemez bu hükme râzı olur.

Aşiretlerin biri birine münâsebâtı hayıhahâne (bibibi-

rinin iyiliğini isteyen bir münasebet) değildir. Nasıl olabilir ki, umûmiyetle Kürtlerde âile hissi bile menfaat hislerinden sonra gelir. Yerine reis olmak için kardeş kardeşe kurşun atar. Onun sukûnuna çalışır. Muş'tabazı aşiretlerde üste bir şey alınmak şartıyla kadınlar mübâdele edilir. Birâderzâdeler, amcazâdeler, hemen kâmilen birbirlerine düşmandır. Aşiret reisleri, biri diğerini çekemez. Birisinin hükûmet tarafından fazla itibar ve mevkie mazhar edilmesi diğerlerini dilgîr eder (gücendirir). Reisler hemen kâmilen birbirine düşmandır.

İyi At Yetiştirmesi

Ata bakmasını bilmezler. Hayvana birbuçuk iki yaşında iken binerler. Silah kıymetlidir. Biri diğerine tecâvüz etmemek hissi mevcûd olmadığından herkes kuvvetli olmağa yahut büsbütün zayıf ve fukara görünmeğe mecbûrdur. Köyden şehre gelirken kendisine güvenemezler. Kimsenin tamah nazarını celb etmeyecek derecede fakîâne giyerler.

Maîşet:

Kürtler umûmiyetle pek fakirdirler. Yalnız koyun beslemek, onu da ucuz fiyatla satmakla ellerine pek bir şey geçmez. Ağalar için çalışmaları da kendilerini fakir bırakır. Yemeğe, içmeğe dikkat etmek lüzumu hissetmezler. Darı, çavdar, Arpa ekmeği, ayran yahut cacık denilen ve ince yabani otlar karıştırılan peynirle geçinirler. Evleri yarım zeminlik tarzında, pencereleri damın ortasında, muhtelif bölmeleri ekseriyetle bir tek gözden ibâret karanlık yerlerdir. Bunun bir tarafında kendileri, bir tarafında danalar yahut kuzular kalır. Diğer gözde de inekler yahut koyunlar bulunur. Yazın pire ve haşerat-

tan bu yerlerde barınamadıklarından ekseriyetle köyün civarına çadıra çıkarlar. Ağaların evleri fevkânı (üst katlı) ve oda halindedir. Ekseriyetle bu odalar misafirler içindir. Ev halkının hali avâmınkinden biraz farklıdır. Kadınların işi ağırdır. Hayvanlara bakmak, mahsûlünü almak, tezek yapmak, güven toplamak hatta ekin, çayır biçmek, harman döğmek ev işlerine dâhildir. Çorap, tozluk, bel bağı, gübre ve toprak atmak için sepet örerler ki umûmiyetle kabadır. Kadınlarda tesettür yoktur. Çarşaf kullanmazlar. Üç etek entari ve bir kaçıni birbirinin üzerine giyer, başlarına altunlu fes kor, burunlarının yan tarafında açılmış bir deliğe "Hızme" (Araplar Hızâme derler) denilen gümüşden kabartmalı, boncuklu bir şey takarlar.

İri ve uzun küpeler, camdan ve madenden müteaddid bilezikler kullanırlar. Çarşıya, umûmî mahallere, işe giderler yaşmaklanırlar. Erkeklerin meclisinde bulunmazlar. Fakat düğünlerde kadın, erkek karışık oynarlar. Evlerine gelen kim olursa olsun, kadın erkek birlikte oturur ve konuşurlar. Kadınlar erkeklerle birlikte yemek yemezler. Erkek hizmetçileri kadınlarla beraber oturabilir, onlar mahrem sayılır. Ağanın en az üç karısı bulunur. Çocuklar aşık, top, değnek, kışın buz üstünde fırlıdak çevirmek gibi oyunlar yaparlar.

Muhâcerette Kürtler:

Gittikleri mıntikalarda gördükleri taız-ı maîşet, usûl-i idâre, serbeti-i harekât insanın hukûku hakkında az çok bir intıba hâsıl etmiş olduklarından ağalara eskisi gibi merbûtiyetleri (bağlılıkları) yok ise de, bunlardan kurtulmak için teşebbüsatta bulunacak halde değildir. Bir kısmı kendiâşireti mıntikasından ayrılarak başka mıntika-

larda ikâmet etmek sûretiyle serbesti-i harekât (hareket serbestliliği) iktisâb etmeğe (kazanmağa) çalışıyorlar. Askerlik korkusu olmasa aşiret teşkilâtına da dâhil olmazlar.

Zeyl (Ek):

Van Gölü'nün Cenûb silsilesinde pek zengin altun, demir, kurşun; Hakkâri'de zırnık demir, kurşun; Erciş'de tebeşir vardır.

Telgrafname

posta 136

Siverek

Ankara Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Reisi

Muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Usâtın (asîlerin) harekât-ı irticâyesine karşı Fırkamızın Hükûmet-i metbûamıza keyfiyet-i muzâhereti hakkında emr-i fahîmâneleri Kâtib Fethi Bey tarafından tebliğ buyuruldu. Bu emri kemâl-i ibtihac ve hâr (hararetli) bir vaziyetle alkışlayarak istikbal ettik. Fırka'ya samimi intisabımızın vukûu dolayısıyla bu kabil evâmir bütün mevcûdiyetimizle ifâya âmâde bulunduğumuzu kemâl-i hasretle arz eyleriz efendim.

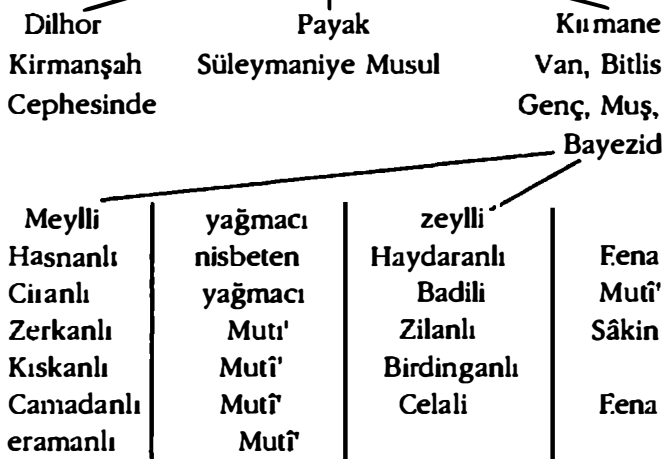
Hey'et-i idâre namına

Şube Kâtibi Vekili

Rüşdü

K 7 Raporu

Aşiretler

K. 8 Raporu

Fırka mıntıkasında üç aşiret var

Ş.C.K. Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine
Harp Telgrafıdır

Sarıkamış
27/11/38
27/11/38

C 13/11/38 v 562 Şifreye

1- Muş Sancağında Varto'da te'dibâta me'mûr edilen Y 72 T 1 26/11/38'de Kars'tan trenle Hasankale'ye hareket etmiştir. Hasankale'den sonra karadan Varto'ya gidecektir.

2- Hareket kuvvesi 18 zâbit 215 nefer 33 hayvan 4 makineli tüfenktir.

3- Taburun teehhuru (gecikmesi) demiryolunun kar fırtınasıyla bir müddet kapanmasından ileri gelmiştir.

Ş.C.K. Vekili
Ali Said

Ş.C.K.

Sarıkamış
10/12/38 tarihi
11/12/38 Vurûdu

8/12/38 ve 1459 şifreye zeylicadır.

1- Varto Vak'ası hakkında Muş Mutasarrıflığından alınan en son malumât aynen ikinci maddededir. Bundan meselenin halledilmekte olduğu, belki de kuvve-i cebriye ve askeriye istimâline lüzûm kalmayacağı anlaşılmakta ve taburun neticeye intizâran Hasankale'de kalmasına Muş Mutasarrıflığınca muvâfakat edilmektedir.

2- Evvelki şifremde de arz edildiği vechile askerın geleceğinden ürken eşkıyâ peyderpey, iltica eylemektedir. Hükûmetin kuvve-i kâhiresi gösterilmek ve fakat onu fiilen istimâlden ziyâde mehâbetinden (heybetliliğinden) hil'istifâde vak'a âmillerini dehâlete mecbûr ey-

lemek ve dehalet edenleri cihet-i adliyeye teslim etmek suretiyle şeref-i hükümet dâiresinde hall-i mes'eleye çalışmak: E.M.Z.R.: Askeri fiilen istimâlden ziyâde, ma'nen istifâde etmek ukde-i esasından olup, bunun (E47 E.B.Y.)dir.

Tecarib-i adîdemle sabit bulunduğundan inşaallah istimaline muvaffakiyetle şu mevsimde fazla zahmet ihtiyarına lüzûm kalmayacaktır. Ancak bunu şimdiden ka-tiyetle kestirmek mümkün olamayacağı derkâr ve daha bir kaç gün intizâr zarûrî bulunmakta arz-ı sâbık vechile taburun hitam-ı istihzârâtıyla, hareketinden iki gün evvel malumat it'âsını ricâ ederim.

Ş.C.K. Vekili
Ali Said

DERSİM İSYANI İLE İLGİLİ İSTATİSTİKİ BİLGİLER

Garbî Dersim Rüesâsından

324 senesi icra kılınan te'dibâtda Hükûmet-i Osmaniye aleyhine istimal-i silah eylemiş zâbitân ve birçok efrâdın maktûl düşmesine sebep olmuş ve bilahare vaadle getirilerek Diyarbekir mahpushanesine i'zâm kılınmış ve iki seneyi mütecâviz mahpusda kaldıktan sonra firar ederek Dersim'e gelmiş ve o andan halihazıra kadar dâima edepsizlikle, dâima hıyanetle imrâr-ı vakt eylemiştir (vakit geçirmiştir). Erzincan'ın sukûtu (düşmesi) üzerine yüze karıb (yakın) Ermeni kafilesini önüne katarak Erzincan'daki Ruslara dehalet etmiş ve Kürtlerin muhtariyeti hakkında Rusya Çarı'na telgraf keşide edenler (çekenler) meyânında bulunmuştur. Moskof'dan Osmanlılar aleyhine kullanılmak üzere otuzu mütecaviz mavzer tûfengi ve elli sandığa karıb (yakın) cephane almış ve getirmiştir. Merkûmun (sözkonusu şahsın) Ruslara yaptığı bu vaad üzerine gayretle beraber Ekin kuirâsına (köylerine) ve Çemişkezek Kasabasına taarruz etmişler ise de Çemişkezek'teki askerin mukavemeti üzerine kasabaya girememişlerdir.

333 senesi bidâyetinde (başlarında) Garbî Dersim'de yapılan teşkilâtta Koç Uşağının cürmü (suçu) affedildiği halde kendisine para verilmediği ve riâyet edilmediği

bahanesiyle kendi aşireti, Şam, Maksûd, Bizgâr uşakları ile Ekin ve Çemişkezek kurralarına (köyelerine) taarruz ve yağma etmişlerdir. Badehû İdâre'ye ve etbâına (yandaşlarına) bilmecebûriye yetmiş lira verilerek teşkilata idhâl edildiği ve kendisine Alay Kumandanı rütbesi verildiği halde bile bir taraftan hükûmeti, diğer taraftan Ermenileri soymaktan ve hıyânetten vazgeçmemiş, Doktor David'i maksûd Uşağı rüesâsından Kuru Yusuf'un torunu Mustafa Ağa'nın yanında ve emri altında bir mah (ay) bulundurmuş ve bir çok para alarak Erzincan'a firar ettirmiştir. Kendisi 18 Ağustos 333 tarihinde yapılan keşif taarruzunu düşmana bildirdiğinden şüphe edildiği gibi Ermenileri ve her vakit şakîleri muhafaza etmiş ve elyevm (bugün) Nalbant Nasûhi namındaki casuslukla maznun bir Emeni'yi dahi himaye etmekte bulunmuştur. Merkumun Hükûmete merbûtiyet (bağlılık ve sadakati) dâima lafzi ve binaenaleyh bilâmerhamet (acımaksızın) katli farz olan Garbî Dersim'in en hâin ve en şerîr ve en nufûz (ruhsuz, şahsiyetsiz) bir şakîsidir.

Koç Uşağı Aşireti

Rüesâsından Seyithan

Bu adam İdârenin mahpushaneden firarından bu zamana kadar en şâyan-ı itimad bir adamı ve her ef'âlde müşârikidir (ortağıdır). Binâenaleyh bâlâ meşrûhatları (yukarıda açıklamalar) aynıdır.

Maksud Uşağı Aşireti

Rüesâsından Kuru Yusuf'un

Torunu Mustafa:

Merkûm Erzincan'ın sukûtu (düşmesi) üzerine idare

ile Erzincan'a dehalet gitmiş bir takım hediye para alarak avdet etmiştir. Doktor David'i idare İbrahim'in muvafakatiyle Kasım oğlu Munzur'un yanından köyüne kaçırarak himaye eden ve bilahare Erzincan'a firar ettiren ve bundan başka Ermeni kaçakçılığında büyük bir rol oynayan ve müteaddid defa bilmünasebe ismi geçmiş ve Rus Çarı'na keşide edilen telgrafa vaz'-i imza eden (imza koyan) kâin bir heriftir.

Maksud Uşağı Aşireti

Rüesâsından Polis

Vaktiyle Polis ve bilâhare telgraf hat muhafızı iken Rusların Erzincan'a girmesi üzerine dehalet giden ve Ermenileri Erzincan'a firar ettiren Ekin ve Kemah baskınlarına iştirak eyleyen ve Rus Hükûmeti tarafından ta'yin edilen ve Çar'a Kürdistan'ın muhtariyeti esâsı üzerine telgraf keşide eden müfsid ve meşhur Ermeni kaçakçısıdır.

Şam Uşağı Aşireti

Rüesâsından Lolo

324 senesindeki te'dibâtta bir alay kadar askere baskın yaparak bozulmasına ve maa zabıt (subaylarla beraber) yüze (yakın) telefât vermesine sebep olanlardan birisidir. Ekin ve Çemişkezek köylerine baskın yapan kolara bizzat kumanda eden müfsid bir heriftir. Aynı zamanda Ruslara dehalet etmiştir.

Bizgâr Uşağı Aşiret

Rüesâsından Bera

Rusların Erzincan'a girmesi üzerine aşireti içerisinde

bulunan jandarma neferlerinin ellerinden silahlarını almak sûretiyle evvela Ovacık sükûnetinin bozulmasına sebebiyet vermiş ve Pulur'daki Hükümetin kalkmasını musırran (ısrarla) talep ve Erzincan'da Rus Çarı'na telgraf keşide ve Ekin, Kemah köylerini aşiretle beraber harebezâra (viraneliğe) çeviren herifin birisidir.

Belit Uşağı Reisi Zeynel

Hemen mütâreke zamanına kadar Ermeniler ile dostluğunu muhafaza etmiş ve haydut gibi en şerîr Ermeni casusu bundan himaye görmüş Ermenilerden aşâire (aşiretlere) gelecek muhâberâtın tevzî ve gidecek cevapların irsâl merkezi hep bu adam olmuş ve kendi mevkiine düşkün, hükümet kavî gördüğü zamanlarda şahsî düşmanlarının muhaberelerini hükûmete teslim etmeyi unutmamış Ermeni dostu ve kaçakçısı ve Kürdistan'ın muhtariyeti için Rus Çarı'na keşide edilen telgrafa vaz'-ı imza etmiş bir şahs-ı habîsdir.

Kardeşi Hasan

Erzincan'ın sukûtu üzerine Ovacık'a keşfe gelen Kazak müfrezesine kılavuzluk eden Doktor David Erzincan'a firar ettirilirken merkûmu sâlimen ve âminen kaçırmaya me'mûr olanlardan ve hainlerden ve son zamanlara kadar Erzincan'dan eline çekmeyenlerden birisidir.

Yeni Uşağı Aşireti

Rüesâsından Cebr

Oğlu Eyüb

Bidâyet-i seferberlikte Dersim tarafında Erzincan'a

giden Onbirinci Kolordu Mercan Boğazı'ndan mürür ederken altı askeri öldürerek tüfengini almış ve Erzincan'ın sukutu üzerine Ruslara dehalet etmiş ve Rus müfrezesinin önüne geçerek Pulur'a girmiş şerîr ve Ermenilerin muhibbi bir adamdır.

Bu Dahi Salacak Ağa

Yukarı Abbas Uşağı

Aşireti Rüesâsından Seyyid Rıza

Bu adam Ruslara dehâlet etmiş ve Rusların büyüklüğüne kâni olmuş ve Hükûmet-i Osmaniye'ye aleyhdâr bir hınzırdır. Ermeniler ile muhaberesi, eşkiyalığı, edebsizliği ve nihayet tezvîratı olmakla beraber Hozat'ı müdafaa ve Hükûmet lehine hareket etmek gibi hizmetleri de vardır.

Bu Dahi Biraderi Seyyid Ağa

324 senesi idare İbrahim Ağa ile beraber Diyarbekir'de mahpus olmuş ve tahliyesine binâen çıkmış Hozan'ın muhasarasında hükûmet aleyhine çalışmak ve rûhen Hükûmetin aleyhdarı müfsid bir adamdır.

Mahsud Uşağı Reisi Kasımoğlu

Munzur

324 senesinde mevkûf olmuş bilâhare tahliyesi icrâ kılınmış Erzincan'ın sükûtu üzerine de Ruslara dehalet ve Rus Çarı'na keşide edilen telgrafı imza etmiş ve Doktor David'i köyünde ve himayesinde tutmuş bir adam ise de sonradan tebdîl-i efkâr ve şerden ziyâde hükûmetin hayrına hizmet etmiştir.

Kazgan

Bu aşiretin reisi Süleyman denilen şahsı ilk olarak Garbî Dersim'de Aşireti içerisindeki müdürü koğmak suretiyle alenen isyan eden ve 332 senesi bidâyetinde Hozan'ın muhasarasına başlıca sebebiyet verenlerden hıncır ve laîn lanetli bir şahıstır.

Bahtiyari Aşireti Rüesâsından

Sökeli Yusuf

Mensub olduğu Bahtiyarlı Aşiretinden hiçbir kimse Ruslara gitmediği halde Moskoflara dehâlet ve 332 senesi bidâyetinde Hozan'ı muhasare eden ve kelepir getirmek için ekin karyelerine kol gönderen hâin, yalancı bir heriftir.

Karaballı Aşireti

Reisi Mehmed Ağa

Bu adam menfaatinin temini için oğlu ve akrabaları ile bir çok Ermenilerin Erzincan'a firar ettirilmesine ve hatta 18. 1.34 tarihinde derdest edilen Hamtur Boyacıyan namındaki Ermeni'yi dahi 16.1.34 tarihine kadar himaye ve Ruslar ile gizliden gizliye muhabere etmesine rağmen Hozat'ın müdafaasında Hükûmet-i Osmaniye'ye fiilen hizmet eden ve ahvâle göre hareket eden zînüfûz (nüfûz sahibi) bir ağadır.

Ferhad Uşağı Rüesâsından

Havşarlı Küçük Ağa

Erzincan'ın sukûtuyla beraber idare İbrahim Ağa refakatinde olarak Ruslara dehalet eden ve Ermenileri Rusya'ya firar ettiren bir hıncırdır.

Bu Dahi Cahşi Ağa

Merkum Hozat'ı müdafaa edenler meyanında bulunmuş ise de mühim miktarda Ermenilerin kaçırılmasına sebep olmuş ve 18.1.34 tarihinde derdest edilen Doğramacı Avadis'i 16.1.34 tarihine kadar nezdinde hıfz etmiş ve nihayet elinden alınmıştır.

Pillo'nun Aşireti Reisi

Köyoğlu Hacı Ağa

Merkum 332 senesi bidâyetinde Hozat ve Birtek'e tararruz eden ve bir çok mazarratı dokunan bir kimse ise de 13. Fırka tarafından Dersim'in tedîbâtiyle beraber dayak yemiş ve o zamandan itibaren hüsnü hizmet etmiş ve etmektedir.

Koç Uşağı Rüesâsından

Bako Ağa

İdare İbrahim Ağa ile arası olmamakla beraber Rusların Erzincan'a duhûliyle Çemişkezek baskınlarında ve Ermeni kaçakçılığında mühim rol oynayan ve ahlâken itimad edilmeyen menfaatperest bir adamdır.

Bu Dahi Kankıros'lu

Seyyid Ağa

Ruslar'ın Erzincan'a duhûliyle beraber İdare İbrahim Ağa ile beraber Erzincan'a giden para, esliha (silahlar) cephane alan ve Çar'a telgraf keşide eden ve Hozat'ın keşfine gelen kazak müfrezesine Koç Uşağı ağaları ile beraber dehâlet etmiştir.

Ferhad Uşağı Reisi
Zübab (Debab) Ağa

Menfaat mukabilinde Arapkir ve Ekin Ermenilerini Dersim dahiline firar ettiren maahâza (bununla birlikte) Hozat'ın müdâfaasında bulunan düşkün ahlaklı bir herifdir.

Karaballı (Karayalı) Aşireti Rüesâsından
Kanko zade Sevak Müdürü Mehmed Ali Ağa

Harput Ermenilerinin Koç Uşağı vasıtasıyla firarlarına başlıca sebep ve bu yüzden bir çok para kazanmış bir kimsedir.

Şarkî Dersim

Karışan	Ali Kah
Aşağı Erilli	Yusuf Ağa Ali Çavuş Zeynel Çvş
Hozmekli Aşireti	Civerek'de mukim Süleyman Ağa
Dimnan (?)	Cebrâil Süleyman Ağalar
Sinanlı	Süleyman Ağa
Sur oğulları	Timur Ağa, Oğlu Keko Ağa, İbrahim Ağa Şeyh Hasan Efendi

Rüesây-ı mezkûreden (yukarıda sayılan reislerden) icab edenlerin ve maziyeleleri hakkındaki mevcut malumat mücmelen takdim kılındığı marûzdır (arz edilmiştir).

15 Kânunuevvel 35 tarih ve bilânumaralı şifreye

Dersim aşayiri (aşiretleri) hakkında onbirinci koldu ahz-ı asker (askere alım) heyetince cami ve tevkid edilmiş olan malumat-ı bervech-i zîr (aşağıdaki gibi) icmâlen (kısaca) arz olunur.

Dersim efrâdının (Kürtlerinin) lisanı umumiyetle "za-za" lisanı olup Kürtçeye yakındır. Aşayirden bazıları ilkbahardan sonbahar ibtidasına kadar gecemişin olarak (gece kalıcı olarak) yaylada ikamet eder. Ve kışın köylelerine çekilirler. Dersimlilerin ecdâdı Mâverâ-yı Türkistan'dır. Burada hicret etmiş Şeyh Hasan ve Seydanlı namında iki biraderden teessürle (Şeyh Hasanlı, Seydanlı) namında iki büyük kabile vücûda getirmişlerdir ki elyevm (bugün) mevcûd aşâyir behemehal bu iki kabile-den birine mensûbdur. Fil'asl (Kökende) Türk olan Dersimliler mürur-ı zamânla kendi âdet ve milliyetlerini terk etmiş ve lisanlarını kaybetmişlerdir. Hatta Ovacık aşâyiri pek yakın zamana kadar lisân-ı mâder-zâdları (anadilleri) olan Türk lisanını muhafaza etmiş ve elân içlerinde fasîh Türkçe tekellüm eden tek tük eşhâs bile mevcud bulunmuştur. Bal Uşağı, Koç uşağı, maksud Uşağı, Ferhad Uşağı, Karaballı ve diğerleri gibi aslına tebean (uyarak) aşiretlerin Türk namını taşımaları da bunların fil'asl Türk olduklarına tamamen delâlet eder.

Dersimliler şîf mezhebine sâlık (girmiş) ve Hazret-i Ali'nin ulûhiyetine kâildir. Yalnız Çarşancak kazasıyla Mazgird'in bir kısm-ı cüz'isi sünnidir. Hazret-i Ebûbekir'le Hazreti Ömer ve Osman'a Emevîlere seb (küfr) eder ve bunları hilâfetin gâsıbı ve Hazret-i Ali ile evlâdlarının katili tanır. Bunları seven Türklere de Yezid nazarıyla bakarlar. Her aşiretin bir iki seyyidi olup bunların Hazret-i Ali neslinden olduğunu iddiâ ve itikâd ederler. Gerek seyyidleri gerek kendileri son derece de câhil ve ümmîdirler. Dersim'de her yüksek dağ her büyük ağaç birer ziyâretgâhdır. Ehl-i beytin mersiyelerini ve (buyruk) diye isimlendirdikleri kitapları okurlar. Seyyidlerin telkînât-ı bâtılalarına kemâl derece imân ve itikâdları vardır. Tahlîf (halife bırakma) ve ahd Hazret-i

Ali'nin değneği ve ziyâretgâhları üzerine icrâ edilir. Cenâb-ı Hakk'ın bir kere Hazret-i Ali ve bir kere de Hazret-i Ali suretinde mertebe-i beşeriyete tenezzül ettiğine dâir Ermenilerin onbeş yirmi senedenberi vâki olan iğfâlâtı Dersimlilerin bâtil itikatları üzerinde hayliden hayliye icrây-ı tesir etmiş gibidir.

Meselâ hiçbir Tük marûz-ı tecâvüz (tecavüze uğramış) olmaksızın aşiretler arasında geşt u güzâr edemediği (gezip dolaşamadığı) halde en âdi bir hıristiyan aylarca en âdi aşiretler arasında dolaşır, ticaret ve icrây-ı sanat eder de sâlif'ul ırk (adı geçen ırk) muhriyet-i diniye dolayısıyla hiçbir tecâvüz ve taarruza uğramaz. Bilakis bunlardan himâye ve muhafaza görür. Hatta esnây-ı tehcirde Haıput, Arapkir, Ekin vesâileden bir çok Ermeni Dersim'e firar etmiş ve aşiretler tarafından uzun müddet himaye olunduktan sonra Rusya'ya aşırılmış ve harbin devamı müddetince bu aşiretler Türkler aleyhine Ermeni komitelerine yataklık, kılavuzluk etmişlerdir.

Dersim son derece kayalık, sarp ve şab'ul-mürûr (geçilmesi zor) vahşi yerler olup zer' edilecek (ekilip biçilecek) aksamı ve mer'aları azdır. Arazinin bu vahşeti Dersim ahâlisinin tab'ına (tabiatına da) icrây-ı te'sir ederek hepsini vahşi ve hunhar, insâniyet ve faziletten mahrûm bir hale koymuştur. Mezra ve mer'alarının kifâyetsizliği hasebiyle ahâli sâir yerlerde olduğu gibi kendi ekip biçtikleriyle te'mîn-i maîşet (geçimlerini temin) edemediğinden ve sanat ve ticaretleri de olmadığından tabiatın bu noksanını hırsızlıkla, haydudlukla telâfiye meyl etmişler ve noksan-ı hasılat (hasılat eksikliği) tesiriyle evvelemirde Hükümete olan vergilerini, borçlarını verememişler ve buna karşı bir kaç defalar jandarma ve sâiie ile vâki olan takibâta karşı sevk-i tabiat ve zarûretle mukâvemete mecbur olmuşlardır. Arazi-

nin bu mukavemetleri teshil ile muhtelif zamanlarında üzerlerine gönderilen kuvây-ı tedibiye hemen her zaman ric'atle iktifa'ya mecbur olduğundan bu hal Dersimlilerin cür'etlerini arttırarak daha ziyâde şekâvete sülûk ve temâyüllerini intâc etmiş ve civarlarındaki Erzincan, Harput ovalarının ma'mûriyeti ve Kemah, Ekin, Çemişkezek'in zengin ve mahsuldar günleri dâima nazarı gayz ve hasedlerini celb ederek fakr u cehâlet ve muhît ve verâset tesiatıyla artık civar kazâlarının köylerine tecâvüzü ve ahâlî-yi mutîayı gasb ve gaiyatla geçinmeyi meslek ittihaz etmişlerdir.

Dersimlilerin süi ahlakı o derecede bozulmuş o mer-tebede sukût etmiştir ki nüfuz ve mevki-i ictimâîsi en yüksek olan zengin ve yüzlerce davarı ve sâiresi bulunan bir aşîret reisi iki keçi karşısında bunun şeref ve namusunu düşünmez, bizzat sâikliye (hırsızlığa) kadar tenezzül eder. Rûesânın emir veya muvâfakatlarıyla en cesurlarının taht-ı idâre ve kumandasında kollar teşkil edilerek taraf taraf Kemah, Ekin, Çemişkezek köylerine, yollar üzerine sevk edilir. Artık götürülecek eşyâ ve mevaşisi kalmayan civar köylerde bağlanır, Dersimliler için kendi tabirleri vechile (kelepir) getirmek kadar müstahsen zevkâver (zevk veren) hiçbir şey tasavvur olunamaz. Binâenaleyh Dersim'de para ve kuvvetin pek büyük bir mevkii ve tesiri vardır. Bunların dostluğu da düşmanlığı da behemehal bir menfaat mukâbilidir. Harb-i âhirde (son harpte) Erzincan'ı işgal eden Rusların parası bu doymak bilmeyen ve din-vatan namına hiçbir hisse mâlik olmayan Dersimlileri şaşırtmış bütün aşîretler taraf taraf Erzincan'a koşarak Rusları memleketlerine davetle bunlara kılavuzluk etmek ve kıtalarımıza tecâvüz eylemek suretiyle düşmana iltihak etmişlerdir. Son derece yalancı ve tab'an (huy olarak) hilekâr ve fırsatçı oldukla-

rından sözlerine itimad etmek tamamen ve katiyyen sâfderûnluktur. Muhtelif aşiretler arasında çekememezlik fazla olduğu gibi avam takımının ağalarına itaatleri muhakkak değildir. Aşiretlerden bazıları binnisbe (nisbeten) cesûr ise de kuvvete karşı umumiyetle mutî ve niyâzkâr ve bilakis aceze (acizlere) karşı pek cesur ve hunhardırlar. Kezâ aralarındaki gasb ve sirket ve katil davalarını (cemaat) dedikleri seyitlerinden ve azâlarından mürekkeb bir meclisde hall ü fasl ederler. Şayet uyuşamazlarsa, muhâsım aşiretlerin yekdiğerine karşı olan tecâvüzleri tül-i müddet (uzun müddet) devam eder ve lâkin ind'elhâce (ihtiyaç anında) her hangi bir aşiretin tedibine teşebbüs olunursa muhâsım aşiretleriyle derhal beyinlerindeki (aralarındaki) adâveti bırakarak yekdiğerinin muâvenetine koşarlar.

Şarkî Dersim, Garbî Dersim'e nisbetle hükümete daha mutavaatkâr (boyuneğici) ise de bunlar da haddizâtında fırsatçı ve ihânetkârdırlar. Meselâ Dersim aşiretleri harb nihayetlerine doğru Pülümür cihetindeki Rus kıtalarına karşı bihakkın (hakkıyla) müdâfaa da bulunmuş ve bunlara hayli hâsârât îka eylemişler ise de Erzurum'un sukûtunu müteakib de Garbî Dersim'den evel icrây-ı mel'anete başlamış, Nazimiye, Mazgirt, Çarşançak'taki memûrîni ve Türkleri mintakalarından teb'îd ederek (uzaklaştırarak) emvâl (mallarını) ve eşyâlarını kâ-milen gasb ve gârât etmişlerdir. Gerek Şarkî gerek Garbî Dersim'de aşiretlerden mevkileri hükümet merkezlerine yakın olanlar fenalığa daha ziyade meyyal ve iğfalkâr olup ekseriya aşâyir-i sâiiyi de bunlar icîâ-yı şekâvete tahrik ve teşvik ederler. Umum aşiretler yedindeki eslihanın kısm-ı azamı anahtarlı, kasalı ve mudil-i mavzer olup kısm-ı mutebâkîsi de büyük çaplı mavzerle Rus tüfengi ve pek cüz'î Bulgar tüfengidir. En kuvvetli

aşiret 400 ilâ 700 ve en zayıf aşiret de kırk-elli nihayet altmış silahlı çıkarabilir. Şimâlen Pulur, Erzincan ve Kemah'ın bir kısmı, Garben Kemah, Ekin, Çemişkezek, Cenûben Çarsansağ'ın Şıvak ve Perenk nahiyeleriyle nefsi Çarsancak, Şarken Palu, Kiğı kazalarıyla muhât (çevrilmiş) olan Dersim'in aşiretlerle meskûn olan kısmı Munzur suyu vasıtasıyla Şarkî ve Garbî namıyla ikiye ayrılır ki, kayda nazaran Garbî Dersim'in nüfûs-u umûmiyesi 8.000 ve Şarkî Dersim'in 32.000 olup bu mikdarın takriben nisfından (yarısından) fazla da nüfûs-ı mektûmeleri (gizli nüfusları) vardır. Garbi ve Şarkî Dersim'in bellibaşlı aşiretleri ve rüesâsı da bervech-i zîr (aşağıda olduğu üzere) arz edilmiş ve bunlardan Garbî Dersim aşiretlerinin iskân ettikleri mevâkii (mevkileri) gösteren yerde kroki rabt edilmiştir. Şarkî Dersim aşiretlerinin buldukları nevâhî (nahiyeler) ve kurrâ (köyler) Kılı ahz-ı asker (askere alım) heyetince de malum olmadığından bu babdaki malumâtın cem' ve tenfizine teessül edilmiştir.

Aşiretlerin İsimleri

Garbi DERSİM

Ferhad Uşağı	Debbap Ağa Hanşarlı Küçük Ağa, Çemşid Seyyidhan
Yukanı Abbas Uşağı	Seyyid Rıza Büyük Biraderi Seyyid Ağa
Aşağı Abbas Uşağı	Mustafa Ağa, İbrahim Ağa, Goço, Yako, Süleyman Ağa
Pillo	Köyoğlu Hacı Ağa, Seyid İbrahim, Süleyman Ağa
Kırgan	Süleyman Ağa, Zeynel, Alişan, Mimli

Koç Uşağı	İdare İbrahim Ağa, Seyithan, Ali Ağa, Yako Ağa, Memli Ağa, Kankıroşlu Seyid Ağa
Şam Uşağı	Lillo Halil, Şeyh Hüseyin
Resik Uşağı	Koç ve Şam Uşağı Rüesâsının taht-ı idâresindedir. En fakir fakat en cesur bir aşirettir.
Laçın Uşağı	Yusuf Ağa, Beko Ağa
Karaballı	Kankozâde Mehmed Ağa, Mahdumu Mehmed Ali Ağa, Koç Ağa, Timur Ağa, Yusuf Cemil Efendi
Bahtiyarlı	Süleyman Ağa, Sökeli Yusuf Ağa, Mehmed Ağa
At Uşağı	Hüseyin Ağa, Ali Ağa
Birgiz Uşağı	İbrahim, Yusuf, Veysel, Ali, Süleyman
Uşağı	Mehmed, İsmail, Şeyh Canan, Manzur, Ali Mehmed Cemal
Arslan Uşağı	Karaman, Manzur, Zeynel, Mustafa Ağalar
Kar Uşağı	Karaman Ağa
Maksûd Uşağı	Kasım oğlu Mansur, Kuru Yusufzâde Mustafa Ağa, Polis Manzur, Kahraman Süleyman
Kolan Abbas	Süleyman Seyid Ağalar
Bal Uşağı	Hayroğlu Eyüp, biraderi Mahmud, İsmail Saycan Ağalar
Beyt Uşağı	Dursun Ef., Zeynel, Biraderi Hasan Ağalar

İzoli	Güloğlu Süleyman
Şadili	Badi, Seyyid Mahmud, Molla Yusuf
Hıran	Caferoğlu Mehmed Ali Ağa, Mustafa Ağa
Alatlı	Hasan Ağa
Yusfan	
Çarikli	Mustafa Bey Bakır Ağa
Keçil	Pir Ahmed Ağa
Şeyh Hasanlı	Külabi Ağazâde Yusuf Ağa Yako Ağa
Bolatlı	Çirikli Veli Ağa, Dağikli Veli Ağa, Süleyman Murteza Hasan Ağa Biraderi Mehmet, Seyithan Ağalar
Abbas Uşağı	Seyid Ali, Pir Hasan Ağa
Bal	Seyyidhan
Eıilli Aşireti	Bağik zâde Hüseyin Ağa

Garbî Dersim Ahvalı

El-Aziz

19/3/35

I. Aşâiri (Aşiretleri)

1. Taksimâtı: Haritada gösterildiği Vechile ikidir

a- Şeyh Hesnanlı 3800 silahlı nefer "en zeki ve kur nazlarıdır"

b- Seydanlı 3000 silahlı nefer

(Şarkî Dersimliler heyet-i umumiyesine Şeyh Hesnanlı diyorlar)

2. Nüfûzlu rüesâ:

(1) Karaballılardan reis Konkozade Mehmed Ağa (mütekâid jandarma yüzbaşısı) gayet kurnaz

Tarafı: Karaballılardan kendi takımı Ferhad Uşağı'ndan Cemşid Ağa takımı Aşağı Abbas Mustafa Ağa Kırgan Aşireti

Hatırını Sayanlar: Her taraftadır. Fırıladağını çevirir.

(2) Yukarı Abbas Uşağı Reisi Seyyid Rıza

Tarafı: Karaballılardan Ali Goco takımı Aşağı Abbas Uşağından Zeynozâde İbrahim ve küçük Ağalar Ferhad Uşağından Debbab takımı, Seyid Han

Hatırını sayanlar: Pillonlu Aşireti, Bahtiyar Aşireti

(3) Maksud Uşağı Reisi

Kasım oğlu Manzur: (Kemah civarında musademede öldü (337'de) KK.)

Tarafı: Maksud Uşağı "Ovacık Aşiretinden"

Hatırını Sayanlar: Ovacık aşiretleri 1. Bizgâr Uşağı 2. Arslan Uşağı, 3. Beyt Uşağı, 4. Kalan Uşağı

(4) Koç Uşağı rüesâsından İdare (323 tedibinde derdest edilerek 7.5 sene hapis yattı) "Türemedir, nüfuzu muvakkatdır"

Tarafı: Koç Uşağı, Şam Uşağı

Hatırını sayanlar: Ovacık aşiretleri

3. Şayân-ı İtimad Rüesâ

madum (yok) gibidir.

(1) Ferhad Uşağından Seyithan gayet afîdîr.

(2) Yukarı Abbas Uşağı reisi Seyyid Rıza nisbeten iyicedir.

(3) Pilönk Aşireti reisi Hacı Ağa iyidir. Kankazâdenin teşvikiyle geçen sene fenalık etmeye sülûk etmiş ise de nâdimdir. Bu sebeble Seyid Rıza taraftarıdır.

(4) Arslan Uşağı reisi Pulur'lu Mehmed Ağa. Hükûmet Pulur'da olduğu için korkuyor.

4. En muzır rüesâ:

(1) Koç Uşağı rüesâsı: İdare, yako ve diğerleri

(2) Maksud Uşağı'ndan Manzur Ruslara giden gelen hep odur). (Kemah mûsâdemesine girdi/337)

(3) Ovacık aşâiri rüesâsı: Ruslarla temaslarından dolayı kâmilten bozulmuşlardır.

(4) Karaballı reisi Kankozâde Mehmed Ağa; herkesi talan ve gârata teşvik etti.

5. Aşâirin en kurnazları

Şeyh Hesnanlılardır. Onlar daima Hükûmetle ziyade temasa gelirler. Diğerlerine akıl öğretirler. En mühim rüesânın Hasnanlılarda olması ve esasen diğerlerine nüfûz geçirmeleri de bunu isbat eder.

6. Namdâr rüesânın mücmelen ahvâl-i husûsiyeleri

(1) Kankozâde Mehmet Ağa (Karaballı), pek kurnazdır. Esasen her tarafa nüfûzu vardır. Fakat münâferetler az çok tenakus-ı nüfûzına (nüfuzünün eksilmesine) hizmet etmiştir.

(2) Seyyid Rıza, bu da kurnazdır. Fakat Kankozâdeden ehvendir. Bunun sözü nisbeten şâyân-ı itimaddır. Hozat'ı asıl kurtarmağa koşan Seyyid Rıza'dır. Gerçi Kankozâdeye kalmamak için dahi bir fikir varsa da herhalde nisbeten iyidir.

(3) Kasım oğlu Manzur (Mansud Uşağı) 323 Senesi

te'dib olundu. 7.5 sene Diyarbekir hapishanesinde yattı. 331 nihayetinde çıktı. İlk fırsatta teşvik de görünce ihanet etti.

(4) İdare (Koç Uşağı rüesâsından): Bu aşiret reisi de-ğil, esasen eşkıya reisidir. 323 senesi te'dibinde Diyarbekir'e gönderildi. Hapishaneden kaçdı. Rus müfrezelerini Hozat'a getiren kendisidir. Erzincan'a gidip gelince hem Koç uşağına, Şam uşağına hem diğer Ovacık aşiretlerine nüfûz kazandı. Kâffesi yemin edip İdare'nin sözünden dışarı çıkmayacaklarına ahd ettiler.

(5) Köse Oğlu Hacı Ağa (pilonlu) Mumâileyh ve aşireti mutî idi. Geçen sene Kankozâde'yi gârata teşvik etti. Fakat tedib gördü. Ona hükümete mutidir. Seyyid Rıza ile arası iyidir.

(6) Seyyid han (Ferhad Uşağından): Yegâne afif, mutî bir adamdır.

7. Rusları Ovacık'a ve Hozarat'a getirenler

Tarihi	Aşiret	Persi	Rus müfrezesinin kuvveti	Geldiği mahai	Maksat
Temmuz	Kalan Aşireti	Hayr oğlu Ahmet Ağa	Su altı zabıt	Pulur	İhanet ederek, Hükümete isyan ve talana hazırlanmak; fakat müfreze çabuk kaçmıştır.
Ağustos	Koç Uşağından	İdare	40 atlı bir zabıt	Murat tepesi (Hozat şimalinde)	Müfreze himayesinde ve idarenin nüfuz iktisabı Hükümeti Pulurdan kaçırdılar. Fakat kuvvetimiz Hozat'ta olduğundan yalnız alarak Rus müfrezesi avdet etmiştir. Kuvvetimiz iki gün evvel gelmiş idi. Orduğâh kurmuşlar. İdare henüz bilmiyordu.

Esasen Pülümür Jandarma efradından olup elyevm Malatya'da mukîm suvâri jandarma neferi

Mehmed Ali

Erzurum'un sukûtundan mukaddem Dersim'den muâvenet Meclisi efradının celb ve cem'iyle Dâr'ul-Harb'e sevki lüzûmu vilâyetten emr buyurulması üzerine Kazâdan bil'umûm aşâir rüesâsına tebliğat-ı mukteziye ifâ edilerek bilumum rüesâ [Krişanlı Ali Çavuş ve Zeynel Çavuş, Sür zâde Timur Ağa, Aşağı Erilli reisi Yusuf Ağa ve Hormekli Aşireti reisi Civerek'li Süleyman Ağa ve geçen sene vefat eden Bertal] ağalar Hağmo Karyesine toplanarak kışı bahane etmişler ve hiçbir ferdi sevk edemeyeceklerini ve hava açılırsa gideceklerini beyân ve katiyyen Dâr'ul Harb'e bir nefer sevk etmedikleri gibi işbu muzâkere esnâsında kazalann tahrib ve yağmasına müttefikan karar vermişlerdir. Bilahare Erzurum'un sukûtu üzerine yekdiğeriyle muhâbere ederek 20 Şubat 321'de Pah ve 20 Şubat 321 de Nizamiyeye 20 Şubat 321 Mazgird ve 20 Şubat 321'de Çaişancak'la Palu köylerinin aşiretler tarafından tahrip ve yağmasına başlıca sebep Ali Kah olduğu gibi ahâlîden i'nami öşrî (koyun öşrü) alarak kırkar para alınacağını da ahâlîye tebliğ etmiştir. Orduya aid olup muhzi iddihâr edilen (stoklanan) erzak ambarına vaz'-ı yed ederek (el koyarak) mezkûr ambarın aşiretler tarafından yağma edilmesini çok arzu etmişse de Mazgird'in Şadilli Aşireti reisi Molla Yusuf'un kendisine karşı vukû' bulan mukâvemeti üzerine zahîreyi almaya muvaffak olamamıştır.

Düşmanın Erzincan'a vurûdunda ahâlîyi teslîh (silahlandırmak) ve düşmana iltihak ederek Nazimiye'ye kadar götürmek maksadıyla düşmandan bir çok tüfenk ve

cephane almış ve düşmanı Fahri Baba'ya kadar getirmiş ise de her ne esbâba mebnî ise de düşman tarafından tekrar oradan aldırılmıştır. Te'dîb için Dersim'e gelen Fırka'nın hasbe'l-luzûm fem istikâmetine gitmesinden bil'istifâde Pülümür kaymakamı Mustafa Bey merkûmu o sırada para mukabilinde Mazgird'in Terişcik nahiyesi müdürlüğüne tayin ettirmiştir.

(Kırışan Aşireti rüesâsından

Terişah nahiyesi müdürü

Ali Kah)

Kırışan Aşireti rüesâsından Zeynel Çavuş

Meikûm aşiretine hâkim ve nâfiz olup erbâb-ı fesâdandır. Asker firarisi olup kazaların yağma ve tahribine diğer aşiretler ile müttefikân sebebiyet vermiş ve Nazimiye'nin tahribinden bir gün evvel vilâyetin talebi ile Nazimiye'den Harput'a giden dört süvâri jandarmasına Zeynel Çavuş maiyyeti efradıyla beraber ellerinden tüfenkleri almak ve yapacakları hareketin geriye haberdar edilmemesini temin etmek maksadıyla önlerine çıkıp üzerlerine ateş etmişlerse de jandarma neferleri firar ederek Nazimiye'ye avdet etmişlerdir.

Hormikli Aşireti Reisi olup Civerek'de mukîm Süleyman Ağa,

Merkum kazaların tahrip ve yağmasından Ali Kah, Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Bertal Timur Ağa, Yusuf ve Seyyid Ali Ağalarla Hağmo karyesinde ittifaka dahil olmuştur. Erzurum'un sukûtuyla düşmanın Erzincan'a geldiğinde Mustafa Bey'le beraber Erzincan'a kadar giderek orada Rus orduları Kumandanı "Nikola Nikolaeviç" in hu-

zuruna çıkararak otuzüç seneden beri muştâki oldukları (hasretini çekdikleri) Rus Hükûmet-i âdilesine intizar ettiklerini ifade etmekle beraber arz-ı dehâlet etmişlerdir. Kendisi **Fem'e** giderek ahâlden ve parakende sûrette galip geçen efrâddan silah toplayarak Dersim aşiretlerinin silahsız efrâdına para mukabilinde furuht' etmiştir (satın almıştır). Erbâb-ı fesâddan olup aşiretine hâkim ve nafiz (etkili) bir kimsedir.

Aşağı Erilli Aşireti Reisi ve Hani Nahiyeye Müdürü Yusuf Ağa

Merkûm aşiretine hâkim ve nâfiz erbâb-ı fesâddan olup kazaların tahrîbinde Birâderi İsmail ve Amcasıoğlu Ali ile müştereken ve Ali Kah ve Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Bertal ve Civeekli Süleyman Ağa ve Sürzâde Timur Ağalarla müttefikan her üç kıtanın tahribine sebep olmuştur. Te'dîb için Dersim'e gelen Fırka'nın hasbel-lüzûm (lüzûm görüldüğünden) **Fem'e** gitmesinden bil'istifâde Pülümür kaymakamı Mustafa Bey tarafından para mukâbilinde (Hani) müdürlüğüne tayin ettirilmiştir.

Kırışan Aşireti Reisi ve Erisik Nahiyesi Müdürü Ali Çavuş Ağa

Merkûm kendilerince seyyid bulunması dolayısıyla bilumum aşiretlere ve nâfiz-i erbâb-ı fesâddan (fesatçıların etkililerinden) olup kazaların tahrip ve yağmasında Ali Kah, Bertal, Kırışanlı Zeynel Çavuş, Civecek'li Süleyman Ağa, Sürzâde Timur ağalar ve Mazgıt'ın Küpk Karyesinde mukîm Seyyid Ali Ağalarla müttefikan kazalar tahribine sebebiyet vermiştir. Siyaseten tedibe gelen Fırkanın Fem'e gitmesinden bil'istifâde Erisik nahiyesi müdürlüğüne tayin edilmiştir.

Şeyh Hüseyinlilerden Bal Uşağı Reisi Seyyid Han

Merkûm aşiretle birlikte fırka 36'ya taarruz etmiştir. Ashâb-ı nüfûz ve erbâb-ı fesâddandır.

Abbas Uşağı Reislerinden Pir, Hasan Ağa

Merkum 10 Temmuz 32'de Azdan'dan geçen 36. Fırkaya taarruz etti. Aşiretlerin başlıca müsebbiblerinden biri de bu adam olup aşiretiyle yer yer kendisi mezkûr fırkaya taarruz etmiştir. Merkûm erbâb-ı fesâd ve ashâb-ı nüfûzdandır.

Bolatlı Aşireti Reislerinden Dağnikli Veli Ağa

Merkûm 10 Temmuz 32 de 36. Fırkaya taarruz eden aşiretlerin başlıca müsebbiblerinden olup kendisiyle beraber aşireti de mezkûr fırkaya taarruz etmiş ve merkûm Hükûmet aleyhdârlığından hiçbir zaman hâli (boş) kalmamıştır.

Şeyh Hasan Aşireti'nden Taşra Kumandanı Külâbî Ağazade Yusuf Ağa

Merhum Yako Ağa ve Pir Ahmet Ağaların herbir harekâtıyla müttefik ve müşterek olup esasen kendisi erbâb-ı fesâddan olduğu gibi mütemâdiyen Hükûmet aleyhinde bulunmuş ve düşmanın ta Pülümür'e kadar gelmesine başlıca sebebiyet vermiştir

Bolatlı Aşiret Reisi Murteza Ağa

Merkûm aşiretiyle beraber 10 Temmuz 32'de Fırka 36'ya taarruz etmiştir. Kendisi ashâb-ı nüfûzdan olup

şimdiye kadar Hükümet aleyhinde bulunmaktan kat'iyyen geri kalmadığı gibi Erzincan'ın sukûtuyla beraber Kırışanlı Mehmed Çavuş'un dörtyüzü mütecâviz kuvveti ni gasb etmiştir.

Bolatlı Aşiret Reisi Süleyman Ağa

Merkûm 10 Temmuz 32'de aşiretiyle beraber Fırka 36'ya taarruz etmiş, düşmanla münasebet peyda ederek hayli müddet Hükümet aleyhinde bulunmuştur.

Abbas Uşağı Reisi olup hali hazırda Delirtik'de ikamet eden Kınavuklu Seyyid Ali Ağa

Düşmanın Erzincan'la muvâseletinde merkûm aşiretiyle düşmana iltica ve dehalet ederek kendisi yirmibeş lira maaşla o civarda bir nahiyeye müdürlüğüne tayin ve istihdama muvaffak olmuştur. Mütemadiyen Şeyh Hasan aşiretleriyle muhabere ederek tarafeyn (iki taraf) kuvvetler hakkında düşmana malûmât vermekten biran hâli (boş) kalmadığı gibi Nisan 333 evâhirinde (sonlarında) kendisinin düşman tarafından geriye teb'îd edileceğini (uzaklaştırılacağını) hissetmesi ve Şeyh Hasanlıların teşkilâta dahil olmasını işitmesi üzerine mıntıkamıza ilticâ etmiştir. Merkûm erbâb-ı fesâd ve erbâb-ı nüfûzdan olup katiyyen Hükümetin menfaatini iltizâm taraftarı değildir.

Bolatlı Aşireti Rüesâsından Çirikli Veli Ağa

Merkûm Yako Ağa ile birlikde giderek oradaki düşman kuvvetine irâe-i tarîk etmekle (yol göstermekle) beraber düşmanı Pülümür'e celb ettiği gibi 10 Temmuz 332 tarihinde fırka 36 ya taarruzda bulunduğu tahakkuk etmiştir.

Erilli Aşireti Rüesâsından Danzinik Nahiyesi Müdürü Yörük zâde Hasan Ağa

Merkum aşiretle 10 Temmuz (322)'de Fırka 36'ya taarruz ettiği gibi, Pülümür'deki memurîn (memurlar) ile âilelerin-den ileriye ve geriye gidenleri çevirmiştir. Düşman Pülümür'e geldiğinde sırf menfaat-i şahsiyyesini gözeterek düşmana iltihak etmiş ve düşmana karşı silah istimal etmeyeceğini temin ve taahhüd etmesine binâen Danzinik nahiyesi müdürlüğüne tayin edilerek bir harb madalyasıyla da taltîf edilmiştir. Merkur, Pülümür'de düşman nezdinde bulunuyorken Erilli Aşiretinden Seyyid Hüseyin'in Pülümür Cenûbundaki derede ilerlemekte olan düşmanın Kazak efradını katletmesi üzerine Pülümür'de durmayarak katilin kim olduğunu takib etmek bahanesiyle Yakasını düşmandan kurtarmış ve aşireti nezdine avdet ederek bir daha Pülümür'e gitmemiştir. Merkur haddi zâtında erbâb-ı fesâddan olmakla beraber Hükümet aleyhinde bulunmaktan da hiçbir zaman hâlî (boş) kalmamıştır, Hükümetin zafiyetinden istifade etmiştir. Nisan 33'de tarafımızdan düşmana yaptırılan bir baskın esnâsında bir çok eşhâs ile müvâcehesinde, "Biz Türk kanunu bilmeyiz biz Kürt kanunu biliriz. Onunla hareket ederiz" diyerek aşiretleri teheyyc etmiştir (heyecana getirmiştir). Mensûb olduğu aşiret gayet hırsız ve şaki olup civar aşiretlerin kâmilen nefretini kazanmıştır.

Bolatlı Aşireti Rüesâsından Hasan Ağanın Biraderi Mehmed Ağa

Merkum aşiretiyle beraber 10 Temmuz 32'de Fırka 36'ya taarruz etmiş olup ashâb-ı nüfûz ve erbâb-ı fesâddandır.

Bolatlı Aşireti Rûesâsından Seyithan Ağa

10 Temmuz 32'de aşiretiyle beraber Fırka 36'ya taarruz etmiş ve kendisi ashâb-ı nüfuzdan olup şimdiye kadar Hükûmet aleyhinde bulunmaktan bir an geri kalmamıştır.

Mümâileyh cinayet meselesinden Erzurum'da mahpus olduğu bir sırada Erzurum'un vukû bulan sukûtu üzerine mahfuzan Erzincan'a sevk edilirken esnâyı râhda (yoldayken) firara muvaffak olarak karyesine gelmiş ve Erzurum'un sukûtuyla düşmanın Mamahatun istikametinde ilerlemesinde Milis Alayı ile Vehib Paşa Hazretlerinin maiyyetinde müstahdem eniştesi Mehmed Ağa'yı Erilli Aşireti'ne va'd ettiği üçyüz lira ile biraderi Haydar Haydar Bey'in kerimesini vermek üzere mezkûr aşiret vasıtasıyla katl ettirmek ile Tercan'daki milis kıtalarının dağılmasına sebebiyet vermiştir. Rusların Erzincan'a vürûduyla beraber kuvvetinden ifrâz ettiği (ayırdığı) müfrezenin Şetî'e muvâsaletinde yanlarına giderek kendisinin Ruslara teslim olunduğunu ifâde etmekle beraber Şeyh Hasnanlı Yako ve Çerikli Veli ve Göneli Karyeli Ali, İbrahim Ağalar marifetiyle mezkûr müfrezeyi Pülümür kasabasına celb etmiş ve aradan bir kaç gün geçtikten sonra o maiyyetinde bulunan, şimdiye kadar kendisine irâe-i tarîkden (yol göstermekten) hiçbir an hâli kalmayan Bölük Emiri Ziya ile birlikte Erzincan'a giderek Rus orduları Baş Kumandanı "Nikolay Nikolayev" huzuruna çıkarak otuzüç seneden beri müştâki oldukları hasretle bekledikleri) Rus Hükûmet-i âdiyesine kavuştuğundan dolayı beyân-ı memnûniyet ve konağına avdet etmiştir.

Çarmikli Aşireti Reisi Olup Hali Hazırda Pülümür Kazası Kaymakamı ve Pülümür Milis Alayı Kumandanı Mustafa Bey

Esnây-ı avdetle mensup olduğu aşiretten hiçbir ferdin Hükûmet-i Osmaniye tarafına geçmemesini tenbih ettiği gibi Fahri Baba ve daha şaikındaki hatta bulunan düşman efrâdına yevmiye, küliyetli erzâk verdiği sırada aşiret reisi bulunması hasebiyle derdestle geriye doğru gönderilmesine düşman tarafından teşebbüs edildiğini işitmesi ve Maskan Aşireti Reisi Mustafa Ağa'nın ısrar ve ibrâmı (zorlaması) ve o sırada Arililerden Seyit Hüseyin'in Pülümür cenübündeki derede bir kaç Kazak nefesini katl etmesi ve Kırısan Aşireti rüesâsından Mehmet Çavuş Altunsay'ın Cephesinde keza düşmanın bir kaç mekkâyesini vurduğundan münfail olması ve büyük Haremînin ısrarı üzerine mıntukamıza nakl-i hane etmeye mecbûr olması ve İzzet Paşa Hazretlerinin emirleriyle o sırada teşekkül eden Pülümür Milis Alay Kumandanlığına ve ona zamîmeten (ilâve olarak) Pülümür Kazası Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Mûmaileyh'in Dersim'ce hâinliği malum olduğundan ahâli kendisini tanımayarak bir türlü milis teşkilatı yapmağa muvaffak olamayıp büyük Haremî köy köy gezerek ahâliye parâ ve eşyâ tevziyle aşiretleri kandırmış ve bu vesile ile refakatinde bulunan Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Ahmed Bey ile Milis teşkilatına muvaffak olmuştur. 1 Eylül 32'de Pülümür ve Altunsayın Cephesinde milislerle baskın yapmakla düşmanı iz'âc etmiş ise de Hükûmete vatana menâfi' (yararlı) başkaca bir hizmeti görülmemiştir. Mûmâileyh, üçyüzü mütecâviz köye mâlik olduğuna nazaran mezkûr kurra (köyler) ahalisiyle düşmanın Erzurum'dan ilerlemesini men'e muktedir iken Hükûmetin mahvında gözü olması

ve hainlik göstermesi ve Hükûmetin değil lehinde, aleyhinde bulunarak Osmanlıların dâima tedennî ettiğini (gerilemesini) arzu etmesi dolayısıyla vatan-ı mukaddesimizin selâmeti yolunda hükûmete mevcüdiyeti muzır olan böyle bir mahlûkun vucûdunun izâlesi elzemdir.

Şarkî Dersim Rüesâsından

Keçil Aşireti Rüesâsından Takım Kumandanı

Pir Ahmet Ağa

Merkum Yako Ağa'nın her bir efâliyle müttefik ve müşterek olduktan başka Nisan 333'de tarafımızdan düşmana yaptırılan bir baskının ertesi günü betekrâr düşmana iltihak etmek fikr-i hıyânetinde bulunmuş ise de tarafeyden vukû' bulan maktûl merkûmu düşmana iltihak etmekten men'etmiştir. Baskın dolayısıyla ve aşiretiyle beraber düşman aleyhinde yaptığı hareketten memnun olmayarak nâdim olmuş ve Hükûmetin mahvına her an göz dikmiş ve hatta Ağustos 33 tarihinde Dağın garbındaki sırta mensûb olduğu aşiretleri teheyyc (heyecana getirip) ve kuvve-i maneviyelerini tenkis etmiş ve o sırada Karacakale'ye temşiye ettirilen (yürüttürülen) Milis kıtalarının mahzâ (sırf) kendi teşvik ve tergîbiyle bir netice almadan geri çekilmelerine sebebiyet vermiştir.

10 temmuz 332 tarihinde Fırka 36'nın Mamahatun'dan Pülümür istikâmetine çekildiği esnâda Pülümür'ün Şimâl-i garbîsinden ve Balaban Deresinin cenûbundan geçerken Ezvan mevkiinde merkum aşireti ile birlikte fırkanın hatt-ı ric'atini (geri dönüş yolunu) kesmek maksadıyla üzerlerine taarruz ederek küllî telefât verdirmekle beraber bir çok esliha ve cephaneye aldı ve o sırada Pülümür'den Erzincan'a hicret eden me'mûrîn ve

ailelerini soyduğu ve ahîren Pülümür'ün şimalinde bulunan **Şetri'**ye gelen düşman müfrezesine irâe-i tarîk ederek (yol göstererek) Pülümür'e celb etmiş ve mütemadiyen Erzincan'a gidip gelerek düşmanla muhâbereden bir an hâlî kalmamıştır. Nisan 333 tarihine kadar düşmanın **Sülyüs** Karacakale'de bulunan kuvvetleriyle ihtilatta bulunarak düşmanın herbir arzusunu ve ihtiyacını temin ve tesviye ettiğine mükâfaten kendisi Pülümür'de mahkeme memurluğuna ve Danzik Nahiyesi Müdürlüğüne tayin edilmiş idi. Yoluna getirip teşkil-i

Şeyh Hasananlı Keçil Aşiretleri Reislerinden ve Şeyh Hasan Alay Kumandanı Yako Ağa

Merkum şimdiye kadar hükûmetin za'fından istifâde ederek vatanın aleyhinde bulunmuş ve aşireti ile beraber kendisi her an Hükûmet-i Osmaniye'nin mahvını beklemişlerdir. Vatan-ı mukaddesimize büyük bir darbe indirmek maksadıyla düşmana geçmesi dolayısıyla vucûdunun yok edilmesi ehem ve elzemdir.

Sürgüzâde Timur Ağa'nın oğlu Keko Ağa

Merkum kazaların tahribine sebebiyet veren diğer rüesânın ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber icrây-ı tahrîbât ve tehdîdat eylemiştir. Kendisi erbâb-ı nüfûz ve fesâddandır.

Sürzâde İbrahim Ağa

Merkum kazâların tahribine sebebiyet veren diğer rüesânın ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber icrây-ı tahrîbat ve tehdîdat eylemiştir. Kendisi erbâb-ı nüfûz ve fesâddandır.

Sürzâde Şeyh Hasan Efendi

Merkum kazâların tahribine sebebiyet veren diğer rüesânın ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber icrây-ı tahrîbat ve tehdidat eylemiştir. Kendisi erbâb-ı nüfûz ve fesâddandır.

Cündan Aşireti Ağası Mehmed Ali Ağa

Merkum kazâların tahribine sebebiyet veren diğer rüesânın ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber icrây-ı tahrîbat ve tehdidat eylemiştir. Kendisi erbâb-ı nüfûz ve fesâddandır.

Hizan Aşireti Reisi Mustafa Ağa

Merkum kazâların tahribine sebebiyet veren diğer rüesânın ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber icrây-ı tahrîbat ve tehdidat eylemiştir. Kendisi erbâb-ı nüfûz ve fesâddandır.

Sinamlı Süleyman Ağa

Merkum kazâların tahribine sebebiyet veren diğer rüesânın ittifakına dahil ve aşiretiyle beraber icrây-ı tahrîbat ve tehdidat eylemiştir. Kendisi erbâb-ı nüfûz ve fesâddandır.

Dimnan Aşireti Reisi Cebrâil Ağa

Merkum kazâların tahrîbinde aşireti ile bulunmuş ve aşiretini tahrîbata sevk ederek bir çok ganâim (ganimetler) getirmiştir.

Dimnanlı Süleyman Ağa

Merkum kazâların tahrîbinde aşireti ile bulunmuş ve

aşiretini tahribata sevk ederek bir çok ganâim getirmiştir.

Mazgirt'in Köpük karyesinde mukîm Seyit Ali

Merkum kendilerince Seyyid bulunması dolayısıyla bir çok aşirete hâkim ve nâfız erbâb-ı fesaddan bir şahıs olup elinde suvâr olduğu halde Hazreti Hasan'ı öldürenleri öldürün diyerek ahâliyi Mazgirt Kazası me'mûrîni aleyhinde teşvik ve kaza kaymakamıyla jandarma Kumandanını ve sâir eşhâsı öldürdükten başka kazânın kâmilen yağma edilmesine sebebiyet vermiştir.

Merkum erbâb-ı nüfûz ve fesâddan olup kazâların tahribine sebep olan rüesânın ittifakına dâhil olmuş ve bilfiil aşiretiyle beraber Mazgirt ve Çarsancağa hücum ederek mezkûr kazâları tahrib ettirdiği gibi Palu'ya kadar da gittiği tahakkuk etmiştir.

DOĞU İLLERİNDE ERMENİLERİN MEZALİMİNE AİT DOKÜMAN

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Şark cephesi Kumandanlığı.
Şubesi.

1335 ve 36 Seneleri

Kafkasya'da İslamlara karşı icra olunduğu

tebeyyün eden

Ermeni Mezalimi

Kars

1/1/1337

35 ve 36 seneleri Ermeniler tarafından Kars ve Erivan vilayetleri dahilinde icra olunan kıtal ve mezalime ait hülâsa:

Osmanlı ordusu 30 Teşrini evvel 34 tarihinde aktettiği mütareke şeraitine tevfi ken harbi umumiden evvelki Osmanlı-Rus hududu gerisine çekildikten itibaren hudut harucunde himayesiz kalan ahali-i İslamiye'de Ermeni kıtal ve mezalimine yeniden uğramaya başladı. Osmanlı ordusunun tahliye ettiği arazide ekseriyeti teşkil eden islam nüfusunun mahv ve imhasına yürüyen vekital ve

mezalim, tohumluk istemek, sebepsiz vergiler tarh ve teklif etmek ve silah toplamak gibi en adi bahanelerle irtikâb edilmektedir. Mazlum islamların duçar oldukları bu silsilei fecayi Avrupada, Amerikada velhasıl hertaraf-daki Ermeni propagandacıları vasıtasıyla hep islamlar tarafından ika edilmiş cinayetler şeklinde ilan olunmakta ve islamların maruz kaldıkları felâket ve musibetlerden zulüm ve kıtallerden yine islamlar aleyhine binlerce bühtan ve iftira vesileleri bulunmaktadır. Bu müfteriyat tasalluata sarıh bir cevap teşkil etmek üzere 1335 senesi Temmuz ayı zarfında Kafkasya'da İslam'larakarşı icra olunduğu haber alınabilen Ermeni mezalim, Osmanlı Harbiyei Umumiye Dairesince neşredilmişti.

İslamlar için kanlı bir sahne fecaat teşkil eden 1293 hududu şarkındaki mıntıkaya Türk ordusu 1336 senesi tekrar girdiği zaman Ermenilerin bıraktığı asarı vahşeti reyülâyın görmüş ve muhtelif heyetler vasıtasıyla yapılan tedkikatı resmiyede pek çok hakikatlere desteris olmuştur.

Müşahedata, sağ kalan yerli ahalinin ifadesine ve vesaik ve delaile müstenid olarak bir kitaphalinde cem' ve telfik edilen bâzı malumat şimdiye kadar Ermenilerin propaganda perdeleri arkasında gizlemeye çalıştıkları emsali görülmemiş pek feci levhaları enzarı beşeriyete vaz' edeceğinden neşir ve tamimi bir vazifei insaniye telakki olunmuştur.

İngilizlerin hile ve hud'aları neticesi olarak Kars Şura Hükûmeti 13 Nisan 35 de mevkii idarei terk ettikten üç gün sonra Ermeni generali (Osebyen) askerleriyle beraber Kars'a girerek Taşnak Ermenilerden (Garganof) makamı hükûmeti işgal etti.

Bundan bir hafta sonra Ermeni mezalimi yeniden başladı.

1- Kars ve Civarında Ermeni Mezalimi:

a) Vaktiyle Şura askerlerinden iken terhis edilen (100) İslam toplanarak zulüm ve işkence ile imha edilmiştir.

b) Şura müessislerinden İbrahim, Hasan Aziz, Musa Bey, Kömürlü Yusuf Bey, Muhlis efendi ve Rus milletinden Raçinski, Camişof, Kağızmanlı Ali Bey, Revanlı Mehmet Bey, Hüseyin Ağa, Ahmed Efendi, bir gecede tevkif ve teb'id olunduktan sonra hepsinin evleri müsadere ve eşyaları yağma edilmiştir.

c) Bu haftazarfında fırıncı Mustafa Ağa katil ve eşyası yağma edilmiş ve fırıncı Mehmet oğlu Hasan'ın 700 Osmanlı altın lira ve iki bin banknot lirası vali muavini Çalkünyan ile ceza reisi tarafından hile ve tehdit neticesinde gasb olunmuştur.

d) Baslı karyesinden Molla Mehmet, Türkiye ile muhaberede bulunuyormuş iftirasıyla kale arkasında götürülerek sağ sağ kafasının derisi yüzülmüş ve yan taraflarında ellerini kesip cep yaparak gayet feci ve işkenceli bir surette öldürülmüştür.

h) 335 senesi Haziranda Karsa tabi Hacı Halil Karyesinde meskûn Türkleri (sebt oğlu Muradyazin) beşyüz suvari ile muhasara ederek sekiz bin koyun, sekiz nufuz aile reislerini katletmişlerdir.

Küçük Yusuf, Hacı Mehmed köyü, Satu köyü, Ala köyü, Ağadede karyelerine de hücum ederek ahaliden otuz kişiyi itlaf ve hanelerini yağma ile iki bin koyun ve sığırı gasbederek Kars'a götürmüşlerdir. Bu cinayetler, general Osebyan ve vali Karganof'un emriyle yapılmıştır.

35 senesi kânunu evvel, 36 senesi kânunu sani ve Şubat aylarında Ermenilerin yaptığı zulüm ve işkence vekital vüs'ati itibariyle pek ziyade şayanı dikkat ve cali-

bi merhamettir. Bu vekayiden bazıları bervechi âti derc olunmuştur.

v) General Osebyan'ın kumandasındaki kıtaatı aske-riye ve çeteler Kars etrafında bulunan (Karapınar, Çamurlu, Akkerem, Göl başı, Yurdik, İneli, Kızılçakmak) köylerine hücum ve yüzü mütecaviz bi günah masum islamları öldürdükten sonra iki bin koyun ve sığır ve yüzbin liralık hali, ev eşyası ve ziynet eşyası gasbetmişlerdir. Ermenilerin bu zulüm ve vahşetinden dolayı (Kars) civarını terk ile (Göle) ve (Çıldır) taraflarına firara mecbur olan İslam ahalisinden ekserisi kadın ve çocuk olmak üzere beş yüz kadar insan soğuktan donarak telef olmuşlardır. Bu fecayiin mürettepleri de Gaıganof'la kumandan Oseyban'dır. (Ermeni mezalimi - vesaikdosya 1)

2 kanunu saniden itibaren Kars-Gümrü demiryolu üzerinde (Şahnalar -Odino) karyesine hücum ve zırhlı vagonlardan top ateşleri icra olunmuş ve yalnız bu karyede beş yüzü tümecaviz erkek, kadın ve çocuk pek merhametsiz bir surette şehit edilmiş ve kaçabilen ikiyüz kadar İslam da kar tipileri altında boğularak rahmeti Rahmana kavuşmuştur.

h) Yine bu sıralarda Kars sancağına tabi (Digor) na hiyesinden otuz sekiz pare köyü Ermeniler tahrib ve ih-
rak, bu köylerden erkek, kadın, çocuk olmak üzere On dört bin altı yüz yirmi İslamı katl ve imha ve bilumum mallarını yağma eylemişlerdir Hakayik, mezkûr otuz se-
kiz köy ahalisinden sağ olarak kaçıp kurtulan ve elyevm avdet etmiş olup Ermeni hunharlığına, Ermeni vahşetine sarih ve feci bir lavhai ibret teşkileden bu harabeler için-
de göz yaşı dökerek yeniden yurt yapmaya çalışan zaal-
lıların şikâyet ve ifadelerine ve mahallinde yapılan tahki-
kata müsteniddir.

Tahrib edilen bu köylerin isimleri bervechi âtidir:

(Digor, Pazarcık, Tarhana, Türkmen aşan, Sorholu, Alem, Makarpıt, Alaca, Türk Söğütlüsü, Bayram Gönek, Veysi Gömde, Ayran Döken, Aıacık Ülya, Aracık Süfla, Kızıl Mağara, Kitpan, Karabağ, Çanak, Dolamaç, Kesko, Karakale, Hortsun, Kaya kümde, Pivik, Dellar, Karaköy Ulya, Karaköy Süfla, Şaban Aryalı Başköy, Betik, Alemcan, Paşa Bey, Çarıklı Ülya, Çarıklı Süfla, Hüseyin kendi, Kale karyesi).

2- Sarıkamış ve Mülhakatında Ermeni Mezalimi:

a) Kars İslam Şura Hükûmetinin sukutundan bir müddet sonra Ermenilerin Sarıkamışa vürudundan kaymakam (Varcabet Agop) evvelce Şura Hükûmeti nezdinde telefoncu olan yedi İslâmî feci surette katlettirmiştir.

b) Ermeniler (Sarıkamış'a) vürudun ikinci hafrasında (Mescidli) köyüne baskın yaparak (Erivan) muhacirlerinden Derviş Ağa ve yirmi kişi ailereislerini katl ve köyü topla bombardıman, ve emval ve eşyasını gasbettiler. Bu vakanın ertesi günü işbu zalimane tecavüzü protesto eden Millet vekili ve Sarıkamışın sabık kaymakamı Bekir Beyin (Hamamı) karyesinde bulunan hanesini ve karyeyi topla tahrib ve Bekir Beyin akraba ve taallukatını katl ve nukut ve emvalini gasbettiler.

c) 36 senesi 1 Nisandan itibaren General Osebyan ve vali Garganof ve Alay kumandanı Mirmanof'un emriyle Osmanlı muhaciri olan Ermenileri Sarıkamış köylerine iskâna başladılar. bundan sonra çetebaşı (Sepo) nu (Maverist) tâbir olunan atlı çeteleri, başlarında çeteci Ermeni (Şapo Murat Çavuş Naz Bek,) (Hacı bab) ve Sarıkamış Jandarma kumandanı (Kör Arak Hayrabet) olduğu halde birer birer İslâm köylerini yağmaya başladılar.

Yağma ve tahribe uğrayan İslam köyleri ber vechi âtidir:

(Aşağı ve Yukarı Kotanlı, Oluklu, Tuzluca, Akşar, Kar Hamza, İğdır, Kara Çayır, Ak Pınar, Ali Sofu, Cavlak, Kırk pınar, Karna kadı, Sigor, Katranlı, Bölük başı, Lal oğlu, kamışlı, Çıplak, Aşağı Salut, Verişan, Boyalı, Akça kale, Başköy, Beyköy, Karakale, Katranlı, Emirham, Zalca, Bekitce, Has Bey, Sübhan Azad). Ermeniler buotuz iki köyden bir çoğunu kâmilen ve bâzılarını da kısmen tahrib etmiş ve pek çok mal ve eşya ve para gasb ve ahaliden bin dokuz yüz yetmiş kişiyi katl ve imha etmişlerdir. Yalnız Katranlı'da muhtelif üç büyük bina dahilinde sekizyüz İslâmı ihrak etmişlerdir. Mütebaki ahaliden bir çoğu yalnız canlarını kurtarmak suretiyle hududu geçerek Türkiye'ye dehalete mecbur kalmışlardır.

(334 senesi Ermenilerin bu mıntıkada şehit eyledikleri onbir bin yerli İslam ve umumiyetle 334 senesi hududun şarkında Ermenilerin yaptığı kıtal ve mezalim ayrıca musavver risaleye derc edilecektir.)

d) Bu sıralarda Ermeniler (Lavstan, Toptaş, Kelpêkâr) karyeleri ahalisinden sekizyüz İslâmı evlere doldurarak yakmak suretiyle Ermeni vahşet ve hunharlığına bir numune daha ilave etmişlerdir. Bu üç köyden alınıp götürdükleri yirmibeş güzel kız ve gelinin akıbetleri meçhul kalmıştır. Katliâm esnasında bu köylerden irara muvaffak ve elyevm berhayat olan dört kiş bu facianın içinde bulunmuş şahitlerdir.

h) 14 Eylül 35 de Ermeniler (Karaorgan)ın on beş kilometre kadar şarkındaki (Mecingerd ülya) köyüne taarruzla İslâm ahaliyi kısmen katl ve kısmen de hicrete icbar etmişlerdir.

v) 10 eylül 335 de (Zakim, Göreşkân Cermikek) karyelerine taarruzla ahaliden bazıları şehit vemütebakisi-

nin mallarını yağma eylemişlerdir.

z) 36 senesi zarfında (Berdiz) nahiyesine tâbi (Gö-reşkân, Zakim, Pertus, Ziyenek, Dakir) köylerinden do-kuz yüz on iki nuus kısmen kurşunla, kısmen ihrak su-retiyle imha ve yüz ellibir haneyi tahrim ve ihrak etmiş ve pek çok iğtinam, zahire, kıymetli eşya ve nukud gasb eylemiş ve bu köylerden birçok kız ve kadınlara caniya-ne bir surette taarruzla beraber yirmi dokuz genç kızı alıp götürmüşlerdir.

Bu katliâm esnasında evvelce kıtale uğrayan muhte-lif mahallerden toplayıp (Kürkçü ve Vaitanut) karyele-rinde iskân ve iâşe edilen yüz yirmi beş öksüz kız ve er-kek İslâm çocuğunu da feci bir surette katledilerek (Er-meni vahşetinin mazlum kurbanları arasına katılmıştır. Bu fecayii tertib ve idare edenler alay kumandanı Mir-manof ve Mazmanof ile Sivaslı Murat isimindeki hunhar çetecilerdir)

h) Karaorgan civarında (Zeki) karyesi ahalisi, Os-manlı huddu üzerinde Müslüman ahalinin bulunması ca-iz olmadığından Kars'a gönderilecekleri bahanesi ile köyden çıkararak Kars'a doğru sevk ve Sarıkamış'la Kars arasında mezkûr ahalinin araba, eşya ve hayvanlarına gasb ve yüz elli nufzu orman içinde katl etmişlerdir. (Bu fecayii irtikâb eden jandarma kumandanı (Kör Ar-şak)'dır.

3- (Akraba, Çıldır, Göle, Zavşat)

Mıntıklarındaki Mezalim:

a) 336 sensi Kânunsani ve Şubat aylarında Kars ve Sarıkamış havalisinde olduğu gibi mahalli İslam Şura Heyeti tarafından idare edilen Çıldır, Zaruşat, Akbaba menatığında Ermeniler top ve makinalı tüfek müfrezeleri

ile takviye edilmiş kuvvetlerle İslâmlara tecavüze başladılar. Kânunsanide Zaruşat kazası dahilinde ilk defa (Güvercin, Mamaş, içlipınar) karyeleri Ermeni çetelerinin taarruzuna uğramış ve bu köylerden kırk beş kişi bir kısmı ateşte yakılmak üzere şehit edilmiş, güzel ve genç kızlardan otuzu (Gümrü)ye sevk olunmuştur.

b) Bu ay zarfında (Göle) nahiyesinin (Çullu) karyesine Ermeniler topçu ateşiyle ve çetelerle taarruz ederek erkeklerini kâmilen katl ve imha, kız ve gelinleri esir, emval ve eşyasını gasb ve yağma eylediler. Bu nahiyesinin (Çıtak Ülya) ve (Çıtak Süfla) köylerini de taarruza uğrayarak erkeklerin bir kısmı firar etmiş, kadınlarının ırzları Ermeniler tarafından payimal ve ahalinin mevaşi ve sair eşyası yağma olunmuştur. (Hasköy) karyesinden de bir miktarmevaşi gasp ve dört erkekle bazı kadınlar Ardahan'a götürülmüşlerdir.

Ermenilerin sırf İslamlarla meskûn olan ve İslâm Şurası tarafından idare edilen bu menatıkı cebren istilaya karar vermiş oldukları, mezkûr mıntıkaya taarruza hazırlanmış olan Ermeni kıtaatı kumandanı tarafından 30 kânunsani 336 da neşredilen tehditname gösteriyor. Evlerin topçu ateşi ile yakılacağından ve emvalin kâmilen mahv ve tahrip edileceğinden bâhis bu beyanname Ermeni hükûmetinin mezalimi resmiyesine bir numune teşkil edeceğinden aynen âtiye derc olunmuştur.

-suret-

Romanof istasyonu

Zaruşat havalisine verilen emir

30 Kanunsani 1920

Numara: 1

Saat: 12

Zaruşat havalisi ahalisine

Sizce malumdur ki ben kıtaatımla (Romanof) istas-

yonuna geldim. Sizin karar vermeniz için iki gün sabrederek bekliyorum. Kadınlarınıza, çocuklarınıza merhamet edip tabiiyeti kabul ettiğinizi bildirmek için murahhaslarınızı gönderiniz. Sizce belki malumdur ki Ermenistan Cumhuriyeti Düveli Muazzama tarafından müstakil olarak tanınmıştır. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında sulhen beraber yaşamak için tedafüi bir ittifakı dostane aktedilmiştir. Bundan dolayı size evvelce ihbar etmeden gerek Ermeni ve gerek Rus veya Müslüman olsun köylerimizden hiç birinde kan dökmek istemiyorum. 31 Kânunsani saat 12 ye kadar en geç olmak üzere, on murahhas tabiiyetinizi tasdik etmek maksadıyla Romanof istasyonuna, nezdime göndermenizi tavsiye ederim.

Murahhaslarınızın hayatı hürriyetini tekeffül ediyorum. Eğer tabiiyeti kabul ederseniz kendi hürriyetinizi ve emvalinizin emniyetini deruhde ederim. Aksi takdirde hanelerinizi topçu ateşi ile yakmaya ve emvalinizi mahvetmeye mecbur kalacağımdan ailelerinize gelecek zararın mes'uliyeti size aittir.

Bazı maksatlar sizi hataya sevk edip "eğer Ermeni hükümetine tabi olursanız Ermeniler sizi kesecekler" diye aldatıyorlar, bunlara inanmayınız.

Siz biliyorsunuz ki "Kelsek, Soğanlı ve Kağızman) havalisindeki Müslümanlarla Ermeniler hali sulhde ve uzlaşmış bir halde yaşıyorlar. (Zaruşat) havalisi ahali siz de böyle yaşayacaksınız.

İmza

General Mayorn-n.

Neısisof - Pr.

(Aslına mutabıktır)

25 Kânunsani 35 de Ardahan kaymakamı Kadimof ve askeri kumandanı Marmanof imzasıyla Çıldır ahalisi millet vekillerine hitaben yazılan beyannamelerde "her taraftan Çıldır ahalisi üzerine asker sevk edileceği ve bu kıtaatın vürudunda karşılına (tuz ve ekmek) çıkarıp boyun eğerek teslim olmak lâzım geldiği ve şayet teslim olmazlarsa Erivan vilayeti Müslümanlarına ve Göle ahali-sine yapılan muameleden daha şedid cezalara uğrayacaklarını bildirmişlerdir. Buna mukabil, Çıldır ahalisi, ce-vaben Erivan vilayetinde Müslümanlar hakkında reva görülen katliâmlar ve elan Gölede yapılan kıtal ve me-zalim göz önünde iken kendilerinin Ermenilere emniyet ve itimat edemeyeceklerini zikr ve beyan etmişlerdir. Bu-nun üzerine (27 Kanunsani 336 gündüz saat 6 da Erme-ni kıtaatı beş ateşi ile taarruza başlamışlarsa da yerli aha-linin mukabele ve mukavemeti üzerine saat 12 de püs-kürtülmüşlerdir. Bir taraftan Erivan vilayeti dahilinde tatbik edilen taktik ve tehcir mezalimi, diğer taraftan (Göle, Çıldır, Şuregel Zaruşat, Akbaba) havalisine vuku bulan tecavüzatı Kanunsani 336'da henüz Karsda icrayı hükümet etmekte olan İslam Şura Hey'eti, Tiflisme bul-unan Amerika mümessili nezdinde protesto etmiştir. Hiç bir taraftan mazharı himaye ve sahabet olamayan bu bi-çare müslümanların muhik ve acıklı sedası, Azerbaycan hükümeti Millet Meclisi kürsüsüne aksederek oradan da yükselmiştir.

Azerbaycan hükümeti hariciye nezareti tarafından bu katliamlar hakkında Ermenistan hükümetine ve bir sureti de İngiltere, Fransa ve İtalya mümessili siyasileri-ne verilip Batum'da çıkan (İslam Gürcistan) gazetesinin 4 Mart 36 tarihli nushasında neşredilen nota sureti âtidedir.

"İkinci nota"

Ermenistan Hükümeti Hariciye Nezaretine

Hükümeti metbuam Kars hadisat ve fecayii hakkında Kars ahali İslâmiyesi murahhasları tarafından irsal kılınan evrakı ve 30 Kânunsanide Genaral (Oseyan) tarafından neşrolunan (1) numaralı emirname suretini ve Kars'dan keşide edilen telgrafnameye (Zaruşat) mıntıkası murahhaslarının cevabını ve bunlara mümasil evrakı sairiyi ahzetmiştir. Azerbaycan hükümeti tarafından ahz olunan vesaiki mezkûre ve malumat, Ermenistan hükümetinin Kars ülkesinde sulh ve sükûn hükümferma olup Kars ülkesi ahali İslâmiyesi aleyhinde harekâtı tecavüz-kâranede bulunmadığı mübeyyin ve müs'ir tarafınızdan gönderilen telgrafnamelere tamamen zıd ve onların aksini isbat etmektedir.

30 Kânunsanide General (Osebyan) tarafından neşrolunan bir numrolu emirname (Zaruşat) mıntıkası ahali-sinin tabiiyat etmelerini aksi takdirde top ve tüfek ateşleriyle imha edilecekleri tehdidini ihtiva etmektedir. (Zaruşat) ahali İslâmiyesi murahhasları ceneral Osebyana takdim ettikleri cevapda Ermeni memurları tarafından icra olunan katliâm ve gayrı kanuni hareketlerinden bahişle kanunsuzluğun önüne geçmesini ve köylerinin ih-rak ve imha edilmemesini rica etmişler ve aksi takdirde tevellüd edecek mesuliytin (Osebyan) ve Ermenistan hükümetine ait olacağını da bildirmişlerdir. Kars ülkesi ahali İslâmiyesi murahhasları tarafından verilen malumata nazaran (Mazmanof)un tahtı kumandasında bulunan Ermeni askerleri 27 Kanunsanide Müslümanlarla meskûn köylere taarruz ettiği gibi (Osebyan) dahi bir numrolu emirnamesindeki tehdidini icra etmiştir. Bu suretle (Güvercin, Kızılkili, Keçer, Perçek, Miçli, Gömid, Ağ-

zı açık, Mamaş, tebdevan ve Kalecik) köyleri top ateşle-riyle Ermeni askeri tarafından tamamıyla ihrak ve bil-cümle emvali talan edilmiştir. Bununla beraber (Ahilke-
lek) ve (Tiflis) de bulunan Kaıslı müslümanlar tarafın-
dan verilen malumat hâdisat ve fecayii mezkûreyi teyid
etmekte olduğundan İslam ve Ermeni milleti arasında
münasebeti hayırhahane tesis maksadıyla bu gibi
harekâtı vahşiyane ve fecianeye nihayet verilmesi hus-
sunda iab eden tedabiiin ittihazını hükümeti metbuam
namına rica eder aksi takdirde tevellüdü melhuzmes'uli-
yetin Ermenistan hükümetine raci olacağını da beyan
ederim.

Hariciye Nazırı

Han Hoviski

Artık tahammül fersa bir şekle giren Ermeni mezali-
mi hakkında islâmlar tarafından yapılan feryat ve şikâyet
temadi edince nihayet Tiflis'den Amerikalı Miralay Has-
kel ile bir İngiliz yüzbaşısı 34 senesi Şubat bidayetinde
(Şahna) ve civarındaki köylere geliek ahaliyi teskin ve
temine çalışmış ve badema İslamlara katiyen tecavüz
olunmayacağını vaad etmişlerdir. Bu vaadlere inanan
halk artık can ve mal ve namuslarının tekeffül ve temin
edildiği zannıyla silahını geri alarak köyelerine dağılmış-
lardır. Fakat bu teminata rağmen aradan çok vakit geç-
meksizin Ermeni çeteleri ve kıtaatı toplanarak ve imdad
olarak tekrar İslâm'lara taarruza başlamışlardır.

c) 28 Şubat 336 da Ermeniler tekrar (Zaruşat) kazası-
na taarruza geçerek İslâm'lara pek büyük telefât ve peri-
şanlılık verdirmiş ve yirmi sekiz pare köyü kâmilten harab
ederek kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere iki bin
nufusu caniyane bir surette katl ve imha etmişlerdir. Bu

köylerin genç ve güzel bakirelerinden bir çoklarını on üç kızağa doldurarak Gümrü'ye ve altı kızak ile de Kars'a götürerek Ermeni vahşilerinin evlerine dağıtmış ve bu zavallıları ölümden daha pek çok feci olmak üzere hissi hayvanilerini teskin için daimi esaret altına almışlardır. Bu köylerden alınıp sahipleri imha edilen talan eşyasını teşhir için Kars'da bir pazar açılmış ve bilhassa kadınların sırmalı ve işlemeli don ve gömlekleri müzayedelerde satılmıştır.

Bu menatik dahilinde hiç silah kullanmaksızın bilâ mukavemet Ermenilere teslim olan köyler hakkında da kıtal, yağma ve ırza tecavüz bütün fecayii ile tatbik ve icra olunmuştur. Kânunsani ve Şubat ayları zarfında top ve makinalı tüfeklerle mücehhes Ermeni kuvvetleri müteaddit defalar (Akbaba, Çıldır, Zaruşat ve Göle) mıntıkalarına hücum etmişlerdir. Bu hücumların ekserisi Ermenilerin mağlubiyeti ve fazla telefâtı ile neticelendiği için her sıkıştıklarında meseleyi sulhen hal etmek ister gibi görünerek Ermeni ve İngilizlerden müteşekkil heyetler vasıtasıyla İslâm ahaliyi iğfale ve hayat ve namusunu, toprağını muhafazadan başka bir maksadı olmayan islâmlar arasındaki vifak ve ittihadı bozmak için her türlü fesat ve fitneye başvurmuşlardır

Bu menatik dahilinde Ermenilerin ittikâb ettikleri mezalim ve fecayiden yapılan tahkikat neticesinde tebeyyün eden (Şuregel) kıtali ve vüs'at ve dehşeti itibarıyla pek fecidir.

d) 26 Kânunsani 336, Ermeni kumandanlarından (Baratof) ve (Mazımanof)un top ve tüfekte müsellah Ermeni askerlerinin (Şuregel) nahiyesinin ana karyesinden kırk, Aynalık'dan altmış, Karataş'dan yetmiş, Gölviran'dan elli, Kebenek'den seksen, Yılanlı'dan kırk, ağ

üzüm'den yetmiş, İstagan'dan otuz, Aralık'dan otuz, Kara kilise'den otuzbeş, Molla Musa'dan yüz, Pahoğlu'ndan elli, Vartanlı'dan yüz, okçu oğlu'ndan yüz elli, Necir'den otuz, Ergene'den kırk, İnce dere'den otuz, Sökös'den yüz, Şahnalar'dan ikiyüz yirmi, Karacan'dan ikiyüz Söğütlü'den on sekiz, Geçit'den otuz, Hacı pir'den otuz, Küçük Kıymalı'dan altmış, Akbulak'dan otuz, Kara Mehmet'ten yirmi, Küçük Kızıldaş'dan yirmi, Büyük Kızıldaş'tan yüz, Çakmak'tan otuz, Mağaracık'tan yüz, Kara haçlı'dan yüz elli İslâm hanesi tahrib ve emval ve eşyası yağma ve ahalisinden kısmı azamını katl ve imha eylemişlerdir:

h) Zerşat kazasının (Tepe köyü) karyesi harman zamanı Taşnaklar tarafından topla tahrib edilerek mezkûr kazadan beş erkek ve bir kadın katl ve malları yağma edilmiştir. Ve yine zarşadın Mes'atli karyesinden otuz, Keçebur karyesinden kırk, Kızıl kiliseden altmış hanenin harab edildiği, yetmiş seksen çocukun ateşde yakıldığı ve sekiz bin mevaşimin alındığı tahakkuk eylemiştir.

v) Yapılan tahkikata nazaran Göle kazasından Çullu, Sitemoğlu, Lalevarkans Harabe altın bulak, Kara tavuk, Çardaklı, Şeksi Gülistan karyelerinin dahi Ermeniler tarafından tahrib ve bu köylerden yüz seksen İslâmın katl ve eşyalarının gasb edildiği tebeyyün etmiştir.

Bu mezalim de vali Garganof'la kumandan Marmarof zamanında vebunların tertibi ile ika olunmuştur.

z) Ermeniler Akbaba kazasına da 335 senesi nihayetinden itibaren 336 senesi zarfında hayli zarar ve ziyan ika ve müteaddid köyleri tahrib ve ahaliyi gürcülere dehalet ve Türkiye'ye hicrete icbar eylemişlerdir.

4- Merdenek ve Oltu Havalisindeki Mezalim.

a) 335 senesi Haziranında (Mazmanof - kıtaatı (Pilümür) karyesine taarruz ederek mevaşi ve eşyasını kâmilen yağma ve kaçamayıp da köyde kalış olan beş on kişinin elbiselerini gasp ve kendilerini itlaf ve kadınların ırzlarına tecavüz etmişlerdir. Karye ahalişi üç gün aç olarak dağlarda kalmış ve Ermeniler çekildikten sonra köye avdetlerinde harabe ve cenazeden başka birşey bulamamışlardır.

b) 4 Ağustos 36 tarihinde (Zivin) karyesine tecavüzle ikiyüz inek ve öküz ve yirmi at ve birçok zıkıymet eşya gasp ve karye halkından sekiz kişiyi bir saman ambarrına doldurarak yakmışlardır.

Yine bu tarihlerde (Demir kapı) karyesine hücum ederek bütün erkeklerini itlaf ve yirmi kadının ırzlarını payimal etmişlerdir.

c) Merdenik ve civarında bulunan (Bozguş ve Mihnel) ahalişi Ermenilerin yaptığı mezalim ve kıtalden dolayı (Oltu) cihetlerine hicret etmekte iken (Arsenik) civarındaki (Kâr coku) buğazında ve Dartıl deresinde Ermenilerin tecavüzüne uğramış olan yirmi sekiz İslâm cenazesini defnetmişlerdir.

d) Bir Ermeninin ifadesine nazaran, Kasap Paşa namını almış (Mazmanof) (Allahu Ekber) dağı civarında Ayı deresi denilen mahalde bir mağara içinde muhacir İslâm göçlerinden seksen kişiyi parçalatmak suretiyle katlettirmiştir.

h) (Kosor) nahiyesine ait (Ekid kum), Kârkılık, Heybesor, Balkaya, Ağundur, Ersenik, Köşk, karyeleri Ermeniler tarafından tahrib ve ihrak edilmiş ve bundan mâda (Kosor) nahiyesini teşkil eden mütebaki otuz bir pare köyün de emval ve hayvanatı ve bir çok nakit ve zıkıy-

met eşyası gasp ve yağma olunmuştur. Mezkûr köylerden perakende suretiyle beşyüzü mütecaviz İslâm katledilmiştir.

v) Bu mıntıkadaki Ermeni vahşet ve mezaliminden kaçarak Oltu'ya gitmek isteyen kırk arabadan ibaret muhacirin kafilesine Ermeniler (Nikek) önünde şose üzerinde iken top ve makinalı tüfek ateşleri açarak iki yüzü mütecaviz erkâna kadın ve çoluk çocuğu alçakcasına imha ve üç bin mevaşiyi ve bilumum nukud ve eşya ile arabaları gasb eylemişlerdir.

Bu cinayetler, alay kumandanları (Mirmanof) ve (Mazmanof) ile çeteci Oltulu kör Artinin oğlu (Murad Han) ve Muşlu (Pilos) ve (Aş Bedros) namı eşhas tarafından idare ve icra olunmuştur. (Ermeni mezalimi dosya-1)

z) (Zek) karyesi ahalisinden olup Ermenilerin taarizu üzerine (Ala Kilise) ye nakil ve orada ikamet eden onsekiz Müslüman 19 Haziran 36 da Ermenilerin Oltuya taarruzları sıralarında ekin biçmek bahanesiyle Ermeni jandarmaları tarafından kaldırılarak götürüldükleri ve (Sıbasan) boğazında önlerine çıkan müsellaah Ermeni askerleri tarafından orman içerisine sokularak bunlardan on yedisi ağaçlara bağlandıktan sonra feci bir surette öldürüldükleri o sırada her nasılsa çalılar arasına saklanarak kurtulan ve bilahare Baidiz'e firara muvaffak olan Kezhan nam kadının ifadesinden ve ayrıca yapılan tahkikatdan anlaşılmıştır.

c) (Oltu) sancağına tâbi (olur) kazası dahilinde bervechiâti köyler Ermeniler tarafından 336 senesi bida-yetinden itibaren Türk ordusunun buraları tahlisine kadar daima tecavüzata maruz kalmış ve kısmı âzamı top ateşi ile tamamen bir miktarı da kısmen tahrib olun-

muştur. Bu köylerin ahalisinden ikibin sekizyüz otuz iki kişiyi mütecaviz İslâm Ermeniler tarafından kurşun ve balta ile ve kısmen ihrak suretiyle katl ve imha edilmiş, eşya ve mevaşisi kâmilen yağma olunmuştur.

Köylerin isimleri: (Pertuvan, Hanım köy, Kaban, Necerrek, Kuzukum, Kazıhan Eğri kilise, Sakorbet, Köprü başı, Yukarı Panaskert, Aşağı Panaskert, İdrak, Yukarı Kızıl köy, Aşağı Kızıl köy, Keleşut, Kab, Menek, Gulager, Kesmane, Bertanus, Azdadab, Maydos Kâmis, Arköviş).

5- Kağızman, İğdır, Erivan, Zengibasar Havalisindeki Mezalim.

a) Kağızman civarında Ova köyünden Ermeni eşkiyaları tarafından dört yüz kadar mevaşi sirkat edilmiş, Ermeni hükümetinin de eşkiyalarda bu gibi işlerde tahakkuk eden iştiraki dolayısıyla İslam ahalinin vuku bulan şikayetleri nazarı itibara alınmamıştır.

b) 30 Mart 336 da Kağızman civarında ve Aras'ın şimalindeki (Şorlu) karyesine gelen kırk kişilik bir Ermeni kuvveti gündüzleri Aras geçidinden gelen ve giden Müslüman yolcularını yakalayıp şeyit eylemiş ve geceleri de muhtelif yollarda pusu kurarak vahşet ve mel'anetlerini icra eylemişlerdir

c) Mayıs 336 nihayetlerine doğru Ermeniler (Uluhanlı) civarında Karadağlı İslâm karyesi ahalisini cebren köylerinden çıkarıp eşyalarını talan ve kendilerini hicrete icbar etmişlerdir.

d) 23/24 Mayıs 36 saat 9 da üç yüzü mütecaviz Ermeni suvarisi (Uluhanlı)nın 5 kilometre şimalinde (Cebeçalı) karyesini muhasara ve eli silah tutan İslâmları bir

araya toplayarak tek mil bunları süngüden geçirmişlerdir.

h) 27 Haziran 36 gecesini (Hacı Bayram) ve (Hayber-beyli) karyelerine Ermeniler baskın yaparak ahalinin, emval ve eşya ve mevaşisi tamamen yağma edilmiş ve kısmı azamı öldürülmüş, katliâmdan kurtulan az bir kısmı da Aras nehrinden geçerken Ermenilerin baskını üzerine fark olmuşlardır.

v) İslamları imha için her saniye bir fıtrat bekleyen Ermeniler, 2 Temmuz 36 da İğdır garbında (Kulp) mıntıkasına taarruz ederek ahalidenüçyüz kadarını şehid etmişlerdir.

z) 19-6-37'de Ermeniler (Zengibasar) mıntikasını işgal ettikten sonra ahali mahalliyeden bir kısmını minalı tüfek ve tüfek istimaliyle şehit etmişler ve bin beşyüz kadar çoluk çocuğu da (Aralık) nahiyesine kaçarken yetişerek suya gark eylemişlerdir. Bunlardan ancak pek azı kurtulmuştur.

h) Azerbeycana ve sair mahallere gitmek üzere Eri-vandaki Azerbaycan sefirinin vesikasını hamil olarak Eri-van civarından trenle Gence'ye hareket eden beşyüz Müslüman Gümrü civarında vagonlarından indirilerek kâilen katledilmişlerdir.

6 Nisan 336 rapor tarihi:

t) 6 Nisan 36 senesi zarfında Ermeniler (Zengezor) (Ordubad) (vedi) menatıkındaki İslam köylerine sunufu muhtelifeden mürekkep muvazzaf kıtaatla taarruz ederek zulüm ve vahşetin en menfur şekillerini, beşeriyetin nefret edeceği denaatleri irtikâb etmişlerdir.

İslamlar namus ve mukaddesatlarını müdafaa için merdane mukabele eylemişlerdir.

y) Erivan şehrinin onbeş dakika mesafesinde kâin (Haç Aparah) karyesindeki İslâm ahaliye Ermeniler 16 Nisan 36 gecesi taarruz ve ahaliyi katliama teşebbüs etmişlerdir. Bu vahşeti zalimanceden kaçıp kurtulamıyan altı erkek kamalarda katledilmiştir. Kadın ve kızların ismeti payimal olunmuş ve bilahare cerh veya katledilmişlerdir. Evler kâmilen talana uğramıştır.

k) 17-9-35 tarihinde Ermeniler Iğdırın altı kilometre şarkındaki (Oba) karyesinin ahalisni tamamen ve bu karyeye bir kilometre mesafede bulunan üçyüz haneli (Yağcı) karye ahalisni de kısmen feci bir surette katletmişlerdir.

l) Iğdır mezalimine karşı isyan eden o civar ahalişi müsellehan Iğdır üzerine yürüyerek 21-9-35 de Iğdırı girmişler, top ve makinalı tüfek iğtinam eylemişlerse de Ermenilerin mukabil taarruzları üzerine Iğdırı terk etmişlerdir.

m) Ermeniler bu tarihlerde Çömkanlı ve Bavlı İslâm aşiretlerine taarruz ederek bunlardan 34 şehit ve 34 yaralı verdirmişlerdir. Ermeniler bir taraftan bu hunharane ve müselsel cinayetler ve katliâm programlarını tatbik ederken diğer taraftan da hileli ve iğfalkâr beyannamelerde Osmanlı toprağında kemali emniyet ve vifak ile sükûn ve refahı tam içinde yaşayan Kürt dindeşlarımızı kandırmak teşebbüslerine giriştikleri ve en menfur ve muhteris bir lisan ile uydurulan tezviratın vesilesi iğfal olarak kullanıldığı görüldü.

Bundan bir numune:

Iğdırdaki Ermeni kumandanının Bayazıt livası dahilinde Muson nahiyesi aşairine gönderilen 15 Mart 36 tarihli beyanname sureti. (hülasa)

Ey Kürtler,

Biz Ermenilerle Kürtler binlerce senelerden beri top-

rak ve su kardeşi ve komşu olarak yaşamışız. Türkler aramıza girmezden evvel, bizim ecdadımız uzun müddet birbirleriyle (kirve) olmuşlardır. Hiç kimsenin ve hiç bir tarihin inkâr edemeyeceği bir hakikattir. Fakat son zamanlarda Türkler dışarıdan gelerek aramıza fesat tohumunu ekdiler. Ve kurdukları tuzaklarla bizleri birbirimize düşürdüler. Rahatımızı bozdular Kendi menfaatleri için her iki taraftan bir çok günahsız kanların dökülmesine sebep oldular. Bunun için her iki taraftan bir çok günahsız kanların dökülmesine sebep oldular. Bunun için size hitab ederek beyhude yere kan dökülmemesini teklif ediyorum. Size son sözüm acele ediniz, menfaatinizi ayak altına almayınız. Bundan sonra Ermeni ve Kürt kanı dökülmesine Allah razı değildir. Ordum henüz işe başlamadan uyuşmak üzere kendi tarafınızdan benimle konuşmak için adam göndermenizi teklif ederim. Aksi takdirde başlayacak bir muharebede arzumun hilafında şediden muamele etmeye mecbur olacağım. Emin olunuz ki bu dahi hakkınızda hayırlı olmaz.

Mazlum İslâmlar hakkında gittikçe artan Ermeni mezalim ve fecayii ve huddumuz dahilindeki sükun ve asayiş, vifak ve vahdeti bozmaya çalışan müfsitleri ıed ve takbih etmek ve ahalii İslâmiyenin âlâm ve heyecanını teskine âdim olmak üzere Erivandaki Ermeni cumhuriyeti askeri kumandanlığına, âtideki mektup gönderilmiştir.

Onbeşinci Kolordu

Kumandanlığı

15. K. Kumandanı Kâzım
Karabekir Paşa tarafından

Erzurum

21-3-36

Erivan Cumhuriyeti Askeri Kumandanlığına

Ermeni hükümeti dahilinde kalan İslâm ahaliye öteden beri yapılan mezalim ve kıtal gayete sahih malumutla tevsik edilmiş ve Ermeniler tarafından bu mezalimin yapıldığı Erzurumdaki İngiliz mümessili kaymakam Mister Ravlenson'un şahadat ve ifadesiyle de teyid edilmiş ve evlad ve eyalini, mal ve menalini, zayi ederek aç ve perişan surette bize iltica eden binlerce muhacirler Amerikanın ceneral Harbord hey'eti dahi görmüş ve bu mezalimin şahidi olmuştur. Hatta kıtaat ve ahalimizin gözü önünde bile birçok İslâm köyleri top ve makinalı tüfikle mücehhez Ermeni kıtaatı askeriyesi tarafından tahrib ve imha olunmuştur. İşbu harekâta nihayet verileceği ümid edilmiş iken mateessüf 336-920 senesi Şubat iptidasından beri bilhassa (Şuregel, Akbaba, Zarşad ve Çıldır) mıntıkasındaki ahali-i İslâmiyeye yapılan mezalim daha ziyade arttırılmıştır.

Mezkûr mıntıkada bir çok İslâm köylerinin tahrib ve binlerce nufusun katl ve birçok eşya ve hayvanatın gasbedildiği ve genç İslâm kadınlarının alınıp Karsa ve Gümrüye götürüldüğü ve bu köylerden kaçan yüzlerce kadın ve çoluk çocuğun da dağlarda donup öldükleri ve İslâmların mal ve ırz ve namuslarına yapılan bu tevacüzün hâlâ devam etmekte olduğu mevsuken haber alınmaktadır. Din kardeşlerine karşı yapılan bu şenaat ve gecaati işiten bütün müslüman ahali ve efradı askeriye ve bilhassa akraba ve kabilelerinden bir çoğu idareniz altındaki mahallerde bulunan aşair halkı fevkalade galeyana ve heyecana gelmiştir. Ve ahiren kumandanlarınızın ve memurlarınızın imzalarıyla hudud civarında öteye beriye atılan ve gönderilen ve güya Kürtlerle Ermenilerin tiilaf ettiklerine ve ayrıca bir Kürdistan hükümeti teşkil edildiğine Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'un Ermenile-

re verildiğine dair olan ve umum islâm arasına tefrika ve nifak sokmak mahiyetinde bulunan beyanmeler Şerif Paşa ve emsale gibi vicdanını düşman paralarına satmış olan vatan haini kimselerin hiç bir hakkı vekâleti haiz olmadığı ve Kürtler namına söz söyleyemeyeceği ve Kürtlerin hiçbir suretle camiayı Osmaniyeden ayıramayacakları, bütün Kürtler tarafından her tarafa ve bilhassa itilaf hükümetlerin müteaddit defalar ilan ve Şerif Paşa ve emsali tel'in edilmiş olduğundan büyük bir hiddet ve nefretle karşılanmış ve bu hallerde mevcut olan galeyan ve heyecanı teşdid eylemiştir. Ermenilerin yapmakta olduğu mezalim dolayısıyla eskârı umumiyei İslamiyede hasıl olan galeyan ve heyecanın teskinine çalışmakta ve halk sükunete davet edilmekte ise de heyecanın teskini ve halkı temini için mezalim ve kıtale nihayet ve idirilmesi ve İslâmlardan alınan eşya vesaiienin iade ve zararların tazmin edilmesi ve İslâmların ızz, namus, can ve mal ve her türlü haklarının muhafaza altına alınması Ermeni hükümetine teveccüh eden bir vazifedir.

Her millet gibi Ermeni milletinin de hakkı hayat ve istiklali idareye malikiyeti en zayıf ve en tehlikede bulunduğunuz bir zamanda bile hükümet ve milletimizce temin edilmişti. İki sene evvel Erzurumun istihlasını müteakip ileri harekâta kıtaatıyla oralarda bulunurken mevcudiyeti milliyenize karşı gösterdiğim adil ve şefkat hatırlarınızda olacağından bu vesayayı halisanemin de samimi telakki buyulacağını ümid eyler ve hürmetlerimi takdim eylerim

Onbeşinci Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

Ermeni mezalimi Türk ordusunun bu mezalime sahne olan mıntıkayı işgaline kadar layenkati ve en eci şekillerde devam etmiştir.

Bu risalenin ihtiva etmediği bir çok mezalim ve bilhassa (Şerur, Nahcivan havalisindeki kıtal ve taarruzlar ayrıca tab' ve neşrolunacaktır.)

EK: 1

BİR RUS GENERALİNİN YAZDIKLARI

Balkan Harbinden sonra Alman İslah heyeti, içinde Genel Kurmaylığımızın İstihbarat Şubesi'nin başına geçirdim. Artık resmi vazife olarak Rusya ve Ermenilerle de yakından uğraştım. işte bu sırada Rus masasını idare eden Binbaşı Sadık Bey, eline geçirdiği Rusça, pek mühim bir eseri bana gösterdi. Bu eserin adı, "Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiği"dir. Bunu Sadık Beye tercüme ettirerek Askeri matbaada 1914 yılında, Birinci Dünya Harbinden önce bastırıp ilgili makamlara yayımladık. Kitabı yazan bir Rus Kurmay Generalidir. Bu iki vilayette beş yıl ve resmi vazife ile bulunmuş ve dolaşmıştır. 1899'da Van'dan Rize Konsolosluğuna tayin olunmuştur. Bu eseri Ruslar, gayet mahrem sayarak ancak muayyen şahıslara mahsus olmak üzere bastırıp dağıtmışlardır. Ermenistan'ın muhtariyetinden korkan Ruslar, hakiki durumu olduğu gibi göstermişlerdir.

Küçüklüğümde ancak o gözle tanıdığım doğu vilayetlerimizin durumunu bu eserden öğrendikleri sonradır ki büyük vazifelerle o mıntikalarda bulundum. Benim söyleyeceklerim de bunun aynı olacaktır. Bunun için mühim yerlerini kaydediyorum:

RUS KURMAY GENERALİNİN YAZDIGI "VAN VE BİTLİS VİLAYETLERİ İSTATİSTİĞİ"NDEN BÖLÜMLER

"Türk vahşetine hiçbir yerde tesadüf edilemez. "Türk Vahşeti bir hakikat olmayıp bile bile uydurulmuş siyasi bir hikayedir.

Çünkü, ekseriya göz önünde cereyan eden vakalara dair Avrupa matbuatındaki bizzat müşahade edenler imzasıyla yazılan satırları okuyunca insanın gözönüne inanamayacağı geliyor.

Hakikat gözüyle bakıpta hakikatı olduğu gibi söylemek icab ederse, Doğu'da vahşeti müslümanlar değil Doğu hıristiyanlarının yaptığına itiraf etmek icab eder. Her türlü fenalığı Doğu'daki hıristiyanlar irtikap etmiş sonra da himayesiz müslümanların başına yüklemişlerdir.

Bir Türk'le bir Ermeni bir iş görecektir olsa, Doğu hıristiyanlarının göz içinden fikir anlamak derecesinde yaltaklanmalarına karşılık bu Türklerden namus ve doğruluk görür. Eğer bir Türk'ten bir iş sözü alacak olursa, emin olmalıdır ki bu söz en kuvvetli noterlerin tasdikini içeren kontratodan daha sağlamdır.

Avrupa'nın bunca yıllardan beri Islahat yaygarası Türkiye'nin tedrici olarak parçalanması maksadına matuftur. Islahat ne kadar radikal olursa Türkiye arazisininin

134 *Kürt Meselesi*

bir parçasının, başkasının eline geçmesi o kadar çabuk olur"

KÜRTLER

Kürtlerle ilgili bir şey okunduğunda ilk defa göze çarpan şey (Kürtler hırsızdır, eşkiyadır, yağma ile geçinen adamlardır). Bunun sebebi, Kürtlerin içine sokulup araştırma yapmak isteyen Avrupa'luların çoğu, yalnız soyulmak değil hayatlarını da tehlikeye koymuşlardır. Hakikaten Kürtler, aralarına girmek isteyen her türlü yabancıya dostça muamele etmezler. Bu terbiye Kürtlerin hassalarındandır. Hükümetin müsaade vehimayesi olmaksızın Kürtlerin arasına girmek isteyen her Avrupalının sonu, hayırlı olmayacağını önceden kesin olarak bilmesi gerekmektedir. Bilakis Hükümetin müsaadesiyle seyahat etmek, Avrupalının yanına bir iki jandarma katılınca, bütün seyahat müddetince hayatından emin olabilir.

Bir de istisnasız bütün Kürtlerin Ermenileri mahvetmek için uğraştıklarını iddia eden muharrirlerin iddiası tamamıyla yalandır. Eğer o iddiaları doğru olsaydı, Kürtlerin arasında diğer milletten hiç kimsenin yaşamaması lazım gelirdi. Bunların arasında yaşayan diğer milletlerin ya kamilen Kürtlerin esiri olması ya da lokma ekmek tedarikinden aciz kalarak tamamen hicret etmeleri iktiza ederdi. Halbuki bu iki şikkın her ikisi de mevcut değildir. Tersine olarak doğu vilayetlerini iyi tanımış olan her

şahıs itiraf eder ki bu havalideki hıristiyan köyleri Kürt köylerinden her halde daha zengin ve daha rahattır.

Ermenilerin 1895 yılına kadar olan -eğer Avrupalıların dedikleri gibi- Kürtler hırsız ve eşkiya olsaydı hiçbir vakit mümkün olamazdı.

İşte bu vechile 1895 yılına kadar Ermenilerin Türkiye'deki sıkıntılı durumları hep hayali ve uydurma hikayelerdir. Türkiye'deki Ermeniler, diğer yerlerdeki Ermenilerden daha kötü bir halde değildiler. Ermeni ihtilalcilerinin yağma ve kıtal diye bağırdukları gibi haller, çoğunlukla Kafkasya'da olagelen şeylerdir. Hayvanları sürüp götürmek meselesi de Rusya'nın muhtelif yerlerindeki hayvan hırsızlıklarından başka bir şey değildir. Mal ve can emniyetine gelince; Türkiye'de Hükümetin nüfuzu geçen yerlerde Elizabetpol vilayetinden^(*) daha emin idi.

1895 ve 96 yıllarında Kürtler hiç şüphe yok ki Ermeni ahalinin düşmanıydılar. Fakat bu mesele iki kavmin arasında sürekli bir düşmanlığın varlığına hiçbir zaman delalet etmez. Çünkü bu vakalar komitecilerin hayalhanelerinde tasarlanıp fiilen işlem yerine konan bir komediden iberettir. Vakaların en dehşetli zamanlarında bile bunca yıllardan beri yağma eden ve eşkiya diye şöhret bulan Kürt ağalarından bir kısmının Ermeni fakirlerini himayeleri altına aldıkları görülmüştür. Ermenilerin "Yol Kesen" adını verdikleri Kürtlerle pek dost olarak yaşadıklarına bundan daha kuvvetli delil olamaz. (Bir takım misaller zikrolunmaktadır.)

1895 ve 96 yılları Kürtlerin Ermenilere karşı gösterdikleri düşmanlığı yalnız dış şekli itibariyle muhakeme etmemelidir. Bir muhitteki kendi dindaşları arasında, ka-

(*) Azerbaycan'ın Ermenistan'a yakın bir ili, diğer adı Gence

na karşı kanla intikam almak adet hükmüne geçmiştir. Bu halk arasında hıristiyanların döktükleri müslüman kanına karşı ne ile intikam alır?

Bir de Ermenilerin telef ettikleri İslâm cesetleri üzerinde yaptıkları vahşetler de (Bazı uzuvlarını kesip ağzına koymak gibi^(*)) ne derece gazap ve intikamı davet edeceği düşünülmelidir.

1895 de Van'a varıldığı vakit Ermeni-Kürt münasebetleri lazım olan hadden fazla iyiydi. Türkiye'nin birçok yerlerinde bu iki kavim birbiriyle çok zaman dost geçinmiştir. 1895 yılı sonunda bu münasebet birden bire aksi şekil aldı. Komitecilerin Kürtleri Ermenilere karşı kırkırtması sonucunu göstermeğe başladı. Halbuki 1897'de ise artık Ermeniler, Kürtleri öfkeliendirecek komitecileri defetmiş olduklarından tekrar Ermeni Kürt münasebetleri eski halini alıp düzelmeğe başladı. Nerede komitacıların varlığı hiss olunuyorsa buralarda hükümeti zor duruma sokan bir dizi Ermeni olayları sürüp giderdi. Bundan sonra Ermeni işlerini idare edenler hiç olmazsa kısmen olsun Kürtleri kendilerinden yana çevirmeğe çalışmaktadırlar ki, bu da Ermeni meselesinin henüz lüzumu derecede belli olamayan diğer bir safhasını teşkil edecektir.

Kitapta gösterilen bir çok misaller arasında 1896 yılı Van vakasında Karçkan nahiyesinde Kürt Musa Bey'in yanına sığınan bir çok Ermeni arasında iki de bakire kız kardeşin durumları zikre değer: Bu satırları aynen kaydediyorum) "Avrupa'da söylenildiği gibi rahat yüzü görülemeyen Türkiye'de iki bakire kız kardeş, İstanbul'u terk edip ufacık sermayeleriyle Kıaçken gibi bir köyde

(*) Ermeni Komiteleri I. Cihan Harbindeki Şark vilayetlerimizde ve mütareke zamanında Kars vilayetinde aynı vahşetleri yapmışlardır Demek ötedenberi böyle işlerden zevk alıyorlarmış.

bütün Kürt eşkıyası arasında ticaret için tefeciliğe başlamışlardır Bu bir hakikattir ki Kürtler ve bütün Türkiye Avrupa'nın hayal ettiğinden pek uzaktır."

ERMENİLER

Bu kitabın Ermeniler hakkındaki sözlerinden parçalar:

"Bütün Doğu vilayetlerinde bulunan Ermeniler eskiden beri ahalinin zengin tabakasını teşkil ederler. Bunlar her türlü sanat, ticaret ve çiftçilikle uğraşırlar. Çiftçilik köylülere mahsustur. Ermenilerde en çok göze çarpan tabiat, çoğunun aşırı derecede mevki sahibi olmasını sevmeleridir. Halbuki buna zerre kadar hak gösteremezler. Fakat genel olarak yaratılışlarında bir arzu varsa o da maddi servet toplamaktır. Bu hususta kendileriyle rekabet edecek pek az millet bulunur. Bütün Ermeniler hürmete şayan derecede tutumlu oldukları gibi şaşılacak derecede müstesna bir muvaffakiyetle gündelik mecburi giderlerini en az dereceye kadar kısmayı bilirler. Bunlar gerek yiyecek gerek giyecek hususunda pek seyrek harcamaya yaparlar. Ne kadar zengin olsalar zevk ve safa hususunda elleri pek sıkıdır.

Bütün Ermeniler çalışkandırlar. Şehirli Ermeniler kendileriyle ciddi rekabet edebilecek Rumların bulunmadığı şehirlerde ticareti tamamen ellerinde bulundurlar. Sanat ve ticaret sahibi olan Ermeniler her şeyden önce ticaretleri için müsait yerler olan şehirlerde topludurlar.

Şehirli Ermeniler yakın zamandan beri bazı özel tabiatlar edinmeye başlamışlardır. İlk derecede olsun okul görmüş olan bir Ermeni, Milletinin gördüğü politika hakkında son derece geniş bilgi sahibidir. Şöhret sahibi olmak yüksekten atıp tutmak, yalnız kendi fikirlerini beğenmek ve bir de Ermenilerin yeniden doğacak olan siyasi önem kazanacakları fikri bunların hepsinde vardır.

Şehirli Ermeniler, hele gençleri her türlü politika ile uğraşırlar. Her türlü politika aleminin bütün inceliklerini bilir görünmek merakı vardır. Son Ermeni nesli hemen hepsi güzel konuşabilme hastalığına mübteladırlar. (*) Düğün, vaftiz, cenaze gibi ictimai ve dini törenlerde yirmi otuz Ermeni bir yere gelip te içlerinden bir çok hatipler çıkıp söz söylememesi vaki değildir. Son Ermeni neslinin hepsinin en önemli düşüncesi tesirli bir hatip olmaktır. Son zamanlarda ermeni ihtilalcilerinin pek çoğu, milletin hakiki ihtiyacını bilmemek yüzünden parlak söz söyleyenlerde, onları dinleyenler de pek çok çekmişlerdir. Türkiye'de mahvolan şehirli Ermeni ihtilalcileri arasında hakiki vatansever görülemez.

Ermeni eşkiya çeteleri kimlerden kurulmuştu? Vatanın selametini, kendi aile ocağını ve dinini müdafaa edenlerden mi? Hiç bir vakit! Hemen çok defa bir şey öğrenmeyen şehirli gençleri ki, ancak tanınmış komitecilerin parlak sözleriyle alevlenerek ve genel surette en basit meseleyi bile göremeyecek olan cahillerinden ibaretti. Çünkü yaptıkları hareketle vatandaşlarını selamete değil, felakete sevk ediyorlardı.

1895 yılında Ermenilerin büyük kısmı, bu komiteci-

(*) Büyük Ada'da eşeklerle malum olan dolaşmalarda arkadaşlar arasında yapılan yarışmalarda 'Ha babam ha' diye bağırışmaları kaba bulan Paris görmüş bir Ermeni'nin 'Ha Pederim ha' diye diye bağıracağı misal olarak söylenir.

leri hem millet kurtarıcısı diye yüceltiler hem de bunlardan veba kadar korktular. Türkiye'deki Ermenilerin çekilmez hali denilen şikayetler, asla şehirlileri için değildir. Çünkü bunlar her zaman serbest olup her hususta fazla menfaatli idiler. Köylüler ise gerek çiftçilik ve gerek sulama sanatını tam bilmeleri sayesinde Türkiye Ermenilerinin hali orta, Rusya'daki köyüllerin halinden pek çok iyi idi.

1895 ve 96 yıllarında Ermeni komiteleri Türk ve Kürtlerle Ermeniler arasına öyle bir soğukluk soktular ki artık hiç bir türlü ıslahat ve havalide kurulamaz.

Ermeni Ruhani başlarına gelince, bunların din hususundaki çalışmaları hemen hiç gibidir. Fakat buna karşılık Milli fikirlerin gelişmesi hususunda pek çok hizmetleri geçmektedir. Yüzlerce yıllardan beri bu gibi fikirler sırdolu manastırların sükunetli duvarları arasında gelişmiştir. buralarda Ruhani ayin yerine Hıristiyanlık- Müslümanlık din düşmanlığı yer tutmuştur.

Okullar ve kilise okulları, bu hususta ruhanî başlara pek çok yardım etmişlerdir. Zaman geçtikçe dini taassup yerine milli duygular yer tutmuştur. Ermeni kalbinde de dini duygular pek az yer tutar. Onun için Ermeni komiteler, papazları hemen daireleri içine almaya muvaffak oldular. Türk ve Kürtleri son derece nefretle saydılar.

Batılı diplomatlar da kendi bakış açlarına göre, bu milliyet kavgasından pek gaddarca bir şekilde yararlanmaya kalkışmışlar, ermenilerin milli duygularını kışkırtarak, hiç sıkılmadan Türkiye'de bir Ermeni meselesi icad etmişlerdir."

EK: II

MUSUL KONUSUYLA BAŞLAYAN TARTIŞMA

Salonda, Fethi Bey de eşiyile mevcuttu. Gazi:

"Haydi size yukarı katta kütüphanemi gezdireyim," diyerek Fethi Bey'le beni beraberine alarak yukarı çıkardı.

Latife Hanım'ın da bir çok zarif ciltli, kıymetli kitaplarını taşıyan ve bütün duvarları kaplayan kitapları temaşa ederken Gazi dedi ki: "Musul hakkında Haliç Konferansı'nda Fethi Bey siyaset yolu ile muvaffak olamadı. Sıra Karabekir'e geldi. O, bu meseleyi asker kuvvetiyle başaracaktır!" Ben, "İngilizler'e harp açmak, felâketli bir iş olur. Yunanistan'ın yapamadığını bu sefer İtalyanlara teklif edebileceklerini hesaba katarak İzmir Harp oyununda tehlikeli belirttiğiniz halde, şimdi böyle bir istilaya kendimizin sebebiyet vermemesi doğru olur mu?"

Lozan'da Musul meselesinin halli sonraya, fakat siyasi bir yoldan halle bırakılmadı mı? Bu meseleyi daha öne alarak, Hilafetin lağvında acele buyurulmamalı idi. Eğer mütalaam sorulsaydı, belki bu tek'ifimi siz de kabul buyururdunuz. Bugün İstiklal Harbi zamanından daha zayıf bir halde olduğumuzu iddia edebilirim. Herhangi bir muvaffakiyetsizliğin, bilhassa Kürtlük mıntıkasındaki akisleri pek zararlı olabilir. Doğunun ıslahına yazık

ki hiç ehemmiyet verilmiyor. İctimai düzenimiz dolayısıyla ahlaki durumumuz da, günden güne her tarafta bozuluyor."

Benim gazi ve müşirliğimden bahseden albümü bana göstermekten birmaksadı da galiba Beni Musul hareketini yapmaya iştahlandırmak olacaktı. Buna kıymet vermediğimi görünce, işi kısa keserek dedi ki:

"Sen bu işleri İsmet ve Fevzi Paşalarla görüşürsün. Haydi artık salona inelim!"

Benim neler anlatacağımı Gazi aracı kişilerden öğrenmek istiyordu. Fakat mutavasitlabilmem aynen söyler miydi? Kendisi emrine ram bir çok yeni mebûsların yaptıklarından ve atılan vakitsiz ve düzensiz veya yanlış adımlardan, halkın ruhunda yarattığı isyanı anlamayacak kadar gurur ve alkol sarhoşluğundan dimağı hasta mı idi? Benbilhassa en yakın amirim ve eski bir arkadaşım olmak dolayısıyla Fevzi Paşa ile sık sık ve hayatımın en samimi arkadaşlarımdan biri olan İsmet Paşa ile de her fırsatta görüşür, düşünce ve görüşlerimi apaçık anlatırdım. Halkın mukaddes duygularının nasıl hırpalandığına yeni bir misal de çok geçmeden ortaya çıktı:

Maarif Vekili Vasıf Bey, sinema gazinosunda (Şimdi ki Şehir lokantası yerinde idi) rakı istiyor! Ramazan içindeyiz. Garson şu cevabı veriyor:

"Ramazan hümeten polis, açıkta içki içmeyi yasak etti. Rakı getiremem!" bu cevaptan hiddet buyuran bu zât, garsona bir tokat atıyor ve kendisinin Maarif Vekili olduğunu söylüyor!..

Garsonlar da ona karşı grev yaparak, hiç biri masasına servis yapmıyorlar. Halkın ve garsonların gülümsemeleri ve aşığılayıcı bakışları altında, Maarif Vekilimiz

sıvışıp gidiyor. (*)

Başka türlü yolsuzlukların da bazı vekâletlerde vukûu, halk arasında çok fena sarsıntılar yapıyordu. Akli başında olan bir çok kimselerden ayıplamayı duyuyordum:

"İstiklal Harbi'ni bunun için mi yaptık?"

Gazi yemekte ve sonra Cumhuriyet Orkestra şefi Zeki Bey idâyesinde, dört kişilik bir oda musikisinin lâtif konserini dinlerken, samimî ve ciddî bulundu. Musul meselesinin siyasî yoldan hâl olunamayacağını Fethi Bey'in tekrar, tekrar beyan ettiği, Haliç Konferansı'nda, İngiliz delegelerinin sözlerinden anlaşılıyordu. Daha ilk sözde:

"Musul, Kraliyet hükümeti için pek lâzımdır," diye ilk ve son sözlerini söylemişler!

Fethi Bey'in:

"Bizim cumhuriyet Hükümeti'miz için de, pek lazımdır," tarzındaki cevabına hemen yine aynı cevabı vermişler.

Gazi Fethi Bey'i dinledikçe düşünceye dalıyordu. Bilmem Hilâfet'i lağvetmekte acele ettiğini söylememişse hak mı veriyordu? Yoksa henüz kuvvetini muhafaza eden askerî mantıkla, işi kuvvetle neticelendirmeyi mi düşünüyordu? Geç vakit, Fethi Bey eşiyile müsaade alarak kalktı. Ben de artık Gazi'yi kendi kafasıyla yalnız bırakmayı muvafık görerek, müsaadelerini alarak ayrıldım.

(*) Bunun daha sonraları ne derecelere çıktığını da işittik. Bu hususta günü gününe hatıralarını yazanlar da olduğunu öğrendik. İbret için milletin huzuruna konmasını şerefli bir vazife saymalıdırlar. Ben gençliğin terbiyesi ve milli bünye ve seciyemizin kuvvetlendirilmesi vazifesi olan Maarifimiz hakkında hayli yazdığım ve söylediğim için, burada misal olarak Maarif Vekilini gösterdim. İzmir İstiklâl Mahkemesi'nde dahi bilhassa Maarifimiz yıkıcı ellere verilmesinden duyduğum teessürü söyledim.

ANAYASA TARTIŞMALARI

20/Nisan/1924 Büyük Millet Meclisi Teşkilati Esasiye Kanunu'nu kabul ettik. Üç maddesi, şimdiye kadar Gazi ile aramızda münakaşalı mevzuular olduğundan, burada kayda değer:

Madde-2 Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslâmdır. Resmî lisanı Türkçe'dir.

Madde-40 Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti mânevîsinde mündemiç olup, Reisicumhur tarafından temsil olunur. Kuvây-ı harbiyenin emri kumandası, hazerde kanununa tevfikân erkân-ı Harbiye-i umûmiyye riyâsetine ve seferde, İcrâ Vekilleri heyetinin inhâsı üzerine, Reiscumhur tarafından nâsp edilecek zâta tevdi olunur.

Madde-86: Harp halinde veya harbi icâp ettirecek bir vaziyet hususunda veya isyân zuhûrunda veyahut vatan ve cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili teşebbüsât vukûunu müeyyet kat'î emârat görüldükte, İcrâ Vekilleri heyeti, müddeti birayı tecâvüz etmemek üzere umumî veya mevzî idârei örfiye (sıkıyönetim) ilan edebilir ve keyfiyyet hemen Meclis'in tasdikine arz olunur. Meclis İdâre-i Örfiyye müddetini indel icap tezyit veya tenkis edebilir..."

(Madde 2) Hakkında Teşkilât-ı Easiyye Komisyonundaki çetin mücadelelerimizi, yukarda yazmıştık. Bu maddeyi kabul etmeleri, hele şu aralık çok isabetli olmuştur. Çünkü protestanlık propagandası yapanları gayretlerini Türkler Protestan oluyor şeklinde istismâr edenler, içten ve dıştan halkı var kuvvetleriyle tahrik ediyorlardı. Bu madde herkesin ağzına vekulağına güzel bir tıkaç oldu.

Ben bu maddeyi görünce, Mütâlaalarımaa Gazi'nin hak verdiğini görerek memnun oldum. İstiklâl Harbi'nde bir çok zorluklar ve fedakârlıklarla temin edebilirsiniz millî birliğimizi, dıştan bir düzûye gelen ve içte de el bulan propagandalarla sarsmak gaflet ve ahmaklıktan başka bir şey değildi.

(Madde 40) Bence çok sakattı. Bu şekilde Türk ordusunun müterekki memleketler ordusuyla ve tekniğiyle bir hizada yürümesine imkan olamayacaktı. Husûsiyle Millî Müdafaa Vekâleti Meclis'e karşı, Resûl bir makam olduğu halde, bu madde mücubince Eıkan-ı Harbiyye Riyâseti'nin -Bunun başında uysal bir zât oturduğu müddetçe de- Reısicumhurun bir kalem-i mahsusu haline getirilmiş oluyordu.

(Madde 86) Bu madde çok muvafıktı. İstiklâl mahkemeleri, Fransa büyük İnkılâbında dahi bir meclisin muayyen azâlarının ne dehşetli istibdada ve keyfî arzulara alet olduğunu biliyorduk. Ben İstiklâl Harbi'nde doğu Mıntıkası gibi çok hassas bir sahada, İstiklal Mahkemeleriyle iş gördürmedim. Millet İstiklâline kavuştuktan sonra; artık hiç bir yerde bu mahkeme görülmemeli ve bizim İstiklâl Mahkemeleri de tarihe karışmalı idi. bu hususta Gazi il ve diğer arkadaşlarla hasbihallerimizde ve benim doğu cephesindeki sıkıyönetim ile iş görebil-

mekliğim misali iyi tesir etmiş olacak ki- bu madde, ilerisi için bu tarzda teşkilatı Esasiyyeye girmiş oldu. Bundan çok memnunluk duydum.

Yazık ki Başvekil İsmet Paşa, Teşkilatı Esasiyyenin bu sarih hükmüne rağmen bir müddet sonra İstiklâl Mahkemelerine bir can kurtaran gibi sarılanların başında geldi. Meclis kürsüsünden çok şiddetli karşıladım. Fakat ne yazık ki İstiklâl Harbi'nin ileri gelenleri sayılan birçok kimseler de, ben de aralarında olduğum halde -bi İstiklâl Mahkemesine verildik. Mahkeme azâları kimlerdir? Ve neler yaptılar, kimleri asdılar; bu başlı başına Türk Milletinin öğrenmesi lâzım gelen bir Tarih parçasıdır. Ben bildiklerimi ayrı bir eserde gösterdim.

İSMET PAŞA'YI ZİYARET

23/Nisan Millî bayram günü, Meclis'te Gazi'yi ve Hükûmet erkânını tebrik ettik. Meclis önünde (Bugünkü sekreterlik binası) geçit resmi yapıldı. Kaç gündür bu geçit resmine iştirak edecek kıtaların teftiş ve provalarına mekteplerin de getirilmesini her tarafa rica ettiğim halde aldırış etmediler. Bu şerefli günde bazı mektepler, Meclis karşısına seyirci olarak getirilmişti. Kılıksız ve cansız duruşları -Geçen yıl benim doğudan getirdiğim çocukları görenlerce- çok büyük teessüre sebep oldu.

Böyle günlerde değil mektepler,bütün halk dahi vatandaşlarımıza zevk ve heyecan verecek bir canlılıkla geçit resmine iştirak etmeleri lüzûmunu, Gazi ve Fevzi Paşalara söyledim.

30 Nisan'da iki haftadan beri hastalığı devam eden İsmet Paşa'nın ziyaretine gittim. Öteden beriden görürken, söz maarifimize intikal etti. Dedim ki:

"En kuvvetli olması lazım gelen bu cephemi, en zayıf ve gittikçe de sarsıntıda, herkes en yüksek yerlere kendi adamını kayırıyor. En mühim mektepler, tecrübesiz gençler ve hatta ahlaksızlar elinde; hatta vekâletin kendisi de.

Maarif Vekili, Maarifi hırpalıyor. Bu ne acı tecelli di-

yerek dün Maarif Vekili Vasıf Beyin sinema gazinosundaki marifetini anlattım. Ve herkesin bu rezâleti nefretle anlattıklarını söyledim. Kendisi de işitmiş.

Bana şu susturucu cevabı verdi:

"Siyaset bu!"

Arkasından, Mebûsluktan istifa eden Refet Paşa'nın, Akşam gazetesindeki Beyânâtını nasıl bulduğumu sordu ve, "Rauf olsaydı, o da karıştırdı" dedi. (Rauf Bey hastalığından dolayı Avrupa'da idi.) Ben:

"Elimden geldiği kadar arkadaşlar arasında eski samimiyeti korumaya çalıştım. Kabul etmeyen, siz olduğunuz halde, yine benden mütâlaa soruyorsunuz. Ben askerlikten başka bir şeyle uğraşmayacağımı söyledim, artık politika işlerine beni barıştırmayınız."

YİNE MUSUL KONUSU

İsmet Paşa biraz sükuttan sonra bambaşka bir zemine geçti:

"Kazım, Musul boş! Şunu işgal ediversene!"

"Bu hareket, İngilizlere karşı "ilansın bir harp" demek olur. Oradaki kıtaları az da olsa, hava kuvvetleri üstündür; kısa bir zamanda takviye edebilirler! Sevk olunacak kuvvetlerimizin muvaffakiyetini de ümit etmem! Fakat işin tehlikeli ciheti, bu hareketin İngilizlerin bütün sahillerimizde faaliyete geçmelerine mucip olur! İşin daha felaketli ciheti de Ermeni ve Yunan ordularıyla yapamadığını, bu sefer Suriye'den Fransızlarla ve İzmir'den de İtalyanlarla yapmaya kalkışmasıdır! İzmir Harp oyununda, İtalyanların böyle bir hareketi misâl olarak yaptırıldığı halde, şimdi onun fiilen tatbikini mi görmek istiyorsunuz? Yunanistan bile derhal doğuyu, Trakyayı işgale can atacaktır. Bu sûretle tarihî ayıplarından kurtulmak isteyecektir. Nitekim İzmir Harp oyununda, bu hareket de hesâba katılmıştı.

Bundan başka cihan efkari umumiyyesinde Türklerin her fırsatta harbe atıldıkları ileri sürüleceğinden siyasi ve askerî düzenimiz ve neticede, Musul uğruna kazandığımız İstiklalimiz de tehlikeye düşer. Lozan Muahedesi'ni siz yaptınız."Barış yolu ile hal olunacağını, ol-

mazsa, Cemiyet-i akvam Meclisi'ne gidileceğini ve askerî harekât yapılmayacağını, siz imzanızla kabul ettiniz! Bu sulh muahedenâmesini Büyük Millet Meclisi de tasdik etti; Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa da böyle bir teklifte bulunduğu zaman, Ona da uzun uzadıya bu mütâlaaları arzetmiştim; Siz hükûmet reisi sıfatıyla onun böyle bir arzusuna karşı sulh muâhedesinin buna ait olan 3 üncü maddesini okuyarak benim serdettiğim tarzda mütâlaa beyân edeceğinize, Musul'u işgal etmeye kalkıyorsunuz! Hem de bunu, bana yaptırmak istiyorsunuz! Benim asıl garibime giden şudur:

Filistin'de hezimete uğrayarak bir solukta Suriye'yi terkederek mütarekeye can atarlar, Anadolu İstiklal Harbi'nin felaketimize sebep olacağı idiasında bulunurken ve Ankara hükûmeti şeklinde de Ermenilere karşı hareketin dahi başımıza belâlar getireceği kanaatını beslerken, şimdi İngilizlere ve dolayısı ile bütün müttefiklerine meydan okuyorlar! Bir zamanlar yılgınlık hasatlığına tutulanların şimdi gurur illetine yakalarını kaptırdıklarını görüyorum. İstiklal Harbi'ne, elimdeki orduma ve kuvayı milliyeye güvenerek iş başına getirdiğim arkadaşlarımı, şimdi bu gurur illetinden nasıl kurtarıp işin, millî bir felâkete sürüklenmesini önleyebileceğimi düşünüyorum. Tarihin ne garip cilvesi bu!"

KÜRTLER TEHLİKELİ OLABİLİR

Bu uzun sözlerime biraz da şu malûmâtı ekledim:

Öteden beri İmadiye ve Çölemerek civarındaki köylerde (Londra Başpiskoposu mürahhası) nâmıyle İngiliz misyonerleri Nastorîleri aleyhimize yetiştirmişler ve teşkilâtlandırmışlardır. Cihan Harbi'nde, bunları adam etmek mümkün olamadı. Bunlarla da bize çok zorluklar çıkarabilirler!

Bundan başka Kürtlük ıslahı için ilk tedbirler dahi olanmamıştır. Bu husûsta, benim de muhtelif zamanlarda mühim tekliflerim olmuştur. Bu Kürtlerle de tehlikeli işler yapabilirler! Bunların İstiklâl Harbi'mizde pek baş kaldırmamaları bizzat aldığım esâslı tedbirlerle beraber, küçüklüğümden beri çevreyi tanıyorsun; ve bu çevre cihan harbinde de emrimde bulunduğundan, onlar da beni yakından tanıdılar. Ve mütarekede bana karşı saygılı kaldılar. Onlara karşı, şahsî itimâd da, tedbirler kadar tesirli olur! Ne dahiliye ve ne de Millî müdafaa vekâletleri, onlarla bilerek meşgul değillerdir.

Hülâsa: Askerî Muvaffakiyet, ümit etmiyorum. İç ve dış siyasi vaziyetlerim felâketli bir şekle sürükleneceğine ise, hiç şüphe etmiyorum! Mustafa Kemal Paşa'ya da söyledim: Siz Musul'u, Hilâfeti lağvda acele etmeyerek

her hangi bir şekilde almaya belki muvaffak olurdunuz; fakat doğu işlerini birinci derecede idâre eden bir arkadaşınız sıfatıyla bana bile haber vermeden bir emri vâki yaptınız. Şimdi işi devlet adamlarına yakışmayacak bir tarzda ve hem de işi benim başıma dolayarak halletmek yoluna gidiyorsunuz! Ben kati olarak bu vazifeyi kabul etmem! Size de tavsiyem: Bu uçuruma milleti sürüklemeyiniz! İmzaladığınız Lozan Muahedesinin 3.üncü maddesini tekrar, tekrar okuyun ve Mustafa Kemal Paşa'ya da okutun! Bugün bu iş benden ziyâde sizin birinci derecede göreceğiniz bir iştir.

SÖYLEDİKLERİM ÇIKINCA

İsmet Paşa, arkadaşlığımızın başından beri benim her hangi bir hâdise hakkındaki mütâlaalarımı can kulağıyla dinler ve bana hak verirdi. Meşrutiyeten sonra itti-had ve Terakki erkanının yanlış hareketlerini ve bunun neticesinde İstanbul'da bir irtica hadisesinin çıkacağını, daha sonraları Arnavudların isyan edeceklerini ve hatta cemiyete mensup zabitlerin de, bu işlere karışarak çok fecî sahneler yaratacaklarını ve bizim bunlara karşı almaklığımız lazım gelen vaziyeti hâdiseler de teyid edince, İsmet Paşa'nın bana olan güveni çok artmıştı.

Harb-ı umûmiye takadüm eden günlerde de yürüdü-ğümüz yolun varacağı akibeti çizebilmek ve hale müta-rekede İstiklal Harbini kendi gücümüzle başaracağımız iddiamın hakikatte çıkması onu bana daha çok bağlamış görünüyordu. Şahısları iyi tanıyarak ve tahlil ederek hâdiseleri vaktinden evvel bulduğum kanaatı hayranlıkla ifade ederdi. Bunu bir münasebetle yukarılarda da söy-lemiştim.

İşte şimdi tam milletin rahat ederek medeniyet yo-lunda hız alacağı bir sırada yeni hadiseleri kolay buldu-ğundan mı, yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetli ira-desine artık oturduğu makamın da nüfuzu eklenerek ye-niden daha mı kudretli bir cazibe yaptığından mı nedir;

bana karşı mühim hâdiselerde yan çizmeğe başladığı gibi, uzun boylu çene çalarak söylediğim şu Musul hareketini önlemek hakkındaki mütalaalarım da pek hoşuna gitmedi.

Gösterdiği tavırdan ve tek kelime ile mütalaalarımın cevap vermeyişinden buna anladım. İsmet Paşa, üzgün göründü ve uzun boylu sustu. Bu halde, müsaadesini isteyerek ayrıldım.

MUSUL'UN İSTIRDADI KONUSUNA FEVZİ PAŞA ŞAŞIYOR

4 Mayıs Ramazan Bayramı'nın ilk günü idi. Reisi-cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı herkes gibi ben de, Çankaya'daki köşkünde tebrik ettim! Erkan-ı Harbiyye-i Umûmiyye reisi ve müdafaî milliyye vekilini de makamlarında tebrik ettim.

Bugün Fevzi Paşa beni Etlik'de aşağı İncirlik mevkiinde köşkümde(*) iadei ziyarete geldi.

Fevzi Paşa'ya, İsmet Paşa'nın bana Musul'u almayı teklif ettiğini, bunun daha önce de Gazi tarafından yapıldığını anlattım. Hayret etti ve bana şu cevabı verdi:

"Tuhaf şey! Benim böyle bir şeyden haberim yok. Böyle bir hareket yapılacağı hakkında, benimle bir şey görüşmemişlerdi."

Bu cevaba benim hayretim daha büyük oldu. Çünkü, askerî ve siyasî mühim işler, bu üçler arasında görüldüğü ve katarlaştığına geçen misallerine bakarak, benim kanaatim vardı. Bunun için, kendilerine kısaca şöyle söyledim: "Paşam, Musul hareketi felâketle neticelenir. Easen herhangi bir hareket yapmayacağımız hakkında, imzalı ve tasdikli bir muahede ile bütün dünyaya kar-

(*) Burasını Tekaütlüğümünden sonra Hükümet İstimlak ederek otomobil kotasını yerleştirdi.

şı söz vermişizdir! Bu hususta, bilhassa İsmet Paşa'ya uzun uzadıya mütâlaalarımı söyledim.

5 Mayıs'da Gazi Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Milliye vekili Kazım Paşa ile köşküme iade-i ziyarete geldiler. Musul işinden kısaca açtım. Renk vermediler. Lozan sulh muahedenamesinin 3 üncü maddesini önlerine açmıştım. Çok iyi bildiklerini andırır bir tavır aldılar.

Bu vesile ile, bu maddeyi aynen buraya kaydediyorum:

MADDE-3

"Akdeniz'den İran hududuna kadar Türkiye'nin hududu aşağıda tesbit edilmiştir:

Evvelâ Suriye ile:

20 Ekim 1921 tarihinde akd olunan Fransa-Türkiye andlaşmasınının 8 inci maddesinde açıklanıp ve belli huddur.

"Saniyen Irak ile:

"Türkiye ile Irak arasındaki Hudud Dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında SURET-İ MÜSLİ-HANEDE (görüşerek) tayin edilecektir."

Tayin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında uyuşma husule gelmediği takdirde, ihtilaf, CEMİYET-İ AKVAM MECLİSİNE arz olunacaktır."

Hatt-ı hudud hakkında ittihaz olunacak KARARA İNTİZAREN TÜRKİYE VE BRİTANYA

"Hükûmetleri mukadderati kat'iyyesi bu karâra bağlı olan arazinin hali hazırında herhangi bir değişikliğe sebep olacak mahiyette HİÇBİR HAREKAT-İ ASKERİYE VE YA SAİREDE bulunmamayı, müteakiben taahhüt ederler."

KÖYLER PERİŞAN

Bu seyahatta köylerimizin temiz olmadığını, bir çoğunun sıtmalı olduğunu, camilerin, mekteplerin havasız ve ziyasız olduğunu, Çeşmelerin kuyuların etrafının bataklık olduğunu, halkın ve mektep çocuklarının sık sık münevverlerimiz tarafından sıhhî ve içtimai müzahabelerle uyandırılmaya muhtaç olduğunu, köylere medeni bilgileri ve milli tarih menkibelerimizi anlayacakları bil dil ile yazılmış kitaplar dağıtılması lüzumunu, halkla ve çocuklarla konuşarak gördük.

Öteden beri askerî seyahatlerimizde bu medenî borcumuzu da ödemeyi vazife bildiğimden seyahat arkadaşlarım da bu tarzdaki teftiş ve halkla temasarımdan bu lüzumu gördüler. Merkeze adetimizde ilgili makamlara bu içtimai durumumuz hakkında lazimi gibi malumat verdik.

6 Haziran, Musul meselesinin cemiyet-i Akvam'a gittiğini ve bizim baş mürahhasın Fethi Bey olduğunu öğrendik.

İşin Lozan muahedesi mucibince hallolunacağı şıkına memnun oldum. Sizlerimin iyi kabul edilmiş olmasını düşünerek müsterih oldum.

Gerçi Cemiyeti akvam'a giden bu meselenin, elbette

ki İngilizlerin istediği şekilde hallolunmayacağına şüphem yoktu. Fakat yukarıda izah ettiğim cevhibe, hata, daha önceden yapılmıştı.

İstanbul'daki teftişlerimle de bir kaç gün meşgul olduktan sonra 12 Haziran gece yarısı trenle Ankara'ya hareket ettim. Yolda bazı teftişler dolayısıyla 14 Haziran'da Ankara'ya geldim.

14 Haziran öğleden sonra, Erkan-i Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Fevzi Paşa'yı ziyaret ettim ve İzmir'e "Evlenmek için" izin rica ettim. Fevzi Paşa ahvali karışık gördüğünü, Musul meselesinin Temmuz başında Cemiyet-i Akvam'da müzakeresi ihtimali olduğunu, o zaman İtalyanların bir şey yapmalarından korktuklarını izah ederek bu izinin şimdilik muvafık olmadığını söyledi.

Balıkesir mıntıkasında seyahat ve o mıntıkadaki kordumu teftiş etmek ve herhangi bir İtalyan çıkarmasına karşı mıntıkamda icap edecek tedbirleri yerinde hazırlamak teklifinde bulundum. Bunun da münasip olmayacağını, ancak Ankara yakınlarında teftişte bulunmaklığım da beis olmadığını söyledi.

Fazla ısrar etmedim. bir İtalyan teşebbüsünden korkuluyorsa, yerinde tedbir çok mühimdi. Fakat cemiyet-i Akvam'ın kararını kabul ettikten sonra, ne diye İtalyanlar bize saldıracaktı!

İngilizlerle dostluğumuz devam ettiği müddetçe, İtalyanların daha dün imzaladıkları muahedeyi yırtmaları mümkün olur mu idi?

KURTLERİN ISLAHI MESELESİ

Her fırsatta Kürtlerin ıslahı meselesini öne sürdüm. Bugünlerde birçok yüksek rütbeli zabitlerimiz açıkta kaldıklarından, bana şifahi veya yazı ile şikayette bulunuyorlardı. Doğu cephesinden de on beş değerli subayımız bunlar arasında idi. Bunlardan, Kürtlük mıntı-kasında Kaza kaymakamlıklarında istifade olunmasını evvelce de Erkan-i Harbiyye-i Umûmiyye riyasetin teklif etmiştim. 16 Haziran'da bu yeni müracaatlar üzerine, bu teklifimi yeniledim.

19 Haziran'da Dahiliye Vekili Recep Bey (Pekel) ziyaretime geldi. Benim kolordu kumandanlığım zamanında bir fırka erkan-ı harbi olduğundan, bana karşı hürmet beslerdi. Şimdi Kürtlük meselesinde, birinci derece selahiyetli ve mesûliyetli bir makama gelmişti. Kendisine, "Kürtlerin ıslahı hakkında verilmiş lahihalanı tedkik ettiniz mi? Benim de en son vaziyete göre tekliflerim vardı, okudunuz mu? Kürtlük hakkında muhtelif dillerde yazılmış kıymetli eserler, vekaletinizde var mı?" diye sordum. Aldığım cevap bana hüçün verdi: "Dahiliye vekâleti'nde ne layiha gördüm, ne de Kürtlüğe dair bir eser buldum. Hiçbir şey yoktur. Günlük bilgilerle çalışıyoruz." Ben, "Eski malûmâtlı memurlarımızın bu hususta bir hayli bilgileri vardır, bunlardan olsun istifade etseniz"

dedim. Recep Bey, "Memurlar siyasete karışmış, bazıları "İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne de girmiş Yenilerin de bir şey bildiği yok. Gündelik ne iş gelirse, onunla meşgulüz," dedi.

Ben,

"Çok fena, milli hükümetimizin beş yıllık hayatında Kürtlüğe dair hayli işler geçti, hayli lâyhalar verildi. Dahiliye Vekâleti'nin ayrı bir şubesi, hiç değilse ayrı bir masası, sırf Kürtlük işleriyle uğraşmalı idi. Oraları tanıyan bir kaç kişi, güzel dosyalar hazırlayabilirler ve oraya ait nerede ne varsa toplayabilirlerdi."

Recep Bey, "Böyle ayrı bir masa dahi açılmış değildir. Bu hususta fikrinizden istifade etmek isterim."

DOĞU İHMAL EDİLİYOR

Recep Bey, Dahiliye Vekâleti'mizin de diğer vekâletler gibi istiklâl Harbi'mizde bütün işlerini nihayet Batı Cephesine inhisar ettirdiklerini ve müterekki devletlerdeki nezâretlerin mesâîsine benzer usûle uygun tarzda çalışmadığını anlatmış oluyordu. Yani, gelen evrakı vekil gördükten ve lâzımsa cevaplandırdıktan sonra, her iş bitiyor, evrak da bir yerde gömülüp kalıyordu. Muhtelif yerler ve muhtelif ırklar için mütehassıs şubeler veya masalar kurulmamıştı. Rastgele bir tahsile ve bilgiye sahip olan bir insan da, tabii Kürtlük veya sair meselelerimizin mazisini bilmediğinden, haliyle uğraşamıyor ve istikbâli için de -düşünmek şöyle dursun- derleyip toparlayamıyordu.

Ben küçüklüğümü de geçirdiğim bu mıntıkalarda, en yüksek vazifeler de almış bulunduğumdan, hangi dilden elime kitap geçti ise topladım. Mühim yerlerinden istifâdeler ettim. Gayet güzel resimli ve haritalı Rusça ve İngilizce eserlerim vardı. Bunları Recep Bey'e birkaç gün için verdim ve şu tavsiyede bulundum:

— Hemen Kürtlük hakkında her dilden eserleri toplatıp tercüme ettirin. Bilhassa Ruslar ve İngilizler onlara büyük ehemmiyet veriyorlar ve birçok emeller besliyorlar. Bunların eserlerle kendi milletlerine ve cihana neler

yaptıklarını bilmekte daha ziyâde gecikmemeliyiz. Bir taraftan İstanbul Dahiliye ve Maarif vekâletlerinde, ve-sâir yerlerde, ne kadar malumat varsa ve verilmiş lâ-yihalar varsa, bunları getirtin. İstiklâl Harbi sırasında ve-rilmiş lâyihaları da toplayın. Kürtlüğe ve Ermeniliğe ait hadiseleri olduğu gibi tesbit edin. Bu işlerin başına, ora-larda vazifeler görmüş valiler, yüksek memurlar ve eikân-ı harp zâbitlerinden kafası işler insanlar getirin! Ve vakit geçirmeden esaslı bir programla islâhata başlayın. Ben bu hususta istediğiniz malûmatı ve mütâlaayı ver-mek için her zaman hazırım.

EK:III

DOĞUDAKİ ÇALIŞMALARIM

Bir seneden beri gereği kadar çeşitli işlerde çalışmaya fırsat bulmuştum. 1 Mayıs 1921'den 1 Nisan 1922'ye kadar yani tam bir sene içinde doğudaki kurslar, konferanslar, teftişler ve mektepler hakkındaki özeti Genel Kurmay Başkanlığı'na 3 Nisan 1922 tarihiyle takdim ettim.

1 Mayıs 1921 - 1 Nisan 1922 Doğu Cephesi
talim ve terbiyesinin bir senelik mesai
hülâsa cedveli

Kurslar:

Tarihi	Ne olduğu
15 Haziran	1337 Birinci piyade zabitan kursu, bir ay müddetle 1
15 Haziran	1337 Birinci makinalı zabitan kursu, bir ay müddetle 1
15 Haziran	1337 Kıdemli küçük zabitan kursu, sekiz ay müddetle 1
15 Haziran	1337 Topçu zabitanı kursu, bir ay müddetle 1
15 Haziran	1337 Topçu küçük zabitan kursu, üç ay müddetle 1

15 Ağustos	1337	İkinci zabitan kursu, bir ay müddetle 1
15 Ağustos	1337	İkinci makinalı zabitan kursu, bir ay müddet 1
10 Kanun ev.	1337	Kıdemsiz küçük zabitan kursu, altı ay müddetle 2
10 Kanun ev.	1337	Kıdemsiz makinalı küçük zabitan kursu, altı ay müddet 2
15 Kanun ev.	1337	Kızakçı zabitan kursu, bir ay müddetle 1
1 Şubat	1338	Harb köpeği yetiştiren kursu 2
1 Mart	1338	Hudut alayları için küçük zabitan kursu, altı ay 2
15 Mart	1338	Zabitan makinalı tüfenk kurs (piyade zabitanına) 2
1 Mayıs	1338	Foto sinema elektrik kursları, üç ay müddetle 3
1 Mayıs	1338	Erkân-ı Harbiye kursu (9 zabit) 3
15 Mart	1338	Ebe kursu (4 ay)
15 Kânun-ı sani	1338	Otomobil kursu Açılıp hitam bulan kurslar 1 Açılıp da henüz hitam bulmayan kurslar 2 Henüz açılmayan kurslar 3

Konferanslar:

Birinci ve ikinci
zabitan esasında

Ümera ve zabitan tarafından her hafta ikişer defa zabıtana kurslar konferanslar verilmiştir. İşbu konferanslardan Cephe Kumandanı Paşa Hazretlerinin vermiş oldukları konferanslara Kars'tan fırka kumandanı beyler ile maiyet zabitan-ı samiin sıfı tıyle iştirak etmişlerdir.

6 Teşrin-i sani 1337 Kars'ta, Paşa Hazretleri tarafından Küttü'l-emma hakkında iki konferans zabıtana verilmiştir.

15 Kânun-ı ev. 1337 Yine Kars'da Paşa hazretleri tarafından Küveyt ve Felahiye mu harebeleri hakkında iki konferans verilmiştir.

Şubat 1338

Sarıkamış idadî askerî mektebinin beyaz salonunda Paşa Hazretleri tarafından çocuk terbiyesi hakkında zabıtana ve hey'et-i muallimeye konferans verilmiştir.

12 Şubat 1338

Üç gün devam etmek üzere cephe ümera ve Erkân-ı Harbiyesinden mürekkep bir hey'et tarafından. Sarıkamış'ta Cephe Kumandanı Paşa Hazretleri tarafından bir harp oyunu tertib edilmiştir.

- 4 Mart 1338 Hariciye irtibat memuru Zühdü Bey tarafından imlâ hakkında zabıtana bir muhasebe verilmiştir.
- Teftişler:**
- 28 Mayıs 1337 Tarihinde Kars'ta bulunan idadî mektebi ile kıtaat-ı askeriye teftişleri.
- 25 Temmuz 1337 Talimgâh zabıt namzetlerinin ve birinci piyade makinalı zabitan kurslarının hitamı münasebetiyle yapılan teftiş.
- 2 Teşrin-i sani 1337 Ardahan havalisinde bulunan kıtaat-ı askeriyesinin teftişi.
- 9 Teşrin-i sani 1337 Altıncı Suvari Fırkası'nın terbiye-i münferide talimlerinin teftişi.
- 9 Teşrin-i sani 1337 9. Fırka'nın terbiye-i münferide teftişi.
- 15 Teşrin-i sani 1337 Sarıkamış'ta cephe muhafız takımının talim ve terbiye teftişi.
- 4 Şubat 1338 Talimgah zabıt namzetlerinin topçu talim ve terbiye teftişi.
- 1 Mayıs 1337 Tarihinden 1 nisan 1338 tarihine Şark Cephesi zabıt namzetleri talimgâhı 98 zabıt namzedinden ibaret 3 devre-i talimiye çıkarmıştır.
- 1 Eylül 1338 Tarihinde Erzurum'da 26 mev

- cutlu bir sıhhiye-i baytariye küçük zabıt mektebi açılmıştır.
- 1 Mayıs 1337 Tarihinde Sarıkamış'ta teşekkül eden sıhhiye küçük zabıt mektebi 30 talebe çıkarmıştır.
- 1 Mayıs 1337 Kars demiryolları emrinde ve şimendifer fabrikasında 53 şimendifer talebesi yetiştirilmekte olan bir şimendifer mektebi açılmıştır.
- 1 Haziran 1337 Cephe tayyare bölümü emrinde talebeden ibaret bir tayyare mektebi açıldığı.
- 1 Ağustos 1337 Fırka 9 emrinde 110 mevcutlu bir eytam mektebi küşad edildiği.
- 1 Teşrin-i sani 1337 5 dişçi, 6 elektrikçi yetiştiren bir şube açıldığı.
- 1 Kânun-ı sani 1338 Matbaacılık öğrenmek üzere mektep talebelerinden 5 talebe tefrik edildiği.
- 1 Mayıs 1337 Sanayi-i mektebi talebelerinden bir orkestra teşkil edildiği.
- 1 Eylül 1337 İdadî mektebinden başka ber mucib-i kadro ile leyl-i eytam mektebi ve ana yurdu şubesi açıldığı.
- 1 Teşrin-i sani 1338 Kars hastahanesi emrinde 18 talebe yetiştiren bir sıhhiye küçük zabıt mektebi küşadı.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti'ne,
Şark Cephesi talim ve terbiyesinin bir senelik mesaî
hülâsası bervech-i bâlâ maruzdur.

3 Nisan 1338
Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Çocuklar için ruh, beden ve dimağlarını bir arada terbiye esası üzerine arasına musıkîli oyunlar da yaptırıyordum(*). "Türk Yılmaz'dan sonra "Küçük Süvari" ve "Sanayi" oyunlarını yapmıştım. Çocuklarımız pek sevinçle ve başarıyla oynuyorlar. Genelkurmay kursu ve mekteplerimizle en çok meşgul oluyorum. Askerî mektepler umûm müfettişliği bir program yapmış, bazı münasebet-siz şeyleri var. Şayan-ı hayret bir geri gidiş. Ankara'daki millî hükûmetimiz maarif husûsunda ileri değil geri gidiyor. Mekteplere yeniden Ârabî ve Farisî dersleri ilâve olunuyor. Eski tarza geri dönülüyor. Şunun bunun istek ve inanışları yerine ihtisas sahiplerinin fikirlerinin toplanması için aşağıdaki şifreyi yazdım:

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne,
Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne,

Sarıkamış
6.5.1338

Cephe emrindeki askerî mektepler derslerini umûm askerî mektepleri tedrisatiyle birleştirmek için mekâtib-i

(*) İbret alınacak oyunlar olduğundan (Şarkılı ibret) dedim, Şarkta ve sonra İstanbul'da tab' ve neşrettirdim. (Öğütlerim) de Erzurum ve Bakı'dae cem'an 6000 basıldı. Efgan sefiri Ahmed Han her ikisini de Efganca'ya tercüme ederek tab' ettirecekti.

askeriye müfettiş-i umûmiliğinden program celbedilip tedkik edildi. Netice-i tedkikat posta ile derdest-i takdimdir. Vusulünd-ⁿ evvel bir karara iktiran eder mülahazâsiyle mütalâatımı da bervech-i zir arzeylerim.

1- Bu programdan askerî idadi ile leyli eytam mekteplerinin ayrı ayrı idare edilmediği anlaşılmış ve her iki mektep bir arada bulundukça ayrı ayrı idare edilmesi cephece de mahzurlu görülmüş ve idareleri tevhid edilmiştir.

2- İstanbul'daki maarif-i umûmiyenin mekteplerimizin tedrisatını hale muvafık ve Avrupa mekteplerinde takib edilen usul-i tadrise uydurmak için pek büyük bir himmet ile vücuda getirdiği programlar mekatib-i askeriye müfettiş-i umûmiliğince aksi ve pek eski tarz-ı tedrisi ihyadan ibaret programa tahvil edildiği ve yine eski rüsdîye tabirinin ihya edildiği görüldü.

Senelerce okuduğumuz halde hiçbir şey anlayamadığımız Farisî ve Arabî tedrisatını ihtiva eden eski tarz-ı tadrise sebep ne olduğu anlaşılamadı.

3- Fikr-i âcizaneme göre istiklal muharebeleri yaparken mekteplerimizi çoğaltalım fakat programlarına dokunmayalım. Bu husus sükûnetle ve bir çok ihtisas sahiplerinin fikirleriyle olmalıdır. Mekteplere Arabî ve Farisî kabulü ile maziye doğru elim bir ric'at yaptığımızı ve memlekete yeniden kafası bunalmış yorgun evlât yetiştireceğini nazar-ı dikkatinize arzeylerim.

Şark Cephesi Kumandanı

Ferik

Kâzım Karabekir

Bizim mekteplere kazma kürek merakı da vermiştim. Her sınıf için bir park yeri göstererek zarif şekilde işler yaptırardım. Sarıkamış bayırları mükemmel süslendi.

23 Nisan ağaç bayramı için de mükemmel umûmî bir park ve koruluk hazırlattım. Sarıkamış'ta ve Kars'ta pek parlak kutladık. Pek çıplak olan Kars'ın caddeleri iki taraflı ağaçlarla süslendi.

Sarıkamış'taki 9. Kolordu karargâhını 22 Nisan'da Erzurum'a naklettirdim. Bu suretle birliklerin beslenme işleriyle Erzurum merkezinden Kolordunun meşgul olması daha kolay olacaktır. Esasen cepheye yiyecek sağlayan Erzurum tüccarlarıdır. Bu nakilden halk da memnun oldu.

23-28 Nisan Kars etrafında birliklerle tatbikat yaptırmak, tabyaları teftiş, subaylarla tatbikat tenkidi ile meşgul oldum.

Trabzon vilâyetinde bazı Rum çeteleri merkez ordusunun faaliyetinden sonra kendilerini gösterdiler. 14 Nisan'dan itibaren 13. Fırka hücum taburu bir batarya ve Fırka süvari bölüğü tatbikatta bulunuyordu. 29 Nisan'a kadar 6 eşkiya öldürüldü ve 8'i teslim oldu. Santa'nın sarp yerlerinde bulduklarından emniyet ve asayişe tesirli değildirler. 13. Fırka Kumandanlığı'na Muğlalı Kaymakam Mustafa Bey gelmişti. Ankara'dan geldiğinden batı vaziyetine hâkimdi. Yazdığı şifrenin 6. maddesinde aynen şunu yazıyor: "Trakya'dan doğuya kadar olan memleketlerin ve bugün kurtarıma uğruna hayatlarını feda etmekte olan bu memleket evlatlarının uzun zamandan beri bütün ümid ve bekleyişi zât-ı devletlerine bağlı olduğunu bütün kalbimle temin edebilirim." Bu esasta aldığım bilgiler çoktu. Mustafa Kemal Paşa'yı daha eskiden tanıyanlar ve Umûmî Harb zamanındaki bâzı hususî hayatını görenler iddia ederek diyorlardı ki: "Eğer sizin isminiz bu harekatta Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olduğu görülmeseydi şimdiye kadar iş çoktan alt üst olurdu" Bu sözleri Mustafa Kemal Paşa'nın işitmiş

olması pek muhtemeldi. Fakat benim hırslı bir insan değil maksat uğruna hayatını feda edecek bir yaradılıştaki olduğumu da söyleyenler olsa daha iyi olacak.

16 Mart'taki tebliğim vechile 1 Mayıs'ta aşiret alaylarının ve dolayısıyla Kürtlerin ıslahı için düşündüğüm hususları aşiret fırkası kumandanı Sabri Bey ve kurmaylarıyla müzakere ettim. Düşündüklerimi uygun buldular. 12 yaşından küçük kabiliyetli çocukları gece yatılı mekteplere almak, bu işsiz insanlara iş bulmak, ziraat müfrezeleri, yol inşası gibi -aşiret alayları sulh zamanı ziraat müfrezeleri haline dönüştürülebilir. Şeyhler üniversite mezunu aydın Türk hocaları ile değiştirilmeli -Kürtçe bilmeleri şart- mühim merkezleri ve güzergahları Türk unsuru ile kuvvetlendirmeli- Van gölü etrafı dahil- Bütün aşiret teşkilâtını esasen mümkün olduğu kadar ufak kısımlara ayırmıştım. Sıkı kontrol ve sürekli propaganda ile Kürtleri Türklük topluluğundan ayrı bir unsur olduklarını ve Kürtlük meselesi diye yapılan işlerin büyük Ermeni yurdu tesisi ile Kürtleri yok etmek için olduğunu anlatıyordum. Fakat doğuda bir umûm müfettişlik kurularak uygulanabilir bir programla uzun seneler uğraşılması gereği görülüyordu. Aksi halde her devlet şubesi ve hattâ her vali ve memur kendi aklınca işler görecekti, işler şimdiye kadar olduğu gibi yine İstanbul zihniyetiyle ve İstanbul bilgisiyle idare olunacaktır ki, neticesi yapmak değil yıkmak olacaktır. Maliyeti tabii Kürt ve Türk kanı ve parasıdır. Bunları Ankara'ya muhtelif vasıtalarla gelen meb'uslarla, yazarak anlattım(*). Ankara umûm

(*) 1922 senesi nihayetinde Ankara'ya geldiğim zaman ne doğuya ve ne de Kürtlüğe dair hiç kimsede değil malûmat düşünceye karar dahi görmedim. Verdiğim lâyihaları tekrar yazdım. Şifahen de alâkadarlara lazımı gibi anlattım. Fakat dinletemedim ve akibet korktuğum oldu. Kürt ve Türk kanı beyhude döküldü. Gurur, inat, vehim gibi muvafakiyetin doğurduğu zararlı hasılat hakikati kapadı.

müfettişlikten hidivlik diyerek korkuyormuş... İşler kendi mihverinde döner, zan ve vehim hasılatı yoktur. Zarar ve ziyanı ise ait olduğu işin büyüklüğü ile orantılıdır.

3 Mayıs'ta Batum konsolosu Tali Bey yazıyor: Enver Paşa Buhara'da Ruslar aleyhine kışkırtmalar yapmakta olduğundan teşkilâta dahil diye ne kadar Türk subayı ve muallimleri varsa Bolşevikler tutuklamışlar. Buhara'ya asker de sevk ediyorlarmış.

5 Mayıs ajansına göre Berlin-Moskova arasında uçak postası tesis olunmuştur. Cenevre Konferansından önce 16 Nisan 1922'de Ruslarla Almanlar arasında bir anlaşma yapılarak siyasi münasebetler başladığını gazeteler yazıyorlar. Maddeler şunlardır:

Rus-Alman Arasında

Son posta ile gelen Jurnal gazetesinden tercüme edilmiştir:

Ratnav'ın temsile ettiği Alman ile halk komiseri Çiçerin'in temsil ettiği Sovyetler Cumhuriyeti bervech-i âti muahedenin akdi hususunda mutabık kalmışlardır:

1-Almanya ile Rusya arasında hal-i harbden mütevellid bilumûm mesailin Alman hükûmeti ile Sovyet Cumhuriyeti arasında bervech-i âti tarzda tesviye edilmesi husûsunda müttehidü'l-fikirdirler.

a) Almanya ve Sovyet Cumhuriyeti yaptıkları masarifat-ı harbiyeden muharebenin sebep olduğu zararlardan yani, harekât-ı harbiye sahasında tedabii-i harbiye dolayısıyla kendilerinin ve teb'alarının düşman memleketinde yapılan müsaderat dahi dahil olduğu halde duçar oldukları zararlardan ve her iki devletten birinin ittihaz eylediği tedbir dolayısıyla eşhas-ı mülkiyenin duçar olduk-

ları zararlardan müteakabilen sarf-ı nazar ederler.

b) Tarafeynden birinin harb esnasında iştirâ ettiği sefain-i ticariye mes'elesi de dahil olmak şartıyla, hal-i harbden mütevellid bilcümle hukuk-u umûmiye-i hususiye tesavii tarafeyn düsturu ile tesviye olunacaktır.

c) Almanya ve Rusya, üseranın mucib olduğu masarîfin iadesinden Almanya, Rus ordusuna mensup efradın iaşesi ücretinin talebinden ve Rusya da Almanya'ya getirilen Rus mevadd-ı harbiyesinin furuhetinden temin ettiği bedelin ıstıfasından müteakabilen sarf-ı nazar ederler.

2- Almanya, Sovyetler tarafından ısdar edilip, Alman tebasını ızrar eden kavanin ve tedabirin mevki-i tabike vaz'ından mütehassıl bilcümle metalibat ile, Alman hükümetinin ve teb'asının hukuk-u husûsiyesinde, düvel-i saire tarafından bu tarzda serdedilebilecek metalibi Sovyetlerin tazmin etmemeleri şartıyla sarf-ı nazar eder.

3- Almanya ile Sovyetler Cumhuriyeti arasında münasebat-ı siyasiyeye derhal ibtidar edilecektir. Konsolosluk mesaili hususî bir itilâfnâme ile tesviye edilecektir.

4- Her iki hükümet, tarafeyn-i akidin teb'asının, diğer taraf arazisinde bulunan hukuku ile münasebat-ı ticariyenin en ziyade mahzar-ı müsaade devlet esasına tevfikân tesviyesi hususunda mutabık kalmışlardır. En ziyade mazhar-ı müsaade devlet düsturu Sovyet hükümetinin bir diğer Sovyet hükümetine veya vaktiyle Rus İmparatorluğu eczasından bulunan bir devlete ibraz eylediği müsaadatı muhtevi değildir.

Hükümeteyn, müşkilât-ı iktisadiyenin tahfifi için yekdiğerine müteakabilen muaveneti taahhüd ederler. Bu mes'elenin beynelmilel bir esasa tevfikân tesviyesi takdirinde, evvel emirde kendi aralarında teati-i efkârı taahhüt ederler. Alman hükümeti iki memleketin hususî mü-

esseseleri arasında mukavelât akdini ve bu mukavelâtın icrasını mümkün olduğu kadar teshile hazır olduğunu beyan eder.

16 Nisan 1922'de Repello'da nüshâteyn olarak tanzim edilmiştir.

Çiçerin

Ratnav

Uzak olmayan gelecekte Rusların Bolşevikliği ıslah ve Almanların da sosyalizm esaslarını gereği gibi tanzim ile belirli hedeflerle birleşmeleri ihtimalini kuvvetli görüyorum. Anglo-Saksonların da bu anlaşmaya dahil olmaları cihanda yeni bir herc ü mercy yapabilecektir. Daha şimdiden İngiliz-Fransız hegemonyası her sahada mücadelededir(*).

5 Mayıs'ta Millet Meclisi'nin vaziyeti ve buna karşı alınması gereken tedbirler hakkında pek önemli olan, Başkumandan Mustafa Kemal imzasiyle aldığım şifre ile cevabın ve buna cevap aynen şunlardır(**).

Başkumandanlık
Gayet mahrem
Bizzat açılacaktır.

Ankara
5.5.1338 Cuma
Saat dakika
2 20

Cephede bulunmak hasebiyle gaybubetime tesadüf

(*) İzmir harp oyununda Gazi vaziyet-i umûmiye hakkında malumatımı sordu. Bu hususu izah etmiştim. Tafsilat orada vardır.

(**) 10 Temmuz 1922'de bu mesele hakkında yeniden muhaberatımız vardır. M. K. Paşa 5 Mayıs şifresinde netice hakkında benim kararımı soruyor (Yalnız ihtiyar-ı sevap ve zaruri olacak tarz-ı hareket) cümllesi Meclis'in feshine de mana vereceğinden cevabımda Millet Meclisi'nin mevcudiyeti lüzumu şartını esas koyarak tedbir alınmasını bildirmiştim. 10 Temmuz şifresinde kendi istifasını ileri sürüyor.

eden Meclis'in son bir iki ay zarfındaki vaziyetinde şayan-ı dikkat bir hal görülmektedir. Yine Meclis tarafından yapılmış olan kanun mucibince bazı vekâletler için gösterilen namzedlere rey vermeyerek azadan mühim bir yekun istinkâf eylemesi münhal vekaletlere vekil intihabını işkâl etmekte ve vazife-i hükûmeti akamete mahkum eylemektedir. Bilhassa orduya ait vezâife müdahale etmek orduyu müteessir edecek mukarrerat istihsaline çalışmak arzu ve temayülâtı görülmektedir. Binnetice hükûmetsizlik ve ordunun müteessir olmasını intac edecek istidatda bulunan ve bu tavr-ı hareketin kısmen bazı mehafil-i hariciyeden mülhem olduğu da kuvvetle mahsus olmaktadır. Umumî bir tarzda izah edilen bu vaziyetin son defa vuku bulan mühim bir tezahüratını da arzeliyorum. Mayıs'ın beşinde hitam bulacak olan Başkumandanlık Kanunu'nun tecdidi Perşembe günü Meclis hey'et-i umûmîsinde müzakere edilmiştir. Bizzat hazır bulunamadığım bu müzakerenin evvelâ hafhi ve ihzarî cereyan eden kısmında yetmiş iki kişilik mehib bir zümre kanunda mevcut selâhiyetlerin refini talep eylemiştir. Alel usul alenî celsede istihsal edilen araya göre o esnada Meclis'te mevcut yüz yetmiş azadan yüz on dördü kanunu kabul etmiş, altısı reddetmiş, yirmi üçü de müstenkif olduklarına dair rey vermiş, yirmi yedi zât ise Meclis'te mevcut olmakla beraber rey veremeyeceklerini beyan eylemişlerdir. Mütebaki azâ Meclis'e dahil olmamak suretiyle nisab-ı müzakerenin tesisine ve intacı muameleye mâni olmuşlardır. Cumartesi günü istihsal-i aranın neticesi müsbet zuhur etse dahi böyle bir mecranın bilhassa ve askerî vaziyetin en ziyade hassas olduğu böyle bir zamanda vukuu ve bu gibi hâdisatın tekerrürü varlığımızın en can alacak noktasında mühim zaafı tevliid edecektir. Memleketin halas-ı kat'îsine müteveccih

yolda vuku bulan ve bulacak olan bu gibi menfi hareketlere karşı ihtiyar-ı savab ve zarurî olacak tarz-ı hareket hakkında makine başında husûsî şifre ile re'y-i devletlerine intizar eylerim. İşbu maruzatı bugünkü vaziyet-i mühim telâkki edip nezd-i acizaneme gelen Fevzi ve Kâzım Paşalar Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal beylerle vuku bulan mahrem bir müzakerenin neticesi olarak arzeyliyorum efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne,

Zâta mahsus

Sarıkamış

Makina başında

5 Mayıs 1338 Cuma

8 evvel

1- İstiklâl-i millîmizin kurtarılması için ahdeden şark ordusu ve şark halkı Ankara hükümetince yapılacak mukarreratın pek kuvvetli ve sadık istinadgâhıdır. Her türlü icraatda garp ordusunun dahi yekpâreliği muhafaza olunmalıdır.

2- Dökülen kanlarımızın mukabil mükâfatını toplayacağımız şu tarihî zamanlarda Millet Meclisimizin içinde tefrikayı mucib olacakların, milletin emeli hilâfına istikamet alanların bulunması elimdir. Fakat hariç ve bilhassa İstanbul tarafından elde edilmişlerin mahdud olabileceğini zannediyorum. Hatic ve dahile karşı Ankara'da herhangi bir şekilde Millet Meclisi'nin mevcudiyeti lüzumuyla beraber yine aynı nazarlara karşı vahdet ve varlık göstermek lüzumu da bedihidir. Bu iki mühim hususların nasıl telii tasavvur buyuluyor?

Dahilî ve haricî ahvalimizin ve Meclis'deki zıd cereyanların menşeyi ve hedeflerinin her bir noktası sizlerce muayyen olduğundan ne gibi kararlarla mevcudiyet ve istiklâlimizin kurtarılacağı hakkında bendenizi evvela tenvir buyurmanızı rica ederim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Zâta mahsusdur

Ankara

Gayet mahremdir

8.5.1338

Şark Cephesi Kumandanlığı'na,

5 Mayıs 1338 gayet mahrem şifreye cevaptır.

Cuma ertesi günü Meclis hafî olarak küşad edilerek 5 Mayıs 1338 tarihli gayet mahrem işaretli şifremde arzylediğim husûsat taraf-ı âcizanemden hey'et-i umûmiyeye izah ve vaziyet teşrih olunmuş ve bu tarz-ı hareketin orduyu infisaha ve hükümeti de akamete sevkemesi ihtimali üzerinde tevakkufla buna milletin razı olmayacağı ifade edilmiştir. Hey'et-i umûmiyeyi vaziyetin hakikati ile karşılaştırılan bu ifadattan sonra celse-i alemiyeye geçilerek Başkumandanlık Kanunu hakkında ara istihsal edilmiş ve on bir muhalif ile on beş müstenkife karşı kanun yüz yetmiş yedi rey ile kabul edilmiştir. Münhal bulunan vekâletler için intihabat icrasına devam edilecek ve icab ederse peyderpey aız-ı malûmat olunacaktır efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

12 Mayıs'ta kolordu sanayi takımı ile birlikte sanayi mektebini de Erzurum'a taşıtmaya başlattım. Sarıkamış'ta ana ve lise mektebi -henüz ilk sınıfları mevcut- ile bir arada bulunmaları çocuklar üzerinde iyi tesir yapmadığı gibi -sanayi ile meşgul çocuklar daha ziyade sanatla meşgul oluyorlar diğerleri istikballerini daha parlak göstererek bunlarla rekabette bulunuyorlar- esasen kolordu merkezi de Erzurum'a gittiğinden bu cihetle de gerekli.

12 Mayıs'ta Tiflis'te Gürcü, Azerbaycan, Ermeni birliği imzalanmış. İşbu cumhuriyetlerin umûmî siyasetlerinin idaresi şûra birlikleri başkanlığına bırakılmıştır. Şûra birliği teşkilatını tamamlayıncaya kadar Hariciye komiserleri vazifeleri divan-ı riyaset azâsından Gürcülerin Budi Medivani, Azerbaycan işleri Nerimanof, Ermenistan'ınki Minasyan tarafından görülecektir.

13 Mayıs'tan 26 Mayıs'a kadar sağ cenah bölgesinde bir seyahat yaptım. 13 Mayıs Sarıkamış'tan Kağızman'a. Sarıkamış'a sıcaklık +10. İki saatte şimendiferle Benli Ahmed'e. Buradan üç buçuk saatte otomobil ile Kağızman'a. Yarım saat lastik tamiriyle geçti. Kağızman çukurda olduğundan ağaçlar tümüyle yapraklanmış ve meyveler ufacık görülüyor. Ağaçlarda çiçek az kalmış akşam üstü sıcaklık +19.

14 Mayıs İzmir'in 1919 senesinde Yunanlılar tarafından işgalinin 4. senesine basıyoruz. Eğer Ermeni hareketini dediğim zamanda yapmış olsa idik, ihtimal bugün İzmir'de Türk bayrakları bütün milletimizi ve bizi seven milletleri sevinçler içinde yaşatacaktı. Bunun dikkatli münakaşasını tarihe bırakarak yakında o mübarek yurtlarımızın da kurtulmasını Cenab-ı Hakk'tan niyaz eyleyim.

Kağızman'daki birlikleri, kışlaları ve mektepleri teftiş

ettim. Maarif mektebinde gece bir müsamere verdiler. Umumî Harb zamanı yazılan eserlerden padişahların azâmetlerini gösteren temsiller. Muallimlerine dedim ki: "Bugün milletime ve vatanıma ihanet eden bir padişahla da mücadeledeyiz. Neden bu oyunlarla talebeye ve seyreden halka fena ruh veriyorsun, husûsiyle Elviye-i Selâse'yi Ruslara kaptıran padişah idaresi, kurtaran ise millî idaredir. Kişinin istiklâl ve hürriyet aşkı, milletin azim ve iradesi hakkında tek bir söz yok. Hiç olmazsa eğlenceli oyunlarla müsamere programını tertib etmelisiniz." Muallim yeni gelmiş. Bu gibileri çağırıp bizim çocukların oyunlarını öğretmeyi uygun bularak gereğini yaptım. Yeni muallimlere de bir müsamere kursu açtım.

14 Mayıs'ta Kağızman'dan otomobil ile 7 saatte Iğdır'a geldik. Yol Aras nehrini takip ediyor. Şose fakat bazı yerleri bozulmuş, buraların tamirin emir verdim. Kulp'da bir saat mola verdik. Buradaki dağ tamamen tuz. Şayan-ı hayret bir varlık. Düyûn-ı umûmiye yerinde okkasına üç kuruş fiyat koymuş. Kulp'ta bir kaç basit bina var. Buradan sonra Aras vadisi ovalıktır. Iğdır büyük ve oldukça mamur bir kasabacık. Bağlık bahçelik büyük bir düzlük ortasında, hayli zaman yağmur yağmadığından ekmek fiyatlanmış, halk ıstırap içinde bana geldiler. "Paşa yağmursuzluktan kırılıyoruz. Seni çok işitiyoruz, dindarsın, iyisin. Bize meded et..." dediler. "Düşüncelerimize teşekkür ederim. Fakat mededi Allah'tan istemeli, ben sizin için dua ederim siz de kalbinizi Allah'a bağlayın ve yalvarın ve yalvayın inşallah hayırlı bir yağmur gelir" dedim. "Bugün de yağmur yağmazsa mahvolduk, kıtlık muhakaktır. Zaten şimdiden fakir fukara ekmeksiz kaldı" dediler. "Ümidinizi kesmeyiniz, inşallah sıkıntıdan kurtulursunuz" Halk dağılmıyor, benim kendi huşurlarında dua etmeliğimi rica ettiler. Vaktiyle böyle bir ve

aziyete dahi Diyarbekir bölgesinde Lice civarında maruz kalmıştım. Ve müthiş güzel bir tesadüfün lütfu ile bu koldu kumandanlığına geldiğim gün yağmur, duasından sonra gelmiş ve Kürtler üzerinde son derece mühim tesirler bırakmıştım. Buradaki vaziyet pek acıydı. Halkta Öz Türk ve kalabalıktı. Pek dindar olan bu insanlar kıvrıyor ve iyi tanıdıkları kumandanlarından şefaath umuyorlardı. Hayatımda müthiş tehlikelerden ve sıkıntılardan samimiyet-i ruhumla mümkün olanı yaparak ve sonunda faniye değil bekaya rabt-ı kalb ederek sıyrılmıştım. İğdır halkını kurtaracak elimde hiçbir vasıta yoktu. Onlar da benden dua istiyorlardı. Vaktiyle yağmur duasını öğrenmiştim. Ekseriya duadan sonra yağmur yağdığını da işitirdim. Bir kaç örneğini de görmüştüm. Bu husustaki kanaatim şudur ki; İstirap sonuna geldikten sonra yani sıkıntı son dereceyi bulunca esasen bulutlarda çok defa yağmura dönüşüyordu. Dua da son sıkıntıda yapılıyor ve herkesi memnun ve müsterih kılıyordu. Şimdi de vaziyet bu idi. Halk tahammülün sonuna gelmişlerdi. Esasen bu çevrenin en sıcak bölgesi olan İğdır bölgesi şimdiden + 21 idi. Yağmursuzluk da mahsulü kavurmuştu. Halkın samimî ısrarı üzerine "Kalbimi tamamıyla Cenab-ı Allah'a bağladım ve yalvanyorum, siz de bir kere amin deyiniz ve gidiniz. Umarım ki Allah yardımcınız olacaktır" dedim ve halkı selâmlayarak ikametgâhıma çekildim. Halk da dağıldı. Biraz istihatten sonra akşama doğru çarşıya yaya çıktım. Tam çarşı ortasına geldiğim zaman bir yağmur başladı. Her taraftan haykışımlar, dualar yağmur şikâyetine tatlı bir name katılıyordu. Bu olay bana Kars'ın zaptı anından fazla tesir yaptı. Kars'a ateş ve kan arasında girmiştim, burada rahmet ve şükran arasında dolaşıyorum. Hayatımın en mutlu zamanlarından birini yaşadım. Ekmek müthiş uc-

uzladı. Fakir fukara dükkanlara koşarak ekmek alıyor, kıtlıktan kurtulan halkın sevinci Ermeni satırından kurtulanlardan daha fazla oldu. Yağmur gereği kadar yağdı.

Bu şerefe iliklerime ıslanıncaya kadar gezdim. Halktan aldığım dua belki yedi ceddime kâfi gelecektir. Gerçi akşam müthiş bir boğaz ağrısından saatlerce rahatsızlandım fakat bu yarınki Beyazıt seyahatime mani olmadı. İğdırlılar-14 Mayıs günü İğdır'ın kurtuluş bayramı-adettiler. Her sene beni anarak bugünü kutlayacaklarını söylediler. Bu tesadüfün lütfunu inançlı insanlar gibi Cenab-ı Hakk'ın azâmetine bir misal olmak üzere tanıdım ve tanıttım. Yağmur 15 Mayıs'ta da devam etmiş ve halk şenlikler yapmış, ben Beyazıt'a yola çıktım. 15 Mayıs'ta otomobillerle İğdır'dan Beyazıt'a 7 saatte geldik. Çengel geçidine- eski hudut- kadar yokuş daha ziyade olmakla beraber yol muntazam. İğdır Beyazıt'tan daha aşağıdadır. Çengel geçidiyle Karabulak köyü düzlüğüne kadar birkaç kayalık var. Karabulak güzel pınarlardan ibaret fakat etraf Kürt aşiretleri, pınar başına kadar pislemişler. Bu az sonra bataklık yapıyor. Beyazıt ovası tuzlu sulu bataklıktır. Ağrı dağını Çengel geçidinden kuzeyden güneye geçtik. Daima azametiyle yanımızda.

16'da Beyazıt'ta kaldım. Burada sıcaklık Sarıkamış gibi, bugün +16 idi. Bir yamaçtaki kasaba Umumî Harp'de çok harap olmuş, eski birkaç kerpiç basık tavanlı yüz elli ev İslâm, Ekserisi Türk. Birkaç da Kürt var. Suyu bol ve güzel, mektebi zararsız. Yüzden fazla çocuk var. İki saat kadar çocuklarla meşgul oldum. Muhakeme ve münakaşalı öğretim usulünden bahsettim. Çocuklar Ordusu ve Küçük Suvari marşlarını muhtelif yaşlardaki çocuklara öğrettim. Eski kaleye hayvanla çıktım. 1199 senesinde İshak Paşa yaptırmış -Sultan Murad'ın İran sefe-

rinden sonra- Cami güzelliğini koruyor. 93 seferinden burada bir Rus müfrezesini günlerce kuşatmış iken neticede imdad alarak çıkış yaparak kurtulmuşlardı. Umûmî Harp'de Ermeniler cami içinde dinamit atarak bazı tahribat yapmışlardır. Cami-i şerif 25 metre yükseklikte, caminin üstünde mükemmel bir havuz var. Kumandanlık, harem ve selâmlık mükemmel koğuşlar, mutfak vesair teferruat mükemmel ve muazzam. İstasyonda -Ruslar Şahtahtı'ndan başlayarak dar hat olmak üzere Beyazıt-Karaköse-Horasan üzerinden Sarıkamış-Erzurum hattına bağlamak üzere bir hatta başlamışlar Ray döşeme Karaköse'ye kadar bitmiş, biraz ileride toprak düzeltmesi var. Hatta 1919 senesi Van'a seyahatimde Karaköse'den Beyazıt'a kadar trenle gelmiş gitmiştim. Fakat hattın korunma ve tamiri imkansız olduğundan nakledilecek malzemeyi Karaköse'ye naklettirdim- bâzı güzel binalar vardı. Evelce alay karargahımız otururdu. Şimdi hükümete vermişdik. Vali kendi istirahati için burada yerleşmiş, kasaba yarım saat kadar uzakta ve tepede olduğundan hükûmeti istasyona indirmiş güya şehri de buraya indirerek medenîleştirecekmiş. Memurlar ise istasyonda ailelerini oturtacak bir şey olmadığından kasabada oturuyorlar, sabah gelip akşam yokuş tırmanıyorlar bana şikâyet ettiler, kasabada güzel hükûmet binası da varken bu münasebetsiz kararı manasız buldum. Esasen vali aynı zamanda kasabada mevcut tekkenin de müridi imiş. Halkla birlikte zikre giriyor, kaba sofu bir şey. Memleketin böyle nazik bir yerinde daha akıllı ve mutaassıp değil yetkileri olan bir valiye ihtiyacı Ankara'ya yazarak gereken düzeltmeleri yaptırdım. İstasyonda bir vagon içinde Bolşevik Rus konsolosunun da faaliyetini anladım. Kendisini ziyaret ettim. Beyazıt'ın muhtelif mükemmel fotoğraf koleksiyonu var. Pek ilgilendim. Bana hediyeye

etmek zorunda kaldı. Herhalde Umûmî Harp'de her tarafın böyle mükemmel fotoğrafları alınmış, şimdi bu nesil de onlardan faydalanıyor. Rus konsolosunun halen Beyazıt'ta hiçbir işi olmadığı malum. Fakat yoldaş kendisine iş bulmuş. Aşiretlerle temaslarda ve bazı propagandalarda. Havaya kılıç sallaması için icab eden tedbirleri yaptırdım.

17 Mayıs'ta aynı yoldan Iğdır'a döndüm. Bu sefer 5,5 saatte geldik. Karabulak'tan sonraki taşlık yokuşu gelirken yaya inmiştik, bu sefer atla çıktık. 4 Kilometre kadar otomobiller hafif çıktı.

18 Mayıs'ta Iğdır'dayım. Öğleden sonra hükûmet, belediye, kışla ve hastaneyi dolaştım. Kasabada kaç ev kaç kişi var ne kaymakam ve ne de belediye reisi bilmiyorlar. Kaymakam bey 100-150 ev dedi. Arada elli fark var, yüzde elli mühim bir şey ifade eder, birer birer saysanız nihayet bir saatlik bir gezme ile hakikati öğrenebilirsiniz dedim. Kaymakam bey Mülkiye-i Şahane'den (Siyasal Bilgiler Okulu) mezun fakat pek sessiz ve tecrübesiz, odası örümcekler içerisinden kendisine biraz nasihat ettim. Askerlik şube başkanı kasabanın 305 ve belediye reisi de 400 ev olduğunu söylediler. Kaç mahpus var dedim yine doğrusunu bilen yoktu. Halbuki 7 mahpus vardı. Bu basit suallerin doğru cevabını zaten hiçbir yerde alamadım. Sokaklar ilk geldiğim gün pek pisti. Kaymakam ve belediye reisine ihtar etmiştim. Bu sefer temiz buldum. Resmî ve hususî meskenlerin de temiz tutulmasını ve cansız canlı her varlıkla yakından ilgilenmelerini icab edenlere söyledim.

19 Mayıs'ta Iğdır'dan otomobil ile bir saatte Malkara köprüsüne geldim. Şose muntazam, köprü 120 metre uzunlukta, dört çift demir boru ayak üstüne tutturulmuş,

dört kemerli, pek sağlam demir bir köprü. Rusların şose üzerindeki hütün mühim köprüleri hep böyle demir ve sağlam. Bu şose Erivan'a gidiyor. Bizim tarafta Alican, Ermenilerin tarafında da Markara köyleri gözleri kaplıyor. Alican köyünde Alican, Ermenilerin tarafında da Markara köyleri gözleri kaplıyor. Alican köyünde halk yok, hudut birliklerimiz var. Kars taarruzumuz zamanında Ermeniler bizim aşiret birlikleriyle takviye ettiğim 11. Fırka birliklerine karşı Iğdır'ı iyi savunmuşlardı. Kars'ın düşmesinden sonra bu bölgedeki kuvvetlerini Gümrü bölgesine çektiklerinden Aras'a kadar boşaltmışlar ve Malkara köprüsünün ahşap döşemelerini yakmışlardı.

Iğdır'a dönüşümde alayı teftiş ettim. İyi buldum. Konferans salonları da güzel. Subay ve erlerimiz pişkin maddî manevî kuvvetlidirler Akşam belediyeye davete gittim. Halk da toplanmıştı. İleri gelenlerden ziyarete davetliler de vardı. Yağmurlar dolayısıyla yeni mahsul kurtulmuş. Ekmek on iki kuruştan sekize inmiş. Memnurluklarını tekrar tekrar söylediler.

20 Mayıs'ta otomobil ile Kağızman'a döndüm. Kulp'a iki saatte geldik. İki pavyondan ibaret ikişer katlı muhteşem kışlaları gezdim. Temelleri yapılmış diğer mevcutla tamamlanması zorunlu olduğundan emir verdim. Meyve ağaçları da susuzluktan yanmış. Yeşil dallara kadar budanmasını ve sulanmasını tenbih ettim. Kulp'tan Kağızman'a üç buçuk saatte arızasız geldik. Hafif yağmur vardı. Belediye reisinin evine indim.

21 Mayıs'ta Kağızman'da meşgul oldum. Tuz madenlerini gezdim. Bembeyaz tuz madeni kısmı şayan-ı hayret. Çar zamanı burası yalnız Çarı'a mahsus imiş.

Mektep çocuklarına Türk Yılmaz ve Suvari marşlarını öğrettim.

Bugün Erzurum'a biri Fransız diğeri Rus iki teknik hey'et gelmiş. İki de Van'a hareket etmişler. Ruslar Fransızların herhangi bir imtiyaz alacaklarından kuşkulanyorlarmış.

22 Mayıs'ta Kağızman'dan Zibni'ye geldim. Pifik köprüsünü bir kilometre kuzeye kadar otomobil ile sonrası atlarla Aras vadisinden kuzey sırtlara kağrı veya boş araba çıkarabilir, bu da her taraftan değil, mevcut yollar-dan.

Kurmay kursuna devam eden efendilerle Kars'ın doğusunda kurmaylık seyahatı yaptıracağımdan efendileri burada toplamıştım, yarın görevlerine başlatacağım.

23'de Zibni'den Kutu tepeye çıktık. Celâl köyünde, Zibni'de olduğu gibi bir kaç ev Kürt var, bunlar Sorhunlu halkındandır. Bu köylerde Aras vadisinde olduğu gibi her çeşit bol ağaç yoktur. Her köyde en çok 100 kadar söğüt ve kavak var. Çoğunda dere geçiyor, üç dört bel kalınlığı su akıyor, fakat yakında pınar yok. Sorhunlu'da pek güzel pınarlar var.

Stajer efendilerle Kutur dağına çıktık. Burada bir mesele hallettirdim. Yağmur ve fırtına geçti. Tepede yemek yedik. Pazarcık'a hareket ettik. Sarı tepenin hemen batısından geçerek keseden geldik. Babasu deresini geçtik fakat Pazarcık'a yakın bataklık başladığından batıya dönerek Şatıroğlu-Pazarcık yoluna çıktık. İsbet etmişiz, ilerisi daha çok bataklık imiş. Bir mandanın battığını böyle öğrendik. Kalkan ördekler burasının çok bataklık olduğunu bize göstermişti.

25 Mayıs'da hava pek güzel yalnız rüzgarlı. Sabahleyin saat 7'de bir kılavuz alarak Alacadağa çıktık. Dumanlı denilen en yüksek yerine atla rahatça çıktık. İki saat harcadık. Arpaçay'a doğru yamaçları da atla gezdik.

Manzara müthiş... Ermenistan içleri, Gümrü mükemmel görünüyor. Ani harebesi ayak altında. 93-94 seferinin bu bölgedeki harekâtını bir kaç defa okumuş, incelemiş bulunduğumdan Muhtar Paşa'nın karargâh yerini buldum. Bu civarda ufak bir kaynak da var. Buradan İğdır, Erivan, Gümrü, Kars Çıldır Gölü görünüyor. Ararat (Ağrı) ile Alagez dağlarının da manzaraları doyulmaz derecede güzel. Hava açık ve berrak olduğundan uzak mesafeler ve yüksek dağlar pek berrak ve güzel görünüyor.

Muhtar Paşa'nın zaferi ve hezimetini burada özetle stajyerlere anlattım. Muhtar Paşa'nın bu güzel karargahdan panorama gibi her gün etrafı mükemmel seyretmesine rağmen, Rusların nasıl ordunun arkasına müthiş bir sarma hareketi yaptıklarını ve ordumuzun manevra kabiliyeti olmamasından dolayı kurtulmak ihtimali varken birçok birliklerin nasıl esir olduğunu izah ettim. Sonra kendilerine de görev çözümlettim. Bu güzel manzara karşısında öğle molasını da yaptık, yemek yedik, öğleden bir saat sonra yola çıktık. Bir saatde Nalbant tepe güneyindeki Gölpınar'a geldik. Yarım saat mola verdik. Güzelpınar suyundan da içtik. Buradan bir buçuk saatde Vezinköy'e geldik. Çadırlarımıza girdik. Burada da bir vazife verdim.

26 sabahı Vezinköy'de hafif bir kar sonra da yağmur başladı. Burada da efendilere Kars'ın zaptında Vezinköy ve Yahınılı'daki harekâtı izah ve bir meseleyi de hallettirdim. Ve atlı seyyahate son verdim. Yağmur çoğaldı, Kars'a kadar iyice ıslandık, Kars'da üst başımızı kuruttuk, biraz dinlendik. İstasyon civarındaki askerî hastahanelimizi teftiş ettim. Öğleden sonra 14'te trenle Sarıkamış'a döndüm. Sabah Sarıkamış'a da kar yağmış ve yerler beyazlanmış, sonra erimiş. Bu bölgenin her seneki cilveleri.

Tiflis temsilcimiz Muhtar Bey Moskova Sefaretimizden gelen şifreleri ve hariciye vekilimizin cevap şifreleri gelmiş, okudum, hülasası:

20 Nisan 1922'de Sefarethanemizin bir şubesi olan diğer apartman Çeka'nın silahlı bir birliği tarafından karşı casus tertibâtı ile basılmış ve memurlarımız silahla tehdit, üzerleri sefarethane içerisi tamamen muayene edilmiş ve bir şifre anahtarı ve bâzı resmî ve normal evrak mühürlü bir çantaya konarak bir memurumuz vasıtasıyla Çeka dairesine götürülmüş, Çanta geri verilmemiş, memurumuz da dövülmüş, Hariciye Komiserliği'ne sefirimiz protesto etmiş ise de Karahan cevap vermeyerek görüşme isteğinde bulunmuş, Sefir Ali Fuat Paşa da Moskova'yı terketmiş...

Hâdise'nin Ruslarca düzenlenmiş olduğu meydanda. Sefaret görevlileri gaflet ederek apartmanlarında Rus subaylarıyla görüşmüşler. Hariciye Vekâletimiz de bu haksızlığı yazıyor. Ali Fuat Paşa Hazretleri 18 Mayıs'ta Tiflis'e gelmiş ve Ankara'ya hareket etmiş.

Moskova'daki skandalın doğu Buhara'da isyan çıktığı, Enver'in işe karıştığı bir zamanda Moskova sefaretinin ve dolayısıyla Ankara hükûmetinin ilgisi var diye yapıldığı muhakkaktır. Buraha'ya tain olan Ali Galib Paşa'nın Trabzon'dan hareket etmemesi ve tercihen Tahian'a tayin olunmasını da Ruslar rica etmişler. Hepsi birbirine bağlı bir iş.

Bu hususdaki haberleşmeler şunlardır:

No. 992

Tiflis

6/5/1338

Şark Cephesi Kumandanlığı'na,
Takriben .12 gün mukaddem ataşe militer muavini

Ziya Bey ve Sefir Paşa'nın kâtib-i hususisi yüzbaşı İdris ve üsera sevk memuru Saim Beylerle refiki diğer bir mülazim istihbarat-ı askeriye ahzı için mülakat mahalli ittihaz etmiş olan Ziya Bey'in apartmanında ara-sıra ma-lumat getiren iki Rus zabitanın bulunduğu bir zamanda müsellağ Çeka memurları mesken-i badel ihata içeri gi-rerek Rus zabiti ile bizim zabitanın üzerlerini ve odaların her tarafını taharri ve buldukları evrak ile şifre miftahla-rını müsadere ve temhir ettikten sonra siyasi vesikayı hamil olmayan bir zabitimizi tevkif ve Çeka'ya nakleder-ler. Hadise akşam saat dokuzdan sabahın ikisine kadar devam eder. Diğer zabitan sefarethaneye avdet ederler. Bu işi Hariciye şubesi müdürü Zastilhof'un idare ettiği ve esna-yı taharriyatta Çeka memurları ile Hariciye Ko-miserliği arasında telefon muhaberesi cereyan eylediği ve esna-yı tevkifde berelenmiş olan zabitimizden evrak çantasının alınmasını mumaileyhin emir eylediği sabit olmuştur. Sefir Paşa bu tarz-ı hareketi tahriren ve bilva-sita şifahen protesto etmiş ve obabdaki notasından mü-tecasirlerin tecziyesini ve tarzıye ve teminat itâsını talep eylemiş olmakla beraber pasaportlarını tanzim ettirerek Hariciye Komiserliği'ne irsal eylemiştir. Bu noktaya Ka-rahaman cevap vermeyip bu arada mülâkat talebinde bu-lunmuş ise de Sefir Paşa hastalığını bahane ederek ka-bul eylememiştir. Bu hadise Batum baş şehbenderliği vasıtası ile ve telgrafla bildiren Moskova sefaretî başkati-bi Aziz Bey tecziye icra ve tarzıye ve teminat ita edilse dahi sefir Paşa'nın Moskova'yı terkedeceğini ve belki de şimdiye kadar müfarakat etmiş olduğunu beyan ediyor efendim.

No. 1279/1996/2132

Ankara

Hemen keşidesi

13.5.1338

Şark Cephesi Kumandanlığı'na,

Moskova sefaretimizden aldığımız 29.4.1338 telgraf-
da 20.4.1338 Nisan'da sefaretin bir şubesi olan diğer
apartmanın Çeka'nın müsallah bir kıtası tarafından mu-
kabil casus tertibatı ile basıldığı ve memurumuzun silah
ile tehdid, üzerleri ve sefarethane dahili kamilen muaye-
ne edildiği, tesadüfen memurumuzun çantalarında bulu-
nan bir şifre miftahı ve bazı evrak-ı resmiye ve âdiyenin
memhur bir çanta derununa vazolunarak, memurumuza
verilerek Çeka dairesine götürüldüğü, bu defa haber alı-
nır alınmaz hukuk-u düvele mugayir olan bu mes'ele
için başkâtibin Karahan nezdine izam ve çantanın açıl-
madan iadesi taleb, aksi takdirde Moskova'da kalamaya-
caklarını bildirdiği, buna rağmen çantayı nezaretinde
bulunduran memurumuzun tehdid, işkence ve darb su-
retiyle çantanın gasb ve kendisinin sokağa atılmasına
müsaade edildiği, bunun üzerine Moskova'da kalamaya-
caklarını bildirdikleri, 3 Mayıs'a kadar bu mesele arzu
ettikleri vechile halledilmediği takdirde hareket edecek-
lerini tebliğ edildiği bildirilmiştir.

Bunun üzerine 3 Mayıs tarihi ile Ankara Rus Sefare-
tine tevdi eylediğimiz nota ile Rus memurlarının hare-
kâtı her türlü hukuk-u düvel kavaidine mugayir olduğu
ve taharriyatdan sonra çantayı iade etmiyerek memuru-
muzun darb eylemeleri tecavüz-ü vaki teşdid ettiği, bu
vekayi üzerine sefirimizin Moskova'da bırakılamayacağı
ve kendisine taleb eylediği tarziye verilmediği takdirde
Moskova'yı terkedeceği hususundaki kararını şediden
tecziyesinde musir olduğunu velhasıl derhal tamir edil-

mediği takdirde Rusya'nın Türkiye'ye karşı dostluk siyasetine nihayet vereceğine delalet eden bu hadise-i vahimiyi şiddetle protesto ettiğimizi ve seri cevaba muntazır olduğumuzu bildirdik. Aynı zamanda notamız mudasınca hareket edilmesi Moskova'ya cevaben yazılmıştır. Berayı malumat Erivan müesssilimizin şifre ile muhabereden menedilmesi hakkında baladaki mes'elenin kapanmasını müteakip ittihaz-ı tedabir olunacaktır.

Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

No.: 1068

Tiflis
14.5.1338

Şark Cephesi Kumandanlığı'na,

1- Mayıs'ın 14 üncü gecesini aynı zamanda alınan 11 ve 3 Mayıs 1266 ve 1280 No.lu telgrafnameleri cevabı:

Moskova sefaretini birinci kâtibi Zeki Bey imzasıyla şimdi alınan 11 Mayıs şifreli telgrafnamede Fuad Paşa'nın 15 kişiden mürekkep maiyetiyle 10 Mayıs'ta Moskova'dan hareket ettiği bildiriliyor. Aziz Bey'in 6 Mayıs tarihli ve 992 No.lu telgrafnamesinde arzedilen iş'aratda Sefir Paşa'nın tarziye-i matlube ita edilse dahi Moskova'dan müfarekata karar verdiği bildirilmiş olmasına nazaran hareketinin mutlaka tarziye alamamış olmasına atfedilemez. Yarın veya öbür gün buradan geçecek olan müşarünileyhden bu babda alınacak malumat derhal arz edilecektir efendim.

2- Hariciye Vekâleti'ne mürsel baladaki telgrafnâmenin buradan gönderilmemesi ihtimaline mebni oradan da keşidesine müsaade buyurulması müsterhamdır.

(Hariciye'ye yazdırılmak üzere süvari ile Kars merkezine gönderilmiştir.)

Muhtar

Şark Cephesi Kumandanlığı'na,

Ankara

18.5.1338

14 ve 15 Mayıs 1338 tele zeyldir.

1- Moskova sefirimiz talep ettiği tarzilyenin verilmesi dolayısıyla sefaretin ikinci kâtibini maslahatgüzar bırakarak 10 Mayıs'da Moskova'yı terkeylemiştir.

2- Kendilerini haklı göstermek için hadise-i malume esnasında Kızıl Ordu'ya mensup bir-iki zabitin ataşe militer muavinine müdafaa-yı milliyesini alakadar eden bend, evrak ve haritaları satmakta olduklarını iddia etmekte iseler de bunun kat'iyyen aslı yoktur. Rusların iddiası doğru olsa idi evvelce temhir edilen çanta eşya dairesinde memurumuzun hakaretle dışarı atılmasını müteakib açılacağı yerde bil'akis sefaretimizin resmî memurlarının dahi dahil oldukları bir komisyon muvacehesinde açılır ve Rus müdafaa-yı milliyesini alakadar edecek ve saik zuhurunda haksız olduğumuz itiraz kabul etmez bir surette sabit olur idi.

3- Bu hadise, Rusların tarziye vermekten istinkâflarının esbab ve avamili hakkında mesmuat ve mütalâatının sür'at-i iş'arı.

4- Tiflis'ten mürurunda bu babda Rıza Nur Bey'e malumat itası mercudur.

5- Şark cephesine ve Tiflis ve Bakü mümessilliklerine.

(Tiflis ve Bakü'ye yazdırılmak üzere yarın süvari ile Kars telgrafhanesine gönderilecektir.)

Hariciye Vekili

Yusuf Kemal

Batum'da Menşevikler 20 Mayıs'ta Belediyeye millî bayrak açarak bazı gösterilerde bulunmuşlarsa da Kızıl Ordu Asayişini geri getirdiğini, halktan 3 ölü 10'dan fazla yaralı bulunduğunu Batum konsolosumuz bildirdi.

28 Mayıs'da Sarıkamış'da 250 şehit çocuğunun sünnet düğününü tantanalı bir surette yaptırdım. Sabahlara kadar eğlenceler yapıldı. Diğer arkadaşları çeşitli temsil-ler ve oyunlar yaparak sünnet olan arkadaşlarını eğlen-dirdiler.

31 Mayıs'ta İsmet Paşa'dan aldığım 7 Mayıs tarihli mektupta:

Kardeşim.. Senin mekteplerinin ve senin evlatlarının menkıbelerini işiterek itihar ediyor ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalâde şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müs-bet ve daha kalıcı ve ebedî iş yapanımız var mıdır? Gür-büz, akıllı ve tahsilli çocuklar ilerimiz için kuvvetli bir dayanak olacaklardır. (*)

Benim sıhhatim iyi kardeşim. En büyük emelim bir hava değişimi müddetini senin yakınında geçirebilmek-tir. İstirahate ihtiyaç hissetmemeye çalışıyorum. Gözle-rinden sonsuz şefkat ve sevgiyle öperim sevgili karde-şim, Kâzımcığım.

İsmet

İsmet Paşa pek bedbin görülüyor. Halbuki her taraf-tan, bütün kuvvetler batı cephesine toplanmaktadır. Yu-

(*) Bu mekteplere darbe İsmet Paşa Hükümeti zamanında vurulmuş-tur. Yukarıdaki samimi mektuptaki samimi takdirle iktidar mevkiin-daki fiili darbe ancak İsmet Paşa'nın izah edebileceği mühim bir ha-disedir. Benim muhalefete geçmem üzerine kuvvetli müsnedet ev-ham etmekten başka acaba ne olabilir? Zan ve vehimle ele gelmiş yüzlerce şehid yavrularına bu darbe medeni ve insani bir marifet mi-dir?

nan ordusunun harp kabiliyeti kalmadığını da bütün dünya anlamıştır. İşin içinden kurtulmak için büyük devletleri arabuluculuk yaptırmaya çalışıyor. Böyle bir durumda, İsmet'in: "En büyük emelim bir hava değişimi müddetini senin yanında geçirebilmektir" demesini hayli düşündüm. Bütün kuvvetlerimizin toplanmasından sonra yapılması gereken biricik iş Yunan ordusuna taarruz etmektir. Eğer bu kuvvetleri-Ermeni hareketini yapmakta gecikmese idik - daha önce toplansaydık bu günlerde Yunan ordusu da Ermeni ordusunun akıbetine uğrayabilirdi. Sakarya'dan sonra biz ordumuzu sürekli kuvvetlendirmekteyiz. Yunanlılar ise gün geçtikçe yorgun ve bitkin bir hale giriyorlar. Taarruz kararı ne kadar kolaysa yapılması da o kadar kolaydır. 18 Mart 1922'de kursa başlattığım efendilere (Ordumuzun Yunan ordusuna taarruza karar verdiğini, kuvvetleri hangi yana yığarak kesin darbe vurulması gerektiği hakkında) verdiğim meseleyi bütün efendiler; Yunan ordusunun sağ yan ve gerisine darbe vurulmak üzere Afyonkarahisar güney bölgesine toplamak suretiyle çözmüşlerdir. Yunan ordusunun İzmir'den şimendiferle beslendiği ve bu şimendiferlerin kesilmesiyle geri çekiliş hattının kesilmiş olarak müthiş bir hazimete uğrayacağını kursa devam eden ve henüz üç kurmaylık öğrenimi görmeyen veya bir sene görenler dahi düşünebilmiştir. Mesele karışık değil, haritadan anlayan herkesin doğru çözebileceği basit bir meseledir. Nitekim doğuda işte bu kararı vererek bir mesele de çözümlettim. Esasen kaç senelik mücadelemiz, Doğu harekâtını yapmakta ısrarım bütün kuvvetlerimizin serbest kalarak Yunan ordusu üzerine toplanarak bir darbe vurması maksadıyla olduğunu o zamanlar da Ankara'ya yazmıştım. Acaba Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa gibi en kıymetli kumandanlarımız Ermeni

harekâtında Hıristiyanlık âlemini ayaklandırırız, İtilâf ve Amerika'yı şuradan buradan debarkmana (asker çıkartma) saldırırız diye bu sefer de Yunanlılara taarruz yerine anlaşma sulhüne mi uğraşıyorlardı? Bu muhakkak bir felâket olurdu. Bu hususları ve zaferden sonra idare şeklimizi kararlaştırmak üzere Ankara'ya bir seyahat yapmayı düşündüm. Bu suretle İsmet Paşa ile de doğuda değil batıda görüşmüş olurdum. Belki gerek şahsım ve gerekse başkası için olsun doğuda Genel Müfettişlik meselesini -ki sonucu bilhassa Kürtlüğün ıslahıdır- çözümlerdim.

8 Haziran'da kurmay kursu bitecek. Erzurum'dan gelen hey'etin davetini kabul ederek Erzurum seyahatini de Haziran ortasında yapacağım. En mühim olan cephenin malî işlerini de Kolordu'ya devrederek yokluğumda uzun süre için yakından bana ihtiyaç olmayacak şekilde işlerimi düzenledikten sonra, bölgenin görmediğim kuzey batı bölgesini dolaşarak ve sahillerini de görerek Trabzon'a gelmek ve yetiştirdiğim şehit yavrularından dahi bir grup Trabzon'a göndererek oradan birlikte Ankara'ya gitmeyi tasarladım.

Batı cephesindeki taarruzun ancak Ağustos sonlarında olabileceğini- gerek kuvvetlerin toplanması ve gerekse sıcakların geçmesi ve hasadın yapılması dolayısıyla -de hesaplayarak Ağustos başlarında gitmeye karar verdim.

İsmet Paşa'nın mektubu bana bir istiklâl Marşı yapmak ilhamını verdi.

Ve şunu yazdım ve besteledim:

Ya istiklâl ya ölüm

Vatanım, milletim, sancağım, evim

İstiklâlsiz yoktur yerim
 Zincir vurdurur mu Türkler boynuna
 Varlığı fedâdır vatan yoluna
 Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz
 Hür yaşar, hür ölür nurlu ümmetiz.

Bu İstiklâl Marşı'nı ve Türk Yılmaz Marşı'nı İsmet Paşa'ya ve Ankara'ya birkaç kişiyle gönderdim.

-Düşmana kalsa, tek bile kalsa, Türk hiç yılar mı, Türk yılmaz, Türk yılmaz, cihan yıkılsa Türk yılmaz- parçasını çoluk çocuk herkes doğuda haykırıyordu.

Bu prensibi kabul etmeyene Türk dememelidir(*).

(*) Ankara gerek Maarif programıyla gerekse İstiklâl Marşı'yla dehşetli geriye gidiyor. Layihalarım bunu protesto demektir.

EK: IV

BAKIMSIZ ÇOCUKLAR HAKKINDAKİ DUYGULARIM

Bir taraftan çocuk sefaleti, bir taraftan da şahane çocuk halolarını okudukça ve işittikçe ben de duygularımı kaydettim:

1- Bakımsız çocuklar millet enerjisinin, bakımsız topraklar da vatan enerjisinin kaybedilmesi demektir.

2- Bakımsız bir fidan kurur, çürür veya yabancı olur. Bakımsız çocuk ise hastalıklı olur, ölür veya suçlu veya cani olur.

3- Bakımsız çocuk millî tehlikedir. Çünkü: her yıl maddî manevî bir sürü düşkün halk arasında kaynaşacak ve ordu saflarına karışacaktır. Demek milletin ve ordusunun keyfiyet bakımından kıymeti her yıl bir derece daha aşağı düşecektir.

4- Vatanın geleceğinin sahipleri bugünün çocuklarıdır. Şu halde bakımsız çocukların bu vatana nasıl sahip olacakları bugünden düşünecek bir mes'eledir.

5- Bu dünyada türlü haksızlıklar vardır. Haksızlıkların en gaddarcası çocukların bakımsız kalmasıdır. En haksız ölüm de yine bakımsız bir çocuğun ölümüdür.

6- Haksızlıklar nihayet mahkemede hallolunur. Bakımsız çocukların korunma hakkını da medenî kanunu-

muz Hâkimlere vermiştir. Bunların Savcısı ileri yerlerde bütün millettir.

7- Bakımsız çocukları olan bir milletin nüfus davasını da, medeniyet davasını da ve nihayet insanlık davasını da sağlama kuvvetleri cılızdır.

8- Bazı kimselerden esefle duydum ve duymaktayım da: Madem ki bakamayacaklar ne diye çocuk yapıyorlar. Ben de cevap veriyorum ki: Ailelerin vatan borçları, fakir de olsalar, mümkün olduğu kadar çok çocuk yapmalarıdır. Nasıl bakılacağını hesap etmek onların değil, devletin vazifesidir

9- Ölen, dilenen, hapsilere düşen... çocukların yasını ailesi çekse de tasasını topyekün devlet çekmelidir.

10- Bakımsız çocuklar felâket kaynağıdır: Her türlü hastalıklar cürümler ve cinayetler onlardan daha kolay ve daha çok fıskırır

11- Çocuk Bayramı. "Ne hoş söz" Fakat mes'ut çocuklar için hergün Bayram Bakımsız çocuklar için ise Bayram günü en büyük matem.

12- Hayatımda bana zevk veren hayli başarılarım vardır: En zevkli binlerce bakımsız çocuğun hayat ve geleceğini kurtarmak olmuştur.

Hayatımda duyduğum ızdıraplarım da vardır: En acısı bakımsız çocuk görmekliğim oluyor.

"ÇOCUK DAVAMIZ" HAKKINDAKİ İDEALİM (ÜLKÜM) FİİLİYAT SAHASINDA

Geçen Cihan Harbinde Rus istilâsına maruz kalan ve harbin son yıllarında Bolşeviklik neticesi Rus ordusunun bozulması ve memleketlerine savuşmaları neticesinde Taşnak Ermeni idaresine düşen Doğu illerimiz: yanmış yakılmış ve müthiş katliamlara uğramıştı. Bu heicümerc içinde kurtulabilen birçok çocuklarımız da ana ve babalarını kaybetmiş bir halde şurada burada sefil ve perişan kalmışlardı.

Küçük yaşlarımda ailece Van'da Harput'ta (Elazığ) dört yıla yakın bulunmuş ve bu arada Erzurum, Trabzon, Sivas, Samsun bölgelerini de dolaşmıştım. Babamın o zamanki Zaptiye Aleybeyi bulunması dolayısıyla halkla yakından temasta idik. Cihan Harbinin son yıllarında Doğu cephesinin önce Van-Diyarbakir (bakır) sonra da Erzincan cephesinde Kolordu Kumandanlığı ve Ordu Kumandan Vekilliği de yapmıştım. Erzincan-Erzurum-Sarıkaş-Kars... Kurtuluşunu Kolordumla temin etmiştim. Faciayı o zaman içinden geçerek görmüştüm.

Mütarekede tekrar merkezi Erzurum'da olan ve 15. Kolordu namını alan 9. Ordu Birliklerinin kumandanlığına tayinime muvaffak oluşum orada "Çocuk Davamız"ı kökünden halletmeye bana fırsat vermişti. 19 Nisan 1335 (1919) da Trabzon'a gelmiştim. Buradaki işlerimi bitir-

dikten sonra 3 Mayıs'ta Erzurum'a vardım. Yollarda ve hususiyle Bayburt'ta perişan birçok çocuk görmüş ve derhal yardıma başlatmışım. Ve Erzurum'a nakilleri emri ni verdim.

Doğu'da beni bekleyen sonsuz ve nazik işlerin güç-lülüğüne rağmen ben bakımsız yavruları büyük bir şefkatle bağrıma bastım ve onlara hakikî ve pek şefkatli bir baba oldum.

Bir taraftan Erzurum Kongresi ile millî hükümet esasını kurmak ve korumak işleriyle siyasî diğer taraftan da millî hükümetimizin ilk muntazam ordusu olacak olan kıt'alarımı taarruzî vazifeye hazırlamak gibi askerî vazife-lerimle uğraşırken *ötedenberi idealim olan bir çocuklar ordusu* esasını da kurmaya başladım. Şöyle ki:

24 Mayıs 1335 (1919) da Erzurum Darüleytamından (yetimler yurdu) ilk olarak yaşı 12'den yukarı olanlardan 33 çocuk olarak mevcut iki Kolorduluk sanayi takımları-na verdim. Terhis dolayısıyla boşalan bu kadroları Bay-burt'tan gelenlerle ve Erzurum'dan yeni aldıklarımızla doldurmaya başladım. Bunları kuvvei umumiyem içeri-sinde bir asker gibi yedirmeye, giydirmeye ve beden terbiyesi yaptırmaya başlattım. Günün yarısında okuma yazmaya, yarısında da ayrıldığı sanayi şubesine göre ter-zî, kunduraca, saraç çıraklığına başladılar.

Bu teşebbüsümü henüz bağlı olduğumuz İstanbul Hükûmeti Harbiye Nezaretine resmen de yazarak kabu-lünü ve diğer kolordulara da yaymayı teklif ettim. İki kuvvetli sebep vardı: Terhisler dolayısıyla iki Kolorduluk birliklerimizin mevcut iki sanayi tamamında yüzlerce boş yer vardı, ve biz bunların yerini san'at sahibi yeni erlerle dolduramıyorduk. Doğu'da yüzlerce bakımsız ço-cuk ölüme mahkum bir halde şehirlerde sefil bir halde

dolaşıyorlardı.

Harbiye Nazereti teklifimi kabul etti. Bu sevinçli haber bana teşkilâtı istediğim kadar genişletmeye yol açtı. Esasen kararım, bütçe mevcuduma bu çocukları almaktı. İcabederse yakın yerler askerlerine izinler vermek suretiyle bakımsız çocukları asker gibi beslemektir. Teklifimin resmen kabulü üzerine teşkilâtı yaptım ve bu suretle ilk ağızda beşyüz kadar biçare yavrunun canını resmen de kurtarmış oldum. Teşkilâtı iş ocağımızı da (imâ-lathanemiz) genişlettim.

30 Haziran 1335 (1919) da (Ramazan Bayramının ikinci günü) Erzurum'un Kars kapısı meydanında bir idman bayramı yaptırıldı. Erzurum'da bulunmakta olan Kongre hey'eti ve İngiliz ve Amerikalı ve Rus subaylarını da davet ettim. Bütün Erzurum halkı ile birlikte çocuklarımızın bir aylık çalışmalarını iftiharla seyrettik. Ertesi günü 1 Temmuz 1335'i Sanayi Gürbüzlerinin resmen kuruluş günü olarak kutladık.

Artık bütün Doğu'da Alay garnizonlarına kadar birer çocuk toplama yuvası açtırdım. Bakımsız çocuklar bu merkezlerde bir er tayını ile besleniyor, temizleniyor, giydiriliyor ve beden terbiyesine başlatılıyordu. Mevcutları daima bana bildirildiğinden bunları toplu olarak Erzurum'a aldırıyordum.

Kendim de seyahat ve teftişlerimde beraberimde bir düzeye çamaşır, elbise ve ayakkabı götürüyor ve rast geldiğim perişan yavruları derhal yıkayıp giydiriyor, Erzurum'a getiriyordum.

Bütün bu çocukların hüviyetleri buldukları yerlerde tesbit olunuyordu. Esasen Türk çocuklarından başka ortada diğerleri de yoktu. Bazan bu çocukların aileleri ve yakın akrabaları bulunuyordu. Eğer hal ve vakitleri

müsaitse sıhhatlerini kazanan ve biraz da san'at ve okuma yazma öğrenen çocuklarına sevinçle kavuşuyorlar ve onları alıyorlardı. Bazı san'at erbabına da büyüklerden yetişmiş çırakları hükümet aracılığı ile gönül rızasıyla veriyorduk. Bu suretle yeni gelecekler için yerler açılmış oluyordu.

22 Ağustos 1335 (1919) da Sanayi Mektebinin bahçesinde (Bu binada Erzurum Kongresi de toplanmıştı) tantanalı bir sünnet düğünü yaptım.

Mevcut bine yaklaştığı gibi toplanan çocuklar arasında subay, memur veya ictimâî mevkii olan kimselerin çocukları da vardı. Baba ve anadan mahrum perişan bir halde toplanan bu çocukları ve zekâları göze çarpan diğerlerini muntazam tahsil vermek üzere diğerlerinden ayırmayı düşündüm ve gece yatılı bir askerî bir mektep tesisini Harbiye Nezaretine teklif ettim. Diğerlerini her köye ikişer san'atkâr vermek esasını düşündüm. Bu suretle az zamanda bütün Doğu köylerinde aynı terbiye görmüş ve aynı ruhu taşıyan birer nüve bulunacaktı.

Şimdiye kadar çocuklar mükemmel bir beden terbiyesi aldıkları gibi sıhhatleri de iyi gelişmişti. Onlara pratik olarak yara sarmak, yaralı taşımak, iyi yemek yemek, sıcak çarpmasına, donmaya karşı tedbirler yapmak gibi şeyler de öğretilmişti. Bunları mektebin bahçesindeki sahnede halka da temsil gibi gösterecek vechile hazırlamıştım. (Sahneye bilenle bilmeyen müsavimidir?) diye bir levha da asarak bu hareketleri bir bilmeyen aklıma geldiği gibi yapar sonra da izci kıyafetinde gezen çocuklar hastaya rast gelerek onun etrafında toplanıp doğru bir şekilde yaparlardı. İyi ve fena yemek yemek iki sofrada halinde gösterilir. Bir kapdan yemenin ve içmenin, parmaklarını yalamanın iğrenç vaziyetleri ve kibarca yiyiş

ve tavır ve hareketler de gösterilerek farkları uygulamalı olarak halka ve askere gösterildi. Bir de (Silah vermeziz,) diye tesirli bir temsil hazırladım. Bütün halka gösterdim.

Ayrıca bazı öğütler de yazdım. Her hafta halka verilen müsamerede o hafta bütün çocukların tatbik etmeleri için örnek olarak üç beden hareketi yaparlar, üç öğüdü anlatır ve uygulamaları eşya üzerinde gösterirler. Bir iki pratik hayattan temsiller de yaparlardı. Bunları Erzurum Kongre Hey'eti de buldukları müddetçe takdirle seyretmişlerdir.

Sahnenin cephesinden başka bir yan cephesini de açtırmıştım. Bu suretle Erzurum kadınları da memnurlukla gelir ve erkekler arasına karışmadan seyrederlerdi. O tarihlerde kadın erkeğin bir araya toplanmasını bu suretle temin edebilmiştim.

Askerî gece yatılı ilk mektebin açılması hakkındaki teklifime İstanbul Harbiye Nezaretinden uygundur cevabı geldiğinde 1 Ekim 1335 1919 de Kurmaylarım, Sağlık hey'etim ve mektep hey'eti ile birlikte çocuklardan sosyal durumları ve zekâları bakımından bir eleme yaptık ve üç sınıf tahsilini görmüş yüzlerce çocuk ayırdık ve bugün bu yeni mektebi de açtık.

31 Ekim'de (Beyazıt-Van) bölgelerindeki birlikleri teftişe çıkmıştım. Rast geldiğim perişan çocukları giydirep Erzurum'a gönderdim. Bu aralık büyük kumandanlarla birlikte görüşüp karar vermek üzere (Hey'eti Temsiliye) tarafından Sivas'a davet olundum.

14 Kasım'da Sivas'a geldim ve 1 Aralık'ta Sivas'tan ayrıldım. Bu seyahatimde Sivas'ta ve geçtiğim yerlerdeki bütün mektepleri gezdim ve ortalıkta perişan bir halde

dolaşan yetimlerle de meşgul oldum. Mekteplerimizin maddî manevî hali her yerde berbattı. (Hey'eti temsiliye) de mahallin mülkî ve askerî âmirlerine de bu işle hepimizin elimizden gelen yardımı yapmak ve İstiklâl Harbine başlarken memleket çocuklarıyla de yakından ilgili olmak lüzumunu söyledim. Yollarda gördüğüm birkaç perişan çocuğuda Erzurum'a getirttim.

"ÇOCUK DAVAMIZ" HEY'ETİ TEMSİLİYE VE KUMANDANLAR HUZURUNDA

Sivas Kongresinin ardından Sivas'ta Kasım 1335 "1919"a kadar toplanarak İstiklal Harbimiz hakkında kararlar aldığımız sırada "Çocuk Davamız"ın da millî istiklâl davamızla birlikte ele alınması lüzumunu ileri sürmüş ve doğu'da yaptığım çocuk teşkilâtının her tarafta yapılması lüzumunu Hey'eti Temsiliye ve Kumandanlardan ve bilhassa bu teşkilatı gören, içlerinde yaşayan ve takdir eden Mustafa Kemal Paşa'dan rica etmiştim. Sivas'taki (Darüleytamı) da oradaki Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Selâhattin beyle birlikte teftiş ederek bu Kolordunun da bakımsız çocukları himayesini bir dereceye kadar temin etmiştim.

20 Aralık'ta Erzurum Valisi, Müftü ve eşraftan birkaç zatı da beraberime alarak çocuklarımızın mekteplerini gösterdim. Çocukların sıhhati, bilgi kazançları ve terbiyeleri seyircileri hayrette bıraktı. Subay arkadaşlarımızın himmetleri ve her hafta yaptığım teftiş ve tenkidlerin neticesi olduğunu anlattım.

Mekteplerimizin bu yüksek vasfı etrafa yayıldıkça küçük çocuklar da gelmeye başladı. Vilayetin yetim evindeki bu kabil çocukların da korumamıza alınması da rica olunduğundan bir ana mektebi açmaya karar verdim. Oturduğum eve yakın bir bina hazırlattım. Bir-

kaç da şehit ailesi buldurttum. Elbise, karyola vesaireyi hazırlattım. 21 Aralık'da hususî olarak ana mektebi açtım. (Bana yakın olduklarından her akşam daireden gelirken bu yavrucaklara uğrar biraz beraber çalışırdım).

Toplanan çocukları yetişmişlerin arasına katıştırmak mahzurlu olduğundan bunları Yakutiye kışlasında biraz yetiştirdikten sonra mekteplere verdiriyordum. Bugün bunları da teftiş ettim ve bu müessesemize "Sanayi Gürbüzleri Deposu" adını verdim.

8 Ocak 1336 (1920) da artık merasimle açılışa hazırlanan ana yuvamızı ve diğerk mektepleri haftalık teftişlerimi umuma göstermek istedim.

"ÇOCUK DAVAMIZ" HALK HUZURUNDA TEFTİŞ HALİNDE

Artık mekteplerimizi halk huzurunda teftiş edebilecektim. Himayemizde toplanan çocukların mevcudu bine varmıştı. Üç mektep halinde bulunuyorlardı: Ana mektebi, Sanayi Gürbüzler mektebi, Askerî ilkmektep.

Bu teftiše bütün Erzurum'un ileri gelenlerini davet ettim. O zaman bastırıp dağıttırdığım teftiş programını ve teftişin neticesindeki yazılı tenkidimi -ki bunlar basılıp yayımlandığı gibi Öğütlerim eserimin sonunda da eklemiştim- aynen aşağıda kaydediyorum:

8 Ocak 1920 senesi Perşembe günü Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Hazretlerinin Kolordu mekteplerini teftiş programı..

Ana Mektebi

1- Teftiş hey'eti 8 Ocak 1920 Perşembe günü öğle namazından sonra Kolordu karargâhında toplanıp yaya olarak ana mektebi açılış törenine giderken yol üzerindeki Yakutiye kışlasında yeni açılan Sanayi Gürbüzleri Deposunu (1) selâm vaziyetlerinde görecek sonra ana mektebine gidecektir.

2- Hey'eti bir bando mektepte karşılayacak kapı önünde bu minimini yavruların sancak marşı dinlenecek

ve bir dua ile açılış töreni yapılacaktır. Bundan sonra Erzurum Sanayi Gürbüzlerine gidilecektir.

Sanayi Gürbüzler Mektebi

3- Misafirler topluca yaya olarak gürbüzler mektebine geldiklerinde hey'eti efendilerden oluşan bir tören birliği ile bir bando karşılayacaktır.

b- Hey'et evvelâ san'at yerini gezecek bu küçük san'atkârların (Terzi, kunduraca, saraç, marangoz)ların baş açık (2) ve beyaz önlükleri ile çalışmalarını görerek her masanın usta efendisi tarafından yaptıkları işlere dair malumat alacaklardır.

c- Dershaneler teftiş edilecek ve sonra mektebin büyük salonuna gidilerek mektebin açılış tarihi olan 1 Temmuz 1335 (1919) tarihinden bu güne kadar bu küçük san'atkârların imâl ettikleri işleri bir sergi halinde görecektir. Sonra yatakhaneler ve revir gezilecektir.

d- Yatakhanelerden çıkıldığı zaman Nevzât ve Hanefî efendiler tarafından okunacak Bayrak ve Uyan manzumeleri dinlenerek ellerindeki sancaklar ile hazır olan efendilerin Sancak Marşı söylemeleri arasında salondan çıkılacaktır.

e- Bahçede idman hareketleri görülerek jimnastikhaneye geçilecek muhtelif jimnastik âletleri üzerinde bazı hareketler ve sonra millî oyunlar seyredilecek ve kaza vukuunda yapılacak sağlık tedbirleri ve imdat görülecektir.

f- Küçük efendilerden oluşan bandonun ilerleme derecesi görülecektir.

g- Teftişin neticesi ziyaretçiler ve öğretmenler ile umum efendiler önünde Kolordu Kumandanı Paşa Haz-

retleri tarafından tenkid edilecek sonra hey'et mektebe veda edecektir. Bu esnada Gürbüzler muzikası muallimi Cemil efendinin yaptığı Erzurum Marşı terennüm edilecektir. Efendiler yaşa nidalarıyla hey'ete arzı teşekkür ve teşyi edeceklerdir. Hey'et buradan yatılı ilkokula gidecektir.

(1) Sanayi Gürbüzler Deposu tesis edilince Demirci, tornacı ve tesviyeci, otomobilci gibi san'atlerle meşgul 29. Alay himayesinde otomobil mektebi haline dönüştürülmüştür.

(2) Bu tarihlerde baş açmak henüz âdet değildi. "Tenkid olunurdu."

Yetimler Yatılı Askeri İlkokulu

4- Mektep kapısı önünde misafirler: Dokuzuncu Tümen bandosunda flütçü Saim efendi tarafından yapılan Kuvvayı Milliye Marşı terennüm edilirken karşılanacaktır.

h- Mektebe gelindiğinde evvelâ salon ve öğretmenler odası ziyaret edilerek Hey'ete her sınıfta derslerine ait öğrenciler tarafından izahat verilecek ve üçüncü sınıfta coğrafya dersine ait bazı eğlenceler gösterilecektir.

j- Hey'et dersaneleri terkederek muzikanın marşları arasında yatakhane kısmına teşrif buyuracak efendilerin yemekhane koğuş ve revirini teftiş edecektir. Bu esnada efendiler tarafından şarkı söylenecek Sancak Marşı dinlenecektir. Muzika bunlardan sonra "Osmancık yurdu"nu çalacaktır.

k- Hey'et salona teşrif buyurarak muzika "Aras Marşı"nı çalarken beş dakika istirahat buyuracak, bir çay içilecektir.

5- Çay dağıtımından sonra ikinci sınıftan "Ahmet

efendi" tarafından hey'ete hoş geldiniz denilecektir.

6- Üçüncü sınıftan "Refik efendi" tarafından Vatan manzumesi okunacaktır.

7- Birinci sınıftan "Selâhattin ve Ziya efendiler" tarafından "Mektup okurken" manzumesi temsil olunacaktır.

8- İkinci sınıftan "Selâhattin efendi" tarafından "Yerli malı" öğüdü hikaye olunacaktır.

9- Üçüncü sınıftan "İrfan efendi" tarafından "Türkün duası" okunacak ve hariçten âmin sedaları duyulacaktır.

10- Salonda efendiler tarafından "Türkün duygusu" şarkısı söylenecektir.

11- Üçüncü sınıftan "Cânîp efendi" tarafından "Herkes sağdan" öğüdü naklolunacaktır.

12- Üçüncü sınıftan "Fuat efendi" tarafından "İki sancak arasında gaip vatan" haritası temsil ve hariçten sedalar.

13- Üçüncü sınıftan "Yaşar efendi" tarafından "Sapsız Süpürge" öğüdü hikâye edilecektir.

14- Üçüncü sınıftan "İrfan efendi" tarafından "Ordudan bir ses" manzumesi okunacaktır.

15- Üçüncü sınıftan "Tahsin efendi" tarafından "Herşey kendi yerinde" öğüdü okunacaktır.

16- İkinci sınıftan "Hazım efendi" tarafından "Ona ölüm" manzumesi okunacaktır.

17- Üçüncü sınıftan "Refik efendi" tarafından "Eyvah unuttum" öğüdü nakil ve hikaye olunacak ve sonra masa üzerinde bulunan Sanayi Gürbüzleri ile Yetimler Yatılı İlkokulu'nun tenkid defterlerine ziyaretçiler tarafından mektepleri nasıl buldukları hakkındaki hisleri lütfen yazılacaktır.

18- Mektep Müdürü bey tarafından zemin ve zama-
na münasip bir nutuk söylenecektir.

19- Kapı önünde ellerindeki izci değnekleriyle top-
lanmış olan yavrucukların sabah, akşam mektepde icra
ettikleri dualar ayakta dinlenecektir.

20- Kolordu Kumandanı Paşa Hazretleri tarafından
eğitimin ilerleme derecesi ziyaretçiler öğretmenler ve
umum efendiler önünde tenkid edilecek ve bu suretle
Kolordu mekteplerinin ilk teftişine nihayet verilecek Do-
ğu'nun öksüz ve yetim yavrucuklarına veda edilecek
hey'et dağılacaktır. Bu esnada Kuvvayı Milliye Marşının
heyecan veren dalgaları arasına karışan yavrucukların
"Yaşa" nidaları ile hey'et uğurlanacaktır.

Teftişte bulunacak zevat:

1- Kolordu ve Mevkii Müstahkem, 12. Tümen ku-
mandan ve kurmayları, Âşiret subayları

(1) Kürt aşiret alayının nüfuzlu kumandanlarını, Erz-
rumda tam maaşla hususi vazifeler vererek muhitimden
ayırımyordum. Çok isabetli bir tedbir olduğu fiilen de
görüldü.

2- Hükümet erkânı ve Din adamları

3- Milletvekilleri ve müdafaai hukuk hey'eti.

4- Maarif hey'eti ve öğretmenler

5- Belediye hey'eti eşraf, tüccar ve esnaf ileri gelen-
leri

Erzurum memur ve halk bayanlarına da 12 Ocak
1920 de mekteplerimizi gösterdik ve onlara da bir çay
ziyafeti verdik. Onlar da büyük memnuniyetler duydu-

212 *Kürt Meselesi*

lar. Hele kocalarını muharebe meydanlarında kaybedenler acı ve tatlı karışık gözyaşları ile bize teşekkür ve dua ettiler.

Erzurum

21/1/1920

KOLORDU MEKTEPLERİNİN TEFTİŞİ HAKKINDA TAMİM

Umumiyetle (genellikle) herşey mükemmeldir. Programda istediğim her bir husus pek büyük bir intizam ve başarı ile gösterilmiştir. Beden Terbiyesi ve Beyin Terbiyesi aynı ehemmiyetle takip olunmuş, çocuklarımızın sağlık durumları ve maneviyatları da mükemmel bir halde görülmüştür. Altı ayda Kolordu Sanayi Gürbüzlerinin san'attaki ilerlemeleri her takdirin üstündedir. Üç ayda da yatılı yetimlerin gelişmeleri tamamiyle istediğim şekildedir, binaenaleyh sözlü teftişte bulunan hükûmet ileri gelenleri millet, din adamları ve öğretmenler huzurlarındaki takdirlerimi mekteplerin umum öğretmenlere yazılı olarak da beyan ederim. İlkbaharda yapacağım ikinci teftişte daha büyük takdirlere mazhar olmamızı arzu ederim. Bu hususta bazı tavsiyelerde dahi bulunuyorum:

1- Çocuklar kendilerini çevrelerini -tafsilatlı olmak şartı ile- behemehal gözleri ile görmeli, öğretmenler tarafından evvelâ sorulmalı ve sonra da anlatılmalıdır. Meselâ mikrop röntgen, telsiz telgraf, telefon görmekle çocukların dimağlarında ne mühim gelişme hasıl olmuş ve hayatlarında ne büyük değişme olmuştur. Bunun gibi şömerdöfer, telgraf, otomobil, elektrik, projektör, uçak, hatta top, tüfek gibi her cins makine kuvveti birer birer ve senede birkaç defa gösterilmeli, insan kuv-

veti ile makine kuvveti birer birer ve senede birkaç defa gösterilmeli, insan kuvveti ile makine kuvveti arasındaki fark izah olunarak daha küçük yaşta makine ile ünsiyet ettirilmeli ve makinesiz bir milletin yaşayamayacağı hakkında kanaat zihinlerinde kök salmalıdır.

Tembel olan ve idraksiz görülen halkın bu halleri yalnız okuma bilmemezlikten değildir. Yarıdan fazlası makine görmemek ve makineye bütün varlığı ile dikkat etmemektendir. Nitekim İstanbul'lu bir okuma bilmeyen zekâsı ile köylü bir okuma bilmeyenin zekâsının büyük farkı bundandır. Bu gibi görüşler dimağın olduğu kadar gözün terbiyesi için de çok faidelidir.

2- Çocukların akılları; hadiselerin izahı, sonuçdan etkileri bulmak, etkenden sonucu çıkarmak, eşyanın anlaşılması, dikkatli olmak, anlayış ve kavrayış hızı, nitelik ve niceliklerin bulunması, gibi hususlarda düşünmeye ve kavrayış hızı, nitelik ve niceliklerin bulunması, gibi hususlarda düşünmeye ve araştırmaya alıştırmalıdır. Çocuklarda geniş, büyük bilimsel bilgiye ihtiyaç yoktur. Onlarda daima beden terbiyesi ile biraz ruh idmanları'nda gözönüne almak icab eder. Çocukların kemik ve adalelerinin gelişmesine gayret edildiği gibi, düşüncelerinin de iyi bir surette kuvvetlenmesine çalışılmalıdır. Mesela gramofon org, piyano gibi çalgılarla, miknatıs büyüteç saat, pusula, termometre, barometre, tulumba ve diğerleri gösterilerek ne olduğunu ve neye yaradığını ve keza hava olaylarından karların ve yağmurların nasıl oluştuğu hakkında çocukların fikirleri sorulur. Onların bunlar için söyleyecekleri çocukça düşünce ve teoriler ciddi olarak gözönüne alınır. Verilecek bilgiler ile bu olayların anlatım şekli çocuklara keşfettirilir; yani çocuklara olaylar anlatılarak öğretilmeyip, bunun bizzat çocuklar tarafın-

dan keşfedilmesini sağlayacak bilgiler verilmelidir. Bunlardan başka, bomba, dinamit, kapsül ateşleme makinesi ve şeridi, elektrik pilleri çeşitli mermiler gösterilmeli ve nasıl ateş alacakları ve ne büyük tehlike yapacakları da anlatılmalı ve bu gibi şeylere el sürmenin felâketleri izah olunmalıdır. Çabuk kavrayış için, çocuklara el sürmenin felâketleri izah olunmalıdır. Çabuk kavrayış için, çocuklara bunun gibi daha birçok ince ince sorular sorulmalıdır. Mesela bir bisiklet veya otomobil izinden bunun hangi tarafa geçtiği, birtakım insan veya hayvan izlerinden bunların asker mi sivil mi, ne cins hayvan ve yaklaşık ne kadar olduğu, keza herhangi bir adama karda bir süre yürüttükten sonra ayakkabılarını ters giydirip yürüyüşüne devam ettirdikten sonra bu izlerin nasıl böyle meydana geldiği, harap bir evin yaklaşık ne zaman ve ne şekilde yıkılmış veya yanmış olduğu, velhasıl uzun süre bir yerde duran taş veya tahta vesaire ile yerlerinden yeni oynayan eşyanın farkları, uzaktan gözüken bir dumanın neye delâlet edeceği, bu dumanın kokusu his ediliyorsa ne cins malzemenin yanmakta olduğu, her ateşten duman meydana gelip gelmeyeceği; ateşin çıkması ne gibi şeylerin varlığına bağlı bulunduğunu, her türlü çirkin şeyleri bir bakışta görmesi de mühimdir. Bir yerdeki iyi ve fena şeyler sorulmalı, ve örümcekler, kirler derhal görülmeli, ve ne kadar müddet kaldığı ve fenalığı izah olunmalıdır.

3- Şehrin fabrikaları, tezgahları, eski eserleri, camileri, çeşmeleri, kışlaları, ilk yerinde izah olunmalı, yapıları hayır ile yadetmeli ve fatihalar okutulmalı. Bizim bırakacağımız eserlerin evlâdlarımız tarafından böyle büyük saygıyla karşılanacağı izah edilmelidir.

4- Musiki hususuna dahi ziyade ehemmiyet verilsin.

Millî vatanî, hissi şarkıları mükemmelen bir ağızdan ve muhtelif perdeden sesler ile iyi bir ahenk verdirecek okumaya ve muzika ile de söylemeye alıştırmalıdır.

5- Çocuklarımızın aynı zamanda kuvvetli ve neş'eli olması da şayanı teşekkürdür. Daimî neş'eli bulundurmamak için çocuklara korkunç ve iğrenç şeyler gösterilmemeli ve kulakları da bu gibi şeyler işitmemeli, hatta çirkin ve kaba sözleri bile duymamalıdır.

6- İdman taliminde aynı zamanda eğlenceli oyunların da bulunması pek muvafıktır. Buna muayyen ağırlıktaki bir şeyin muayyen bir mahalle atılması hususu talimleri de ilâve olunmalıdır, meselâ konserve tenekelerine taş koyarak ve tahta sap yaparak takatleri nisbetinde mesafeleideki çukurlara pencere boşluklarına atarak sıhhatli atmaya idmanı da yaptırılmalıdır.

7- Lehçe ve şiir okuma -Muhtelif iklimler muhtelif lehçeye maliktir. Bunların asıl lehçeye göre ıslahı önemlidir. Şivece esasla farkları teşkil eden harfler ayrı ayrı yazılmalı ve sedalı harflerle mezcedilerek talim ve tekrar edilmelidir. Muhtelif hataların ıslahının hepsini bir derse sıkıştırmak hususunda kaçınarak bir düzeltme için oldukça yeter zaman verilir. Aynı zamanda, meselâ öğretmen not defterinde her öğrenci için açtığı haneye hataları yazar ve öğrenciye düzeltme usulünü öğretir: her ders notunu açınca düzeltmeyi hatırlar ve yapar. Not defterindeki bu şerhi sildirmek için öğrencide bir heves uyandırdığı; ve bunun maksada iyi tesir yaptığı görülmüştür.

Şiir okumaya gelince: Teftişte okunan şiirler ve öğütler iyi tesir bıraktı. Fakat aynı yazılardan bazısı gereğince okunsaydı göz yaşları da döktürebilirdi. Buna fazlaca ehemmiyet verilmeli ve şiir gayri tabiliğe dökülmekten

kurtarılmalıdır. (Fazla el ayak iſaretleri)

8- Terazi ve boy ölçüsü: Her çocuk mektebe girdiği zaman ağırlığı ve boyu ölçülmeli ve kayda alınmalıdır. Daha sonra çocukların sağlığı, büyümesi bu suretle daima kontrol altında tutulur. Verdiğim tafsilatlı emir gereğince az zamanda bu husus temin olunmalıdır.

9- Önerge: Şimdiye kadarki tecrübelerle göre eğitim öğretim hakkında vesair tamamlanması gerekli malzeme vesaire için bundan böyle, her ay nihayetinde Kolorduya her öğretmen ve müdüriyet bir önerge verecektir. Bu önergeyi tetkik ve icabeden görüşlerimi bu suretle geçen zamanın tecrübeleri daima ilerlememize ilave olunarak esaslar daha metin surette tesis olunur.

15. Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

"ÇOCUK DAVAMIZ"LA İLGİLİ İRFAN MÜESSESELERİ

Cihan Harbinin öncesinde yaptığım Avrupa seyahatimde bir çok gördüklerim arasında Münih'teki müzeler vesair irfan varlıkları ile Van'la Sivas arasında son günlerde yaptığım seyahatimdeki boşluklar fikrimde canlandııkça bizim asker olmaklığımıza rağmen milletimizin kalkınmasına daha mümkün olan fikrî ve maddî yardımı yapmayı mukaddes bir borç olarak duyuyordum. Yalnız Ordu kuvveti ile bir milletin kalkınması ve medeni camiada yer tutmasına imkân görmeyenlerdenim. Fakat ordunun yardımı olmadıkça da millî kalkınmanın mümkün olamayacağını çünkü milletimiz zengin olmadığından gelirinin büyük kısmını orduya vermek zarureti karşısında irfan ve bayındırlık (imar) sahalarına az zamanda çok para veremeyeceği tabii idi.

Benim bu doğu illerindeki seyahatimde göze çarpan en mühim zayıf yerimiz aydınlarımızın kıtlığı idi. Halk en basit bilgilerden mahrum bir halde ve tersine olarak yanlış ve zararlı şöyle dursun ne kendi, ne hayvanı ve ne de mahsülünü iyi halde tutamıyordu. Maddî manevi fedakarlık halkımızın günden güne eritiyordu.

Sivas'tan Erzurum'a döner dönmez: Bayburt yakınındaki Hart'ta mutaassıp bir Şeyhin Mehdî diye ortaya çıkmış olduğunu ve etrafına "sahabei kirâmlar" müritler

topladığını, oradaki bir alayımızın silahlarını ellerinden alıp askerleri terhis ve subaylarını hapsedtiklerini ve sahillerden silahlı birçok müritlerin de bu Mehdî'ye iltihak etmek üzere yola çıktıklarını öğrendim.

Ben derhal büyük kuvvetler sevk ve top atışı ile, Mehdîlik iddiasında bulunan ve Allah'tan ziyade o zamanki düşmanlarımızın telkinlerine kapıldığına şüphe etmediğim bu cahili avenesi ile birlikte ebediyete gönderdim. Fakat cahillik her zaman yakın tarihlerimizde de milletimizi daima geri geri çekecek nice kanlı hadiseler kaydediyordu. Biz de hep asker kuvveti ile bu belâları defetmeye uğraşıyorduk. (Millî Hükümetimize karşı Garp cephesinde Sivas'a kadar hep böyle cahil adamların başına toplanarak isyanların bize ne kadar zaman ve insan ve malzeme kaybettiği ve cahil bazı halk kütlelerinin kendi elleri ile bilmeyerek İstiklâl davamızda düşmanlarımız hesabına gayrete geldiklerini de gördük. Bunların hep Anadolu'da aydınlarımızın kılığından ileri geldiğini üçüncü bölümde bir daha yazdım. (Bu isyanların mahiyeti ve nasıl bastırıldığı hakkında İstiklâl Harbimize ait eserlerimde incelemeler görülecektir.)

Anadolu'nun aydın kişi boşluğu karşısında İstanbul'da nisbeten aydın çokluğu vardı. Hatta Doğu'lu birçok aydınlarımız da İstanbul'da yerleşmişler ev, bark sahibi olmuşlardı. Gelen geçen ecnebilere karşı subaylarımızdan bazı dil bilenlerini halk kıyafetine sokarak göstermek ve söyletmek zorunda kalıyordum. Bunun için daha millî hükümetimizin kuruluşundan çok önce İstanbul Harbiye Nezaretine rica ederek doğup büyüdükleri memleketlerinin selâmeti için şerefli aydın kişilerin geçici de olsa derhal doğu'ya gönderilmelerini rica etmiştim. Bu yokluğun acısını bütün İstiklâl Harbi devamınca he-

pimiz çok çektik. Fakat benim ihtiyacım daha büyüktü. Çünkü benim bölgemde genişliği ve Kürtlük mes'elesinin de düşmanlarımız tarafından tehlikeli ve silah olarak aleyhimize kullanıldığı nisbette Türk aydınları batı mıntıkalarına nisbetle hiç mesabesinde idi. Birçok memurlarımızda dahi gerek münhal olmaları ve gerekse ehli olmaları bakımından bu eksiklik pek acı olarak duyuyordu. Bütün ordunun aydın mensupları kendi askerî vazifelerinden başka bir düziye halkla da meşgul olmak zorunda idiler. Çok kere ecnebilere karşı olduğu gibi şüpheli görülen yerlerdeki halk içine de onların şekil ve kıyafetinde subaylar göndererek onları uyarmak, onları dinlemek zaruretinde kalıyordum. Halbuki kadrolarımızda da birçok subay eksikliği vardı.

Diğer mühim bir cihet de topladığım bini aşan çocuklara istediğim tahsil ve terbiyeyi verebilmektir. Okumuş olmayan ustaları bulmakta zorluk çekmedim. Ordumuzun kıymetli san'atkarlarından başka etraftan lehimci, sepetçi, tesbihçi, vesair toprak işleri ustaları buldurdum. Vilayet ziraat müdüründen de peynircilik hususunda istifade ettirdim. Henüz ilk tahsil devresinde olduklarından subay ve askerî memurlardan mektep kadrolarını da doldurdum.

Fakat bana düşüncelerimi fiile çıkarmakta yardım edecek yüksek kültürlü ve tecrübeli sivil arkadaşlara ihtiyaç vardı. Bunların yazıları, bunların nutukları aynı zamanda halkımızı da bir düziye uyandıracaktı. Ediplerimiz, şairlerimiz, hatiplerimizden biz tamamiyle mahrum olduğumuz gibi uzaklardan olsun seslerini duyamıyorduk. Bazı bu gibi yüksek kültür sahiplerimizin İstanbul'da veya Bolşevik diyarlarında bizim millî hareketimizi baltalayan çalışmalarını işittikçe halimize şükretmek-

ten ve kendi yağımızla kavrulmaklığımıza çalışmaktan başka çaremiz kalmamıştı.

Erzurumda mümkün olan irfan müesseselerimizi kurarak burada bir ilim üssü yapmaya zaruret duyuyordum. Batı ve güney vilayetlerimizde başlayan istilaları ve katliamları ve bu yolun Türkün değil istiklali hatta mevcudiyetini dahi yok etmeye gittiğini bir düziye halka göstermek zorunda idim. Yakında doğu'nun yani Türkün ve Kürdün başına gelecek olan bu belâları halkın bir düziye gözüne ve kulağına arz etmek ve halkı çocuklar vasıtası ile mümkün olduğu kadar her sahada ileri yürütmek sureti ile düşmanlarımızın hazırladıkları ihtilallerin önüne durabilirdim..

Bunun için kurulması lâzım gelen irfan müesseselerini şöyle düşündüm:

a- İbret yeri (Aynı zamanda konferans salonu)

b- Müze

c- Müzik mektebi

d- Muhtelif kurslar. (Elektrikçilik, sinemacılık, fotoğrafçılık)

e- Spor kulübü: Avcılık, atıcılık, binicilik, uzun yürüyüş. (binicilik ve atıcılık 12 yaşından başlar)

f- Okuma salonu

g- Okuma bilmeyenlere mektup yazma merkezi

h- Bir gazete

i- Sinema ve film kütüphanesi (ilim ve fenne dair)

Halkı ve çocukları maddî ve manevî faydalı ve zevkli meşgul edecek kalkınma bayramları tertibi:

a- Ağaç bayramı

b- İdman bayramı

c- Kitap bayramı

d- Atış bayramı (12 yaşından itibaren atış talimleri başlar)

Bütün ailelerin geceleri hoşca okumaları ve çocuklarımızın da yükselmeleri halkı aydınlatmaları için üç kataba lüzum görüyordum:

a- İctimaî sıhî, iktisadî ve yanlış inanış ve bilişlerini teşrih ve tashih eden bir takım öğütlerdir.

b- Fikir, ruh beden terbiyesini bir arada yapacak müzikli hareket oyunları ve İstiklâl Marşı.

c- Makine kudretinin yarattığı fabrikaların resimleri, fiyatları, işçileri ve hasılatını gösterecek sanayi projeleri

d- Evlerde ve mahalle kahvelerindeki âmiyane resimler ve levhalar yerine millî gurur verecek ve birlik temin edecek resimler ve yazılar.

Bu üç güzel düşüncelerimi ortaya çıkarmak için çocukları olduğu kadar halkımızı da az zamanda yükseltecek ve İstiklâl davamızda bize feyizli yardımları da dokunacaktı. Sırı subay arkadaşlarıminin yardımı ile 1335 (1919) yılında yukardaki programın birçok maddelerini basit şekilde olsun temin edebilmişim. Açık havada yapılması mümkün hayli şeyleri başarmıştık. Vakti gelince bayramları da yapıyorduk. Hayli öğüt ve vecizeler de yazmış ve ağızlara yaymışım. Artık 1336 (1920) kışında bu ilk çalışmalarımızı ilerletmek için daha çok vakit bulabilecektim.

Bu işlerin başında kapalı bir tiyatro geliyordu. Burası aynı zamanda bir konferans salonu ve bir kulüp merkezi de olurdu. Belediye gazinosu çok müsaitti. Bunu muvakkat suretiyle aldım ve localar ile birlikte hazırlatmaya başlattım.

Müzik için de çocuklar için bir bando sipariş ettim. Kirişli çalgıları Sarıkamış'tan getirtebildik).

Kolordumun el matbaası vardı. Ara sıra ufak kitapçıklar halinde vaziyeti vesair şeyleri broşür halinde neşrettiriyordum. Erzurum'da bir de sivil Albayrak matbaası ve gazetesi vardı. Bu matbaa müretteplerinin askerliklerini tecil ettim ve hazırladığım "Öğütlerim" kitabını basılmak üzere buraya verdim.

Birlik kuvvettir, Kürtler Anadolu'nun ilk Türkleri olan Hititlerdir, İslâmlar kardeştir gibi bütün kürtlere yaptığım vecizelerden sonra öğütlerin başlıkların vecize gibi yapmış ve münasiplerini levha yazdırmıştım. Ez-cümle "Türk yılmaz" büyük bir levha halinde benim de resmî makamımda başuçta asılı dururdu. Bunun hakkında aşağıda malûmat gelecektir. (Sonraları kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile etrafında marşının güfte ve bestesi ile güzel bir levhayı bastırdım ve her tarafa bedava dağıttım).

Kışa girerken çocuklarımızın amelî sahadaki gördüklerini ve bir düziye görecekleri hayatla mücadele bilgileri şunlardı:

a- Çocuklara ilk günden yemek kaplarını, çamaşırlarını yıkamaları ve söküklerini, kopuklarını, yamalarını dikmeleri, yataklarını havalandırmaları ve düzeltmeleri öğretilir ve artık bu işlerle kendileri meşgul olur. Sık sık kontrol edilir.

El işlerine büyük ehemmiyet verilerek san'at kabiliyetleri bir düziye arttırılır: Kitap ciltlemek, cedvel tahtası, kutu, tahta ayakkabı hokka takımı, masa, sandalye gibi tahta işlerin tamiri ve sade olarak yeniden yapılması kabiliyeti verilir. "Herşey sağlam ve herşey muntazam" hem vecizedir, hem her işte düsturdur.

Küçüklere kadın bakıcılar nezaret şeklinde yardım ederler. Kaide şudur: Çocuk neyi yapabilirse onu kendi yapar.

b- Çocuklara hangi yaşta olursa olsun makine ve mikrop gösterilir ve fayda ve zararları bir düziye anlatılır. Saat, pusula, telgraf, telefon, telsiz telgraf, otomobil, uçak, lokomotif, elektrik, santralı... elimizde ne cins makine varsa hepsinin nasıl işlediği çocuklara gösterilir, anlatılır, büyüklerine uygulama da yaptırılır. Mikroplar da mikroskopla seyrettirilir ve nerelerde nasıl üredikleri anlatılır. Hastalık mikroplarının hasta etikleri kimseler de seyrettirilir. Faydalı mikropların neye yaradıkları da gösterilir.

Makine ve mikrop faslına çok ehemmiyet verdiğimden bu adla bir öğüt, bir de temsil yazdım. Bunlar sık sık halka da okunur ve gösterilir. (Öğütlerim ve şarkılı ibret'te görülür).

Bu makine ve mikrop bilgisi fikirleri çok açtığından ve birçok yanlış itikadları da düzelttiğinden önce tüfekçi ve erbaşlarından başlayarak askere kadar tatbik ettirmekteyim.

c- Canlı mahlukların şekli ve hareket tarzları da fiilen gösterilir. Geçen yıldaki ileri harekâtımızda elimize geçen çok kıymetli hayvanlar kolleksiyonlarını Erzurum Lisesine hediye vermişti. Bunların bulunduğu salona çocuklarımız ara sıra götürülür, sohbetler yapılır.

d- Memleketimizin coğrafyası ve imarı arazi üzerinde canlı olarak gösterilir. En küçükler de burada oyun tarzında hayli şeyler beller ve memleketin şeklini bir düziye göre göre hafızasına yerleştirilir. Şarkılı ibrette bu oyun vardır. Sonbatı zaferinden sonra çocuklarımızın memleket dahilindeki seyahatlerinde makine ve mikrop

ve coğrafya oyunu her yerde çok istifade ile seyredilmişti).

e- Mühim millî tarih vak'alarımız sık sık çocuklara anlatılır.

f- İyi geçinmek, iyi konuşmak, iyi yürümek ve iyi yemek yemek gibi muaşeret usulleri uygulamalı öğretilir. Bu Huusta bir de temsil yazmıştım. Ara sıra halka da oynarlardı.

Büyük zatlarla sık sık temasa getirilerek güzel alışkanlıklar kazanmalarına çalışılır. Ecnebi veya kendi devlet adamlarımızın Erzurum'dan gelip geçtikçe verdiğim ziyafetlerde küçüklerden de bir grup davet eder ve sofraya bir büyük bir küçük oturturdum.(Hariciye Vekili Bay Bekir Sami, İktisat Vekili Bay Yusuf Kemâl, Moskova Sefirimiz General Ali Fuat ve daha birçok Vali, kumandan vesaire Erzurum'da, sonraları da Kars'ta ve Sarıkamış'ta bu suretle sağında solunda çocuklar olduğu halde yemek yemişler, onlarla konuşmuşlardı. En ufağından en büyüğüne kadar çocukları muaşeretleri serbest ve zarif konuşmaları ve türlü sualleri herkesin yüksek takdirini çekmiştir. Bay Yusuf Kemal, çocukların daha güzel yemek yediklerini ve görüştiklerini nutkuna başlarken takdirle söylemiş ve ömründe ilk olarak gördüğü bu manzaranın ulviyetini övmüştür. General Ail Fuat da tarihî sualler karşısında kalınması ve çocukların yüksek varlıklarını takdir etmiştir. Yıllar ilerledikçe bu yükseliş devam etmiş ve her yerde yalnız bulunsalar da çocuklarımız dikkati çekmiştir.)

23 Ocak 1336 (1920) de İbret Yeri adını verdiğim küçük tiyatromuzun açılış merasimini yaptık. Doğu'da tiyatro adı çok çirkin sahneleri ile halkta bir tikslenme ha-

sıl ediyordu. İstiklâl Harbi gibi mukaddes ve pek nazik bir zamanda tiyatro adı ile bir iş yapmaktığım hoş görülmecekti. Esasen hazırlattığım piyesler hep tarihî ve geçmekte olan hadiselerin resmî raporlardan çıkarılmış birer akisleriydi: İzmir faciası, Maraş faciası, Palikaryalar vesaire gibi memleketimizin dört tarafından başlayan istilâ ve katliâmlarla bunların karşısındaki Türk kahramanlıkları, casusluk ve silah vermeyiz, Doktor-üfürük-makine, mikrop... gibi temsilerdi. Bunlara İbret ve Tiyatroya da İbret Yeri adını buldum. bu adlar iyi karşılandı. Müsait birkaç subaydan da bir ibret grubu teşkil ettim.

İlk Program: Müzik, üç öğüt, üç beden terbiyesi hareketi -ki bunları bir hafta bütün Erzurum çocuklarının söylemesi ve yapması da- istenildi. Öğütler yalnız lâfla değil tatbikî bir surette gösterildiğinden bir nevi temsil gibi oluyor. Ayrıca bir facia gösterildi.

Her hafta bu esasta programlar gösterildiği gibi hafta aralarında icabında ordu mensuplarına veya umuma sıhhî, tarihî, ictimai konferanslar da tertip olunuyordu.

Bir gün Erzurum'un tanınmış din âlimleri evime yemeğe davet ettim. Sonra da ibret yerine götürdüm. Yol da bir kaçı savuşmuş. Fakat yanımdakiler müğftü de dahil olduğu halde locamda yer aldık. Öğütlerim ve beden terbiyesini seyrettiler. Temsile sıra gelince canları sıkıldı ve sahneye bakmamayı tercih ettiler. Fakat işittikleri sözler gözlerini ara sıra sahneye çekti. Ve en sonra gözlerini oradan ayıramaz oldular. Bir aralı hüngür hüngür ağlaşmaya başladılar... Temsil bittikten sonra ellerime sarılarak:

— Hakikaten ibret yeri imiş. Biz şimdiye kadar fena işittiğimiz tiyatro sandık idi. Çok teşekkür ederiz. Herkesin görüp ibret alması gerekir bir müessese açtınız, diye

bana hayırlı dualar ettiler. Hakikaten de günden güne rağbet arttı. O kadaiki sonraları ufak bir ücret koymak zarureti bile duyduk.

Maraş, Ayıntap, Aydın, İzmir gibi henüz doğu'da görülmeyen bu adları; muhtelif meydanlara -20 Mart 1336 (1920) de bütün Erzurum halkını ve mektepleri de iştirak ettirerek ağaç bayramı günü ağaçlar dikerek koydurdum ve merasimle bu adları taşıyan levhaları astırdım. Bu hususun her tarafa yaygınlaştırılmasını Millî Hükümetimize de teklif ettim.

9 Şubat 1336 (1920) de Musiki Mektebini açtık. Sanayi Mektebi çocuklarından bir bando teşkil ettik. (14 Nisan'da ilk havayı çaldılar) Musiki meraklıları mektepten istifade edebilirdi. Benim de ilk gençliğimden beri musiki merakım olduğundan bütün harp müddetince karargahtaki bandoyu en yüksek mertebede bulundurdum. öğle yemeklerini daima musiki ile yemek âdetimdi. Soframız bir Avrupalı sofrası gibi muntazam ve henüz başların açılması kabul olunmadığı devirlerde de soframda başı açık ve pek temiz oturmak âdetti. Erzuruma gelir gelmez piyano, kemân, flütten ibaret bir oda musikisi de hazırlatmıştım. Amerikalı General Harbord hey'eti geldiği zaman Türk-Amerika ufacık bayraklarıyla süslü mükemmel bir Avrupa sofrası ve kendileri gibi bir subay hey'eti ve güzel bir oda müziğiyle yemek yiyince çok mütehassis olmuş ve demişti:

— Hudut boyunda bu medenî varlık her takdire değer. Fakat şimdiye kadar memleketinizde ilk olarak gördüğümüzü de söylemek zaruretindeyim. Bunun için size karşı iki katlı teşekkür ederiz.

Çocuklarımızın müzikteki istidadları Sarıkamış'a na-

kilden sonra daha çok gelişti ve kirişli çalgılarda da hayli ilerlediler. Bunu ve irfan müesseselerimizin tekâmülünü ileride Çocuklar Kasabası faslında göreceğiz. Burada kısaca söyleyeyim ki haftalık teftişlerimi yaparken 14 Nisan'da yani teşkillerinden beş hafta sonra çocuklar bandosu ilk havasını çalarken bu yavrucukların ölüme mahkum halleri ile bugünkü varlıklarını gözönüne alarak hepimizin gözleri sevinç yaşlarıyla doldu ve çocuklar defalarca alkışlardı. Ayrı ayrı öğretmenlerini ve çocukları tebrik ettim.

ÇOCUKLAR ORDUSU TEŞKİLİ KARARIMI ARTIK RESMÎ MAKAMLARA KADAR YAZI İLE DE BİLDİRİYORUM.

Mesela: İstanbul hükûmeti zamanında Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa tarafından 26/10/1335 tarihli tahriratında, muhtelif sınıfların talimname ve nizamnamelerine esas teşkil ederek Harbi Umumi tecrübelerinin toplanmasına başlandığın dan benden de sorulmuştu. Bunun 7'inci maddesi şu idi:

"Her sınıfın yürüyüş, ikamet ve muharebe talim ve terbiyesinde bizim için esas teşkil eden ve en ziyade kıymetli olduğu bilince sâbit olan maddeler"

14/2/1336 (1920) da Erzurum'da verdiğim tafsilatlı cevabın 7 inci maddesi şu idi:

"Her sınıfın yürüyüş, ikamet ve muharebe talim ve terbiyesinde bizim için esas teşkil eden ve en ziyade kıymetli olduğu binnetice sâbit olan maddelerin en birincisi beden terbiyesi ve sağlam bir vücuta bulunuyor. Tabii bundan sonra esaslı talim ve terbiye ve harp vasıtalarının her cinsinden düşmanın gibi mücehhez olmak lazımdır. Beden terbiyesi ve sıhhat ancak çocuktan olur. Mükelleflik yaşına gelmiş askerlerimizin çoğu soğuğa ve zorluklara dayanıklı değildir. Bunları gereği gibi de techiz edemiyoruz. Neticede daha silah patlamadan kayıplar elîm oluyor. Binaenaleyh işe milletin evlâtla-

ından da başlamalı ve her alayın nasıl erleri varsa buna eşdeğer bir de mektebi olmalıdır. Bendeniz bunu 1919 senesinde Erzurum'da Onbeşinci Kolordu mıntıkasında tatbika başladım. Ve şayanı memnuniyet ve hayret neticeler hasıl oldu. Üç dört aylık bir çalışma ile çocuklar ordusu haline dökerek 12 yaşından büyük hiçbir çocuğu beden terbiyesi ve talim ve terbiye kadrolarından hariç bırakmayacağım."

(1) Cumhuriyet Hükümetimiz beden terbiyesi mükellefiyeti kanununu kabul de onsekiz yıl geç kaldı. 1938 Haziran 29'da Büyük Millet Meclisince kabul edilen bu kanun hakkında III. Bölümde 1340 yılı Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü bütçesinde tenkidim görülecektir.

Bu mütalâamı daha Erzurum Kongresi sıralarında Mustafa Kemal Paşa'ya da söylemiştim. Yetişmekte olan çocuklarımı her hafta müsamerelerinde Kongre azaları ile birlikte de görürlerdi. Sivas mülakatımızda bütün Kolorduların bakımsız çocukları himayelerine almak bu tarzda yetiştirmelerini de teklif ettiğim gibi 1 Mayıs 1336 (1920) de çocuklar ordusu teşkilâtını ilanımnda ve sonraları da ve millî hükümetin teşekkülünden sonra da himayemdeki çocukların terakkileri derecesini vakit vakit kendilerine ve ilgili makamlara bildirdim. (Zaferden sonra çocuklardan muhtelif sınıflardan olmak üzere hey'eti beraberimde Ankara'ya getirerek tahsil ve terbiyelerini, çeviklik ve atış kudretlerini de gösterdim. Bu hususta tafsilât gelecektir.)

"ÇOCUK DAVAMIZ" ECNEBİLERİN HUZURUNDA

Erzurum'da daimî olarak İngiliz kaymakamı (Yârbay) Rawlinson ve birkaç İngiliz subayı bulunurdu. Ara sıra Amerikan, Rus ve Fransız subaylarında gelir geçerdi. Bunlara mekteplerimizi ve çocuklarımızın iş ve hareket sahasındaki başarılarını gösterirdim. Mütareke hükümlerini kontrol vazifesi ile daimî olarak Erzurum'da bulunan Rawlinson'a bu teftiş gününü de gösterdim. Hayretler içinde kaldı.

Ertesi günü beni hususî bir ziyarete geldi ve hükûmetine yazdığı raporu okudu. Raporun hülâsası şudur:

"Kabiliyetsiz sandığınız Türklerin neler yaptığını görmek ve istifade etmek için Erzurum'a çocuk terbiye mütehasısları gönderseniz çok isabet edersiniz."

Sonra da şunları söyledi:

— Paşa! Sizi bir insan sıfatı ile bütün kalbimle tebrik ederim. Ben burada sizin tam dostunuz olarak değil zararınıza bir vazife ile oturan bir memurum. Fakat harp felâketine kurban gidenlerin çocuklarını korumanıza almak ve onları en medenî milletlerin çocuklarından daha çevik, daha becerikli bir hale getirmek gibi bir başarınızı gözlerimle gördüğümden, Türklere kabiliyetsizlik isnadını hakikatsever bir insan sıfatı ile hükûmetime karşı dahi id etmeyi bir borç bildim. Bizim Londra hükûmeti ba-

balalarını harpte kaybedenlere para yardımı yapmak ile ne kadar yanlış hareket ettiklerini sizin yardım tarzınızı görünce anladım. Parayı ihtimal anneleri veya yakın kimseleri veya kendileri yer, gider. Fakat sizin yardımınız çocukların hayatını da istikbalini de kurtarıyor. Raporumda "mütehassıs gönderin de görsünler" dediğim belki ben terbiye mütehassısı olmadığımından sözlerime çok kıymet vermezler diyedir. Yine samimî söyleyeyim ki bir eksiğiniz vardır. O da makinedir. Eğer bu çocuklar bol makine de bulurlarsa memleketiniz için çok büyük kazanç olacaktır.

Kendilerine teşekkür ettim. Her varlığımızın kimler tarafından ve ne derecelerde mahv ve tahrip olunduğunu biliyor ve görüyorsunuz.

— Fakat yine görüyorsunuz ki kimse bizim azim ve irademizi kıramıyor. Herhalde istikbalimizi teminden sonra makineye var kuvvetle sarılacağımıza şu yoklukta-ki başarılarımız da şahittir, dedim.

(Muhtelif ecnebi subay ve memurlardan çocuklarım çok takdir gördüler. Kars'ta ve Sarıkamış'ta muhteşem binalarda ve açıktaki iş ve hareketleri bilhassa Amerikalı ve Sovyet dostlarımızın çok takdirini kazanmıştır. Bu hususta sırası gelince malumat görülecektir. 1926 yılında çıkan Lancher'in "Cihan Harbinde Türk Harbi" adlı Fransızca eserde şu satırlar vardır, sahife: 554: "Kâzım Karabekir Paşa şehri (Erzurumu) geri aldıktan sonra başlıca gayreti sağ kalan halkın ölümüne mani olmak olmuştur. Kıt'aları vasıtasıyla 4000 terk olunmuş çocuk toplatmış ve onlardan istikbalde Türk vatanının yüce ümidi olan "Çocuklar ordusu" teşkiline çalışmıştı. İşte orası, hakikî vatansever kararların alınması için seçilmiş bir muhit idi.")

YENİ BİR MEKTEP, YENİ BİR TEFTİŞ (4 Mart 1336 "1920")

Artık dördüncü bir mektebin de açılış merasimini yapabilecek bir hale gelmiştik. Dokuzuncu Tümen'in Yirmi dokuzuncu alayını bulduğu (Fudays oğlu) kışla-
sında Kolordumuzun iş ocağı (Tammilanesi) de vardı. Buraya da yüz kadar çocuk ayırarak tahsil ve terbiyeleri ni buradaki alaya ve sarraf işlerini de ustabaşlarına tevdi etmiştim. Burada aynı zamanda otomobil binici ve yofödüc de öğretiyorduk. İlk önce adına "Alay 29 mektebi" dedik. Sonra müstakil bir hale getirilerek otomobil mektebi veya iş ocağı da dedik. Burada bir de kuyunculuk subesi açtım. İyi bir ustanın etrafında çok istidatlı çanaklar belimeye başladı (Sarıkamış'ın zaıptını müteakip lazımlarla muvakkaten geldiği zaman çocuklarının yaptığı sade fakat san'atlı bir yüzüğü hana batıra olarak verdiler. Ana sını parmağına taktı ve bu bakımsız çocukları seridini "tarlıcesini" kafasında canlandırdım).

Çocukların beden terbiyesine artık sporu da katmış-
tuk. Hele kızakçılık çok hoş ve çok işe yarar bir spordur. Ciltan Harbinde kolordumuzun mahlis kızakçılardan kal-
mış subayı ve asubaylar vardı. Az zamanda öndört on-
beş yaşlarındaki çocuklardan hayrete değer kızakçılar
yetistirdiler.

Doğu'da Avrupalıların Ski dedikleri uzun tahta kızakları ayaklara bağlanıp ele de uzun bir değnekle kayma eğlencesi Doğu için en başka gelmesi lâzım gelen sporlardandı. Eğlence diyorum. Çünkü başta ben olduğum halde -ki o zaman otuz altı yaşında idim- kurmaylarımı ve maiyet kumandanlarımı da her akşam bu kızak talimine çıkarır ve neş'eler içinde düşe kalka enaz bir saat eğlenirdik. (Kars'ın zaptinden sonra da kışın bu açık hava eğlencelerinden hemen kırk yaşına kadar da bolbol istifadeyi bırakmadım).

Fakat benim küçük kızakçılar, ustalarıyla bir hizaya gelmişlerdi. Onların hemen her hareketlerine iştirâk edebiliyorlardı. İşte şimdi burada o zaman basılıp ve neşredilmiş bulunan bir açılış merasimi ile kızakçıların teftiş programını aynen okuyacağız (Öğütlerim kitabının nihayetine de bunu aynen koymuştum).

YIRMI DOKUZUNCU ALAY MEKTEBİNİN AÇILIŞ TÖRENİ VE YATILI YETİMLER İLKOKULUNUN KIZAK TALİM VE TEFTİŞLERİ

Otomobil Mektebinin açılış töreni ve Yatılı Yetimler İlkokulu Gürbüzler Okulu kızak talimi gösterir program.

1- Teftiş Hey'eti 4 Mart 1336 Perşembe günü öğle namazından bir saat sonra Yatılı Yetimler İlkokulu'nun binasında toplanıp "Firdevs Oğlu" kışlasında yeni açılan 29 Alay evlâtlarını ziyarete gidecektir.

2- Hey'eti bir bando mektepte karşılayacak kapı önünde bu mini mini yavruların okuyacakları manzûmeler dinlenecek, sonra bir dua ile mektebin açılış töreni yapılarak koğuş, dersaneler ve işbaşları gezilerek (Tesviyecilik, demircilik, kuyumculuk, tomacılık, marangozluk) gibi bu küçük san'atkârların başladıkları işler görülecektir. Bundan sonra hey'et topluca yatılı yetimler ilkokulu gürbüzleri kızak talimhanesine gidecektir.

3- Talimhaneye teşrif edecek hey'eti bir bando karşılayacak müdür, öğrencileri kumandan paşa hazretlerine takdim ettikten sonra program gereği mektep talebelerinin kızakçılık hakkındaki uyumları seyredilecektir.

4- Takdimden sonra hareketler gösterecek postalar özel yerlerine öğretmenleri kumandasında çıkacaklar ve sonra öğretmenler hareketleri göstererek aşağı inmesiyle postaların yapacakları hareketler izah edilecek ve bun-

dan sonra kararlaştırılan işaretlerle hareket başlayacaktır.

5- Hareketler posta posta ve postalar (Bir subay, bir talebe ve erden oluşmuş olarak gösterilecektir:

Birinci Posta doğru adımla iniş hareketlerini gösterecektir.

İkinci Posta daha yavaş adım hareketlerini gösterecektir

Üçüncü Posta daha yavaş adım hareketlerini gösterecektir

Dördüncü Posta kavis hareketlerini gösterecektir.

Beşinci Posta dikilen sopalar arasında geçerek kavis hareketlerini gösterecektir.

(Öğretmen her postanın hareketini indikten sonra tenkid edecektir.)

Postalar inerken müzik çalacaktır.

6- Öğretmen yerinde hareketlerin uygulamalarını gösterecektir

7- Bilumum postalar indikten sonra subay ve erlerden oluşan bir posta dağın yükseğine çıkarak bütün hareketleri göstererek inecektir.

8- Bundan sonra öğretmen (kızak ve kızakçılık) hakkında kısa ve faydalı izahat verecek ve Paşa Hazretlerinin tenkidinden sonra hey'et dağılacaktır.

9- Hey'eti, muzikanın terennümleriyle bu küçük kızakçılının "Yaşa" nidaları teşyi edecektir

Gerek otomobil mektebinde gördüklerimiz ve gerekse mektebin hemen doğusundaki Aziziye tabyası yamaçlarındaki kızak talimhanesinde gördüklerimiz sivilleri değil sık sık temasta bulunmayan birçok asker men-

suplarımızı bile ağlattı. Tenkidlerim takdirlerden başka birşey olmadı. Bütün doğu çocuklarını kadrosuna alacak bir çocuklar ordusu artık bütün vatan evlatları için bir örnek olabilirdi.

Öğretmenlerin ve çocuklarımla talim ve terbiyesinde emekleri geçmekte olanları ve çocuklarımı ayrı ayrı ellerini sıkarak tebrik ettim. Ve bu varlığın az zamanda bütün Türk çocuklarına da nasib olmasını diledim.

Dönüşte halk arasından şu sesleri işitiyordum: "Keşke ben de öleydim de çocuklarım bunların arasında yetişseydi" (Ben bu takdiri sonraları çocuklarımdan bir grup memleketimiz içinde seyahatler yaparken çok yerlerde de işittim).

"ÇOCUK DAVAMIZ"

ÇOCUKLAR ORDUSU HALİNDE

Son teftişlerim; artık "çocuklar ordusu" teşkilatını yapmaya ve teşkilatı, talimhanelerini ve her türlü malzeme ve programlarını hazırladıktan sonra da ilan etmeye bana cür'et veriyordu. "Güç dernekleri" nizamnamesinde bu selahiyet Ordu ve Kolordu kumandanlarına verildiği gibi Harbiye Nezaretine bu yeni ismi de bir ay önce bildirmiş bulunuyordum. 10 Mart'ta Yetimler Okulu'nu, Sannayi'den ayırmak için birincilere tahta tüfek ve tahta bomba verdirdim. Bugün mahir kızakçılara mükâfatlar da dağıttım.

Bölgemdeki mektepleri birer alay olarak almak ve çocuklar ordusunu alay halinde teşkil etmek ve ilk Erzurum'da yapılacak sonra tamim olunmak kararını verdim. Her birine birer bayrak, ikişer filinta, trampet, flüt, boru gibi malzemeleri ve elbiselerinin üzerine giymek üzere alayının rengine göre patiskadan uzunca bir gömlek kuşak ve başlık hazırlıklarına başlattım. Bu aralık 16 Mart 1336 (1920) de İstanbul İngilizler tarafından işgal ve Meclisi Meb'usan da basılarak bir kısım milletvekilleri Malta'ya götürüldü. Ben de ordumu olduğu kadar bu iş ve irfan ordusunu hazırlamaya hız verdim.

BEDEN TERBİYESİ: Güç derneklerinin altı aylık programı gereğince yapıyordu. Fazla olarak büyük yaş-

takilere kış sporu olarak kızakçılık göstermiştim. Kışın kişisel talim ve terbiye çocukları mükemmel bir hale getirmişti.

YENİ PROGRAM: Ata, bisiklete binmek, silah kullanmak (kılıç ve meçle çarpışma), bomba atmak (tahta taklid), hakiki silahlarla hakiki atış, top ve makineli tüfeklerle alışma talimleri, her türlü manileri yapmak, tahrip etmek veya geçmek gibi esasları, erkek çocukları için hasta ve yaralıya bakmak, yara sarmak, ilk tedaviyi yapmak ve taşımak hususlarında kız mektepleri de talimlere iştirak edecektir. Bunlara "şefkât bacısı" adını verdim ve talimlerde beyaz gömlekleri ve Kızılay kollukları hazırlattım.

Bunlar aynı zamanda içlerindeki fakir aile çocuklarına yardım için talim günlerinde seyir için toplanacaklardan yardım toplamak üzere kutular da gezdirecektedir.

YENİ TALİMHANE: Erzurumun doğusundaki Kars kapısının şehir ciheti güzel bir meydandı. Öteden beri cuma günleri Erzurum gençleri bu meydanın bir tarafında cirit oynarlardı. Siperlere yakın olan cihetini de çocuklar ordusu talimhanesi adıyla tanzim ettirdim ve bu levhayı da astım. Burada yukarıda bahsettiğim talimler için yerler ve öğüt okumak için de taştan bir kürsü hazırlattım.

23 Nisan 1336 (1920) Ankara'da Millî Hükûmetimizin doğuşunu biz de Doğu'nun her tarafında ve özellikle Erzurum'da asker ve irfan orduları ile kutladıktan ve birkaç tecrübe daha yaptıktan sonra Mayıs'ın birinci günü çok parlak surette çocuklar ordusunu çocuklar talimhanesinde bütün Erzurum sakinleri huzurunda selamlayarak bu irfan ve iş ordusunun kuruluşunu ilan ettim.

Şöyle ki:

Dört alay halindeki bu ilk çocuklar ordusunun üç maarif mektepleri alaylarının biri gök, biri al, üçüncüsü yeşil üniforma ve bayrak taşıyorlardı. Üniforma kırmızı patiska gömlek üzerine alay bayrakları renginde kuşak başlarında da üstü alay bayrağı renginde, kırmızı başlık vardı. Yoklama nizamında duruyorlar ve başlarında fahrî kumandanları ve kendi mektep öğretmenleri ve benim verdiğim subay öğretmenleri duruyordu. Bunların gerisindeki siperin üstüne benim karargâhımın çadırları kurulmuştu. Hanımlar için siperlerin bir tarafında çadır gölgelikler hazırlanmıştı. Münasip yerlerde su içme tertibatı, sıhhî yardım çadırları, daha uzaklarda ihtiyaç yerleri yazırlarla belirtilmişti. Erzurum gençleri de yeni mutad cirit oyunlarına hazır tutulmuştu. Halktan ve askerden seyirciler için de münasip yerler işaretlenmiş ve idare edici subaylar yerlerini almışlardı.

Alayların borazanları benim geldiğimi haber verdi. Boru sesleri ve tasvir ettiğim manzara özellikle millî hükûmetimizin doğuşunun haftasında çok heyecanlı ve çok ümit verici idi. Bu, bugünü burada yaşayanların hayatları için unutmayacakları tatlı ve derin bir hatıra idi. (Hakikaten de hâlâ aradan yirmi şu kadar yıl geçtiği halde görenlerden rastladıklarım bunu ve daha sonra gördüklerini çok derin duygularla anarlar.)

Bu küçük ordumu selamladıktan sonra yoklamasını yaptım. Birkaç tecrübeden sonra ilk mektep yavrularında bile ne büyük intizam, ne hoş bir gurur ve ne derin bir neş'e vardı. Geçit resmini de pek güzel başardılar. Onların küçücük kalbi nasıl heyecanlı çarpıyorsa, bütün seyirci büyüklerinki de öyle iftiharla çarpıyordu.

Şimdi sıra her yaşın talimine daha doğrusu büyük zevk ve hevesle sarıldıkları oyuna gelmişti. Teşkilâta gir-

miş 1650 çocuk -mazeret dolayısıyla pek azı müstesna- yaşlarına göre birçok çeşitli oyun yerlerine ayrılırken ben de maiyetlerim ve misafirlerimle siperlerin üstündeki düzlükte kurulan çadırıma çıktım. Alayların renkli bayrakları muhafızları ile beni takip ederek çadırımın etrafında hazırlanan yerlere konularak dalgalanmaya başladı. Takdir haykırışmaları ve dualar arasında oyunlarımız başladı.

Şurada manej atlara biniyorlar, dolaşıyorlar, beride toplar ve Makineli tüfekler üstünde çocuklar merakla her tarafına bakıyorlar ve kullanmasını öğreniyorlar, yanında tahta bombalılar muhtelif tarzdaki hedeflerine isabet ettirmeye veya şakulî ip pencerecikleiden geçirmeye uğraşıyorlar. Tüfekte nişan almayı ve silah doldurup boşaltmayı öğrenenler ara sıra hareketli tarafa geçebilmek için sabırsızlaşıyorlar. Manilerle uğraşanlar bütün çevikliklerini gösteriyorlar. Daha ötelede futbol takımları levend vücutları ile bu çocuklar hareketine bir başka neş'e ve heyecan veriyor. Erzurum gençleri aralarına yaşlıcaları da zorlayarak cirit oyununa başladılar. Pehlivanlar davul zurna sesleri arasında peşrevlerini yapıyorlar. Bana en yakın olmak üzere seyirci hanımlarla aramızda şefkat bacıları doktorlarımızın etrafını almışlar türlü sıhhî hareketlere başlıyorlar. Öğüt kürsüsünde bir çocuk öğüt söylüyor veya okuyor. Ana mektebinin şakrak cıvıltıları başlı başına bir neş'e âlemi idi.

Ben bugün bu manzara karşısındaki çeşitli duygularımın derecesini bir kelime ile hülâsa edebilirim: Hayatımda ufak, büyük siyasi, ilmî ve askerî hayli muvaffakiyetler gördüm. Hiç birisinde bu kadar ruhumun ve vicdanımın derinliklerine kadar bir haz ve neş'e yapanına rastlamadım. Hatta iki defa Kars Kalesinin zaptında dahi.

Hayatımda kolay kolay kızmak, ümidimi kaybetmek, ye-ise düşmek gibi şeylerle esasen yaradılışımda çok mukavemetliyimdir. Kızan kimsenin kızmayan tarafından tıpkı kızdırılmış bir demirin soğuk örsle çekiç arasında dövüle dövüle şekiller verildiği gibi ezildiğine daha ilk gençliğimde dikkat etmiş ve çocuklara öğüt olarak da yazmışımdır. En âni hâdiseler karşısında dahi kızmak için daha önce azıcık olsun düşünmeyi idman etmişimdir. Fakat bu 1 Mayıs 1336 (1920) de Erzurum'un çocuklar tahkimhanesindeki çocuklar ordusunun dimağıma nakşettiği ulvî levhalar -ki aynı manzaralar her hafta tekrarlanarak tekrarlanarak büsbütün hak olunmuştur Bana en kızılacak veya en ümit kıracak bir zamanda bütün sinirlerimi ve bütün ruhumu okşayarak beni sükûnete getiren ilâhi bir kudret olmuştur.

Artık sözümü o zaman yazdığım tamime bırakıyorum. Bu tamimi aynı zamanda "Öğütlerim" eserimin sonunda da neşretmiştim. Bunu müteakip çocuklar ordusunun bir hafta sonraki teftişim de vardır.

ÇOCUKLAR ORDUSU VE TALİMHANESİ

Kırda sahrada yapılan eğlenceler ucuz kolay ve şaşaalı olur, halkımız ekseri yerlerde bunu bilmez. Gizli ve tabîî neticesi felâketli eğlencelerle yahut sık sık tavanlı pis mahalle mahvlerinde ömürlerini yıpratır dururlar. Bu gibi yerler insanı mıymıntı ve sünepe eder. Oranın pis havası ve pis dedikodusu bilhassa çocukların zekasını, ruhunu söndürür, bitirir. Memleketimizde ıslah olunacak en mühim bir yer de kahvehanelerdir. Hükümetçe bir nizamname yapılmalı, büyüklüğü, içinin ziyeneleri, temizliği behemahal bir kaideye bağlanmalıdır. Daha iyisi herkese kahvehane yapmak selâhiyeti verilmemeli, bunları belediyeler fennî bir surette yapmalıdır. Ele geçen, manasız veyahut bir zehirli şırınga olan yazılar ve resimler yok edilmelidir. Hissiyatımızı kabartacak ve bize mertlik, fedakârlık hissi verecek yazı ve resimlerin gerek kahvehanelere ve gerekse sair dükkanlara asılması mecburî olmalıdır. Bunların hilâliahmerler (kızılay) tarafından hazırlanıp münasip bir fiatla satılması hatta dükkanda yerine asılması pek muvafık olur. Şehir dahilindeki mezarlıklar, viraneliklerin de insana olan tesiri vahimdir. Hükümet ve Belediyeler el birliğiyle ne kadar fena manzaralar varsa lâtif bir hale koymalıdır. Meselâ etrafı duvarsız bilhassa şehir dahilinde mezarlık bulun-

mamalı, han, otel kahvehane, aşçı vesaire gibi umumi binalar sıhhi ve hoş manzaralı olarak yapılmalı. Kasabalar büyüklüğüne göre parklar, bahçeler, ziynet vermeli- dir. Mektep ibret yeri gibi müesseseler halka benlik ve- recek kadar muhteşem olmalıdır. Pis çamurlu sokaklar görülmemelidir. Bütün bunlar bir programla her sene birşey yapa yapa az zamanda vücut bulabilecek şeyler- dir. İş hakkı ile çalışmaktadır. Tabî çalışabilmek için bil- mek ve yapabilmek kuvvetlerine malik olmak da en bi- rinci şarttır.

Halkımıza gelince "Bunların da el birliğiyle temizliğe çalışmalı ve her hususta hükumete tam manasıyla yar- dım etmelidir ve pis yerlere gitmemelidir. Hele çocukla- rın bu gibi yerlerde hiç işi yoktur. Buna mani olmak ve memlekete faydalı evlât yetiştirmek için her yerde ço- cuklar ordusu teşkilâtı yapmak en birinci tedbirdir. Ora- da askerî ümerası fahrî kumandanlıkları kabul etmelidir. Kasabanın haricinde güzel bir meydanda askerî oyunlar, ayak topu oyun yeri hazırlanmalıdır. Hiç olmazsa cuma günleri birkaç saat bütün mektep çocukları ve talimha- neye gelmeli tıpkı bir asker gibi talimler yapılmalıdır. Öğütler vesair güzel şeyler okumak, temsil yapmak, id- man, jimnastik, manej talim bombası atmak, tüfek, top öğrenmek, avcılık, avcı hendeği, tel örgüsü yapmak ve kesmek ve bisiklet, koşu gibi talimler o kadar lezzetlidir ki çocuklarımız bu hayata girince her daim sıhatten ve neş'eden ayrılmazlar. Çocuklar ordusu aynı zamanda memleket evlâdının büyüdüğü birliğine ve bir arada iş görmesine yardım eder. Memleketimize de içtimaî hayat ancak bu teşkilâtla kolay teessür eder Çocuklar çevik, kuvvetli cesur olur. Korkmak, yılmak gibi gevşeklikler halkımızda yer bulmaz. Bu teşkilât ve muallimlerle bir- kaç sene sonra memlekette mükemmel ve muntazam iş

orduları da hazır bulunur. İşte bu his ve bu düşünce ile Erzurum çocuklar ordusu teşkilâtını 1 Mayıs 1336 (1920) yaptım ve çocuklar ordusunun kumandanlığı ve aynı zamanda Kolordu mekteplerinden oluşan birinci avcı gürbüz alayın fahrî kumandanlığını da üstlendim. Diğer alaylardaki Erkânı Harbiye ümerasına tevdi ettim ve bu teşkilât ve bu talimhane yalnız çocuklarımıza değil bütün Erzurum halkına da her cuma gününüpek sıhhi ve pek neş'eli geçirmeye sebep oluyor ve gelecek Cumayı küçük büyük herkes bir iştiyakla bekliyor. Erzurum kuvvetli bir temel taşı atmış ve istikbalin bu genç unsurunun memlekete getireceği servet ve hasılatın yekûnunu şimdiden görmüştür.

Çocuklar ordusu teşkilâtıyla cumalık programı ve Kolordu mekteplerinin teftiş ve tenkidleri sırası ile yazılmıştır. Mevcut dört alayın üniformaları şöyledir:

Birinci avcı gürbüz alayı, asker kıyafet techizatında diğer alaylar kendi elbiseleri üzerine yakası devrik kırmızı, gömlekli, başlıklarda kırmızı, gök alay başlığının üstü ve boyun bağı ve belkuşağı açık mavi, al bayrağın beyaz, yeşil bayrağın da yeşildir. Büyükler filinta ile ortancalar tahta tüfek, küçükler değnekle ana mektebi oyuncak tüfeklerle mücehhezdir. Çocuklar ordusunun yürüyüş yoklama ve talimlerindeki yeknesaklık ve manzara ve alay bayraklarının ruh okşar dalgaları çocuklara cesur bir asker gururunu veriyor. Halkta bundan pürneşe.

ÇOCUKLAR ORDUSU TEŞKİLÂTI

1 Mayıs 1336 (1920) günü Erzurum Çocuklar Ordusunun teşkilâtı yapılmıştır. Bu ordunun harp nizamı şimdilik dört gürbüz alayından oluşur. İsimleri: Askerî idadî, kolordu sanayi takımları, tesviyeci, demirci, kuyumcu, lehimci san'atlarını havi otomobil mektebi, şimendifer mektebi ve ana mektebi gürbüzlerinden ibaret olup umum mevcudu bin yüz gürbüz olan birinci avcı gürbüz alayı yüz seksen mevcudundaki ikinci sultanî gökbayrak gürbüz alayı ve 150 mevcudunda bulunan üçüncü albayrak gürbüz alayı ve 220 mevcudundaki dördüncü yeşil bayrak gürbüz alayıdır. Şehit evlâtlarından mürekkep olan birinci gürbüz alayının fahrî kumandanlığını bendeniz deruhde ettim. Sultanî alayının fahrî kumandanlığını Manastırlı Kazım, Albayrak alayının Erkânı Harp binbaşısı Mustafa, Yeşilbayrak alayının da Erkânı Harp Binbaşısı Fahri Beylere tevdi edilmiştir. Teşkilât Kolordum muntakasının her tarafında tevsi kılınacaktır. İşbu çocuklar ordusunun kumandası uhde-i âcizanemde bulunacaktır.

2- Erzurum çocuklar ordusu alaylarına Kars kapısı girişi civarında bir talim meydana seçilmiş, şekil ve fenni malzemeyi havi olmak üzere bir de atış poligonu tesis olunmuştur.

Alayların talim ve terbiyeleri her hafta cuma günleri toplu olarak hakikî top, makineli tüfek ve tüfek üzerin-

de uygulamalı ve sahte bomba ve süngü ile de taklid yapılmaya başlanmıştır.

3- Her alayın sancağı makamına birer Osmanlı bayrağı vardır. İlkokulların yeşil alayının ise yeşil Osmanlı bayrağıdır. Alaylar tahta tüfeklerle donatılmıştır. Birinci avcı alayının her türlü teçizatı mükemmeldir. Bombaları tahtadır. Bu alayın gürbüzleri yatılı kolordu mekteplerinde talim ve tedris edildiklerinden kışın birey talimleri mükemmel bir hale getirilmiş ve mahir kızakçılar da yetiştirilmiştir.

4- Ayrıca manej, bisiklet, futbol, her türlü idman harekâtı vesair millî oyunlar da vardır.

5- Bütün Erzurum çocuklarında pek büyük bir şevk ve arzu uyandırmış olan bu teşkilât ve ilk defaki talimlerde çocuklarda görülen istek işbu hayırlı teşebbüsünden çok feyizli sonuçların alınacağını göstermiş ilerleme ve gelişmeleri geleceğimiz için beslenen vatanperverane emel ve ümitler bu suretle bir kat daha kuvvetlenmiştir.

(1) Yazık ki bütün Türk çocukları için ümitlendiğim bu teşkilât veya daha tekâmül etmiş şeklini görmek şöyle dursun uzun yıllar "Çocuk davamız" ve bu arada topyekün beden terbiyesi, spor ve hele atış ve kızakçılık söndü:

7/5/1336 Cuma günü Erzurum çocuklar ordusunun talim meydanında gösterilecek beden terbiyesi programı.

1- 7/5/1336 tarihinde saat 14.30'da çocuklar ordusu, Kumandan Paşa Hazretleri tarafından teftiş edilecektir (Kumandan Paşa hazretlerini bir bando ile dört alaydan birer silahlı efendi ve birer şefkat bacısı tören birliği olarak karşılayacaktır.

2- Teftiſiden sonra avcı, sultanî, albayrak, yeſilbayrak alaylarında birer öğüt okunacaktır.

3-Öğütlerin sonunda birinci avcı alayından bir birlik değnekli ve değneksiz üç idman hareketi yapacaktır.

4- Avcı alayı gürbüz bandosu tarafından çalınacak havalar dinlenecektir.

5- Muzıkanın bitiminde her alaydan hep beraber millî oyunlar oynanacaktır.

6- Muzıktan sonra boru işaretiyle idmancılar, oyuncular mahallerine geçecekler ve gösterecekleri hareketler için hazırlık yapacaklardır.

7- Oyuncuların hazırlığı bitinceye kadar avcı alayının ana mektebinin oyunları, güreşleri, şarkıları dinlenecek ve görülecektir.

8- Her alayın birlikte futbol, bisiklet, bomba, yarış, manej, makineli tüfek, topçuluk talimleri seyredilecektir. (Oyun ve hareketlere öğretmenleri nezaret edecektir.)

9- Oyunlar arasında alaylardan teşkil edilen küçük sıhhiye müfrezeleri dolaşacak ve bir kaza olduğunda ilk sağlık tedbirleri gösterilecektir.

10- Oyunların sonunda boru işaretiyle alaylar toplanacak ve müşterek resmî geçit yaparak, yerlerine gideceklerdir.

11- Ciridin bitiminde atlılarda belirlenen mahalde resmî geçit yaparak dağılacaklardır.

YENİ MEKTEPLER VE KURSLAR

Doğu'nun geniş sahasındaki teftişlerimde köylerimizin sıhhi durumunun her tarafta herhad bir halde bulunmasından çok teessür duyuyordum. Askerimizin bulunduğu köylerde, kasaba ve şehirlerde temizlik görünüşte olsun temin olunabiliyordu. Doktorlarımız halkın sıhhati ile de meşgul oluyorlardı. Depolarımız Çar ordularının hesapsız sıhhiye malzemesi ve istihkâm aletleriyle dolu idi. Bunlardan halkı da istifadelendiriyordum. Fakat küçük sıhhiye ve baytariye (veteriner) memurlarına ihtiyaç vardı. Bundan başka diplomasız bebeleri de kurstan geçirerek ellerine bir tasdikname vermek, bu suretle, doğumdaki felâketlerin de önünü almak zarureti vardı.

Çocuklar ordusu teşkilâtı için de bu yokluklar bir eksiklik idi. Elimizde Erzurum'da vesair büyük merkezlerde orta veya lise tahsilini görmüş işsiz gençler vardı. Derhal bunlardan sıhhiye, dişçi, veteriner, küçük memur mektebi açtık. Öğretici ve malzememiz holdü. Bunlarla birlikte bir de ebe kursu açtık. Köylerden vilâyet vasıtası ile toplattığımız pratik ebelere birer er tayını vererek bir kaç ar ay kurs gösterdim.

Bu icraatımı da Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekâletine (Milli Savunma Bakanlığı) ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine (Sağlık ve Sosyal Yardım Ba-

kanlığı) bildirdim. Muhtelif mesleklerin mevcutlarını aşağıda çocuklar ordusunun sonunda yazdım. Ebeler iki kurs gördüler. 100 kadın ebe yetiştirildi. Küçük sıhhiye memurlarından ikişer sınıf tasdikname aldı ve işbaşına geçtiler.

(1) 1923 Mayısında bu teşkilatı tanımak istemeyen vekâletlere yazdığım acı şikâyetlerim III bölümünde görülecektir. Gerek küçük sıhhiye memurları ve gerek kurs gören ebelerimiz Erzurum vilâyeti emrinde köylerde çok büyük hizmetler görmüşlerdir.

Kursları, Doğu harekâtından sonra Sarıkamış'ta bütün Doğu gençleri için sinema, fotoğraf, elektrik sahalarında dahi açtım.

ÇOCUKLAR ORDUSU MARŞI

"TÜRK YILMAZ"

İstiklal Davamızın parolası olmak üzere "Türk Yılmaz" diye levhalar yazdırarak daha ordumun silahlarını almak, emirlerine ve ısrarlarına karşı baş ucuma yazmıştım. Bunun ne demek olduğunu soran ecrebilere Yılmaz'ın dritnavt demek olduğunu istiklâlimiz için her türkün bir dritnavt gibi döğüşeceğini söyledim. Bu levhadan çocukların mekteplerine de astırdım ve bunu bizim çocuklar ordusu marşı olmak üzere güfte ve bestesini yaptım. (Birinci Büyük Millet Meclisine de gönderdim ve mütalâamı yazdım. Aşağılarda görülecektir ve çocuklar ordusunun marşı dedim. etrafında güfte ve bestesi yazılı olan bu marşı bastırdım. Birçok evlerde görürüm.)

...

Erzurum'dan geçen Amerikalılar en ziyade benim "Türk Yılmaz"la ve çocuklar talimhanesiyle ilgileniyorlardı. Futbol oyunlarını yüzlerce, binlerce gencin hareket-siz saatlerce seyrendense, geniş sahada çeşitli oyunlarla her yaştaki çocukların ve gençlerin de fikren ve beden meşgul olmalarını çok değerli bir buluş olarak takdir ediyorlardı. Aynı zamanda Türk terbiyelerinin bu fiilî sahadaki eserlerini ve Türk çocuklarının da az zamanda gösterdikleri kalkış kabiliyetini övüyorlar, beni tebrik ediyorlar ve şahidi oldukları bu eserleri memleketler ne

de tanıtacaklarına söz veriyorlardı.

Gerek askerî kıt'alarımızın ve gerekse halkın ve çocuklarımızın istiklâliyle yaşamak hakkını kazanmış bir milletin müjdecisi ve bekçisi olduğunu Sivas Kongresi'nin davet ettiği General Haibord hey'eti de görmüş ve takdir etmişti. Kars'ın işgalinden sonra Gümrü'de toplanan binlerce Ermeni çocuğunu yetiştiren Amerikalı kadın erkek mütehassıslarla da görüştüm. Ben onların çalışmalarını onlar da bizimkilerini yakından gördüler. Bu mütehassısların karar kıldığı nokta şu olmuştu: Türk çocuklarında kabiliyet pek yüksek derecededir

Son Batı zaferinden sonra bizim çocuklardan muhtelif yaşlardan bir grubu memleket seyahatine çıkarmıştım. Ankara'da ve İstanbul'da bunları gören bazı Amerikan Gazetelerinin muhabirleri de çok ilgi göstermişler ve bir takım sualler sorup malûmat toplamışlardır

Amerikan gazeteleri bizim çocuklarla ve oyunları ile ve hele Türk Yılmazla epeyce meşgul oldu. Futbol seyircilerinin âtil bir halde binlerce seyirci gençlerini de tenkid edecek hepsini harekete geçirecek yeni metodlaıdan da bahsetti.

KİTAP BAYRAMI

Memleketimizde kitap alım satımını çoğaltmak ve bu suretle okunmalarını da temin etmek düşüncesiyle, Şark Cephesi Kumandanlığım sırasında bir "Kitap bayramı" kabul etmeliğimizin çok faydalı olacağını düşünmüştüm. Bu düşüncemi yıllarca mükemmel surette tatbik de ettirmiştim. Mektep kütüphaneleri de bazı kimseler de hayli kitap kazandılar (Bunu İzmir İktisad Kongresinde de teklif ettim. Büyük takdir ve heyecanlarla ittifakla kabul olundu ve Misâk-ı İktisadînin 7. maddesini teşkil etti.

Madde 7.- Türkler, irfan ve marifet âşığıdır Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir. Fakat heşeyden evvel memleket malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder (kutlar).

Ankara'da aynı yılda (1339 "1923") toplanmış bulunan hey'et-i ilmiyenin bir aydan beri devam eden ictimalaının son 15 Ağustos günküne ben de davet olunmuşum. Zabıtlardan kitap bayramına ait olan satırları yazıyorum:

Kitap Bayramı -Naci Paşa- Efendim, Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin İktisad Kongresinde mühim bir teklifleri vardı. Müşarünileyh şu dakikada aramızdadır. Müsa-

adenizle bize de izah etmelerini rica edeceğim. Hay hay sesleri)

Kâzım Karebekir Paşa -Muhterem efendiler, bendeniz İktisad Kongresinde başkanlık ettiğim vakit Kongrede maarif mes'elesi de sözkonusu olmuştu. Ben bundan ilham alarak bir teklifte bulunmuş idim. Bu teklifim ittifakla kabul edilerek Misak-ı İktisadiyede madde halinde konuldu. Fakat taammüm etmediğini görüyorum. Malumunuz olduğu üzere birçok kıymetli zatlann eserleri satılmıyor. Kütüphaneler kıymetli kitaplarla dolu bir haldedir. Diğer taraftan bulunduğum Doğu vilâyetlerinde kitap satacak kütüphane yoktur. İşte bunu düşünerek Şeker ve Kurban Bayramlarında nasıl ki şeker ve et dağıtılıyorsa senenin muayyen bir gününde kitap bayramı yapalım ve hatta bunu bütün Müslüman ülkelerine teşmil edelim. Meselâ Kandil gecesi buna hasredilsin. Çünkü Peygamberimiz Efendimiz de ilim hâdimi olduğunu isbat etmiştir. "İlmi beşikten mezara kadar arayınız, hatta Çin'de bile olsa gidip bulunuz" demişti. Binaenaleyh bunu Mevlût Kandili gecesinde yapmak pek muvafıktır. O gece dostlarımızı hatırlayalım. Onlara kitap gönderelim. Çocuklarımıza mekteplerimize kitap alalım. Bu sayede memlekette maarif gelişir. Müellifler de her sene muayyen günde olacak bayram için hazırlanır. Bunun için yüksek hey'etinizden bunun teminini rica ederim.

Kâzım Karabekir Paşa'nın teklifi ittifakla kabul olunarak beyanatı sürekli alkışlarla karşılandı. Reis İhsan Bey Paşa'nın beyanatının ehemmiyetini izah ve buna vesile olduğundan dolayı teşekkür etti. Fakat bu Kitap Bayramı benim Doğu'da bulunduğum müddetçe orada devam etti. Hepsi bu kadar.)

ÇOCUKLAR KASABASI

30 Nisan 1336 (1920) Çocuklar Ordusu talimhanesinde bu yılın ilk parlak günü idi. Herşey tamamlanmış idi. Çocuklarımız da kış çalışmaları ile daha çok açılmışlardı. Kıtalarımızın atış talimleri ve hele topçunununki seyretmek bu küçük dimağlarda daha başka duygular da uyandırmıştı.

6 Mayıs'ta Erzurum Vali Vekilliğini de Millî Hükümetimiz bana vermişti. Artık mülkî, askerî işler bir elde olarak doğu hareketine tamamiyle hazırlanmıştık. 8 Mayıs'ta Doğu Cephesi kumandanlığı sıfatını da alarak bölgedeki bütün veliler de harekâtla ilgili işlerde emrimde idi.

Sankamış, Kars ve ötesini iyi biliyordum. Askerî hazırlıklarımı da tamamlamıştım. Siyasî bakımdan da Ermenileri yalnız bırakmıştık. Şimdi benim irfan bakımından Erzurum'da tamamlayamadığım şeyler vardı. Programını hazırladığım irfan işlerimi fiilî sahaya çıkarmak için askerî işlerimin bitmesi lazımdı. Bundan başka bir şartı daha lüzumlu görüyordum: Sarıkamış'ı çocuklar Kasabası yapmak, bu iki sebepten lüzumlu idi. Biri müsait binelerin bolluğu, ikincisi büyük şehirden uzaklığı idi. Çok iyi tanıdığım ve ilk zaptı benim kumandama müyesser olmuş bulunan bu yerde karargahımı kurmuş ve

her tarafını iyice tetkik etmiştim. İkinci defa olmak üzere buranın bu sefer kurtuluşunun yine bana tecellisi ne sadetli kazanç olacaktı. Sarıkamış, Kars ve ötesi bir daha benim kumandamla alınacaktı ve ben oralarda hem de yıllarca karargahımı kurarak kalacak ve irfan ordumu da yetiştirecektim.

Sarıkamış'ı çocuklar kasabası yapacağımı muhitime söylemekle sakınca görmüyorum. Hatta bunu vilâyette yönetim kurulunda söylemek zaruretini duymuştum. Sahra şömendöferimiz için kömür kafi gelmiyordu. Terkedilmiş bir kaç köhne evin enkazını ciheti askeriye emrine vermek için yönetim kurulunda karar vermek lazım geliyordu. Onlara: Sarıkamış alınca ormanlardan bütün Erzurum'un ve köylerinin harap evlerinin tamiri için bedava ağaç vereceğimi ve harap köprüleri istihkam kıt'alarına yine oradan alınacak ağaçlarla tamir ettireceğimi ve hatta Sarıkamış çocuklar kasabası haline koyarak daha çok sayıda çocuk yetiştireceğimi vaad etmiştim.

(O zaman garip garip yüzüme bakan memleketin eşrafı sonra bu vaadimi fiiliyat sahasında gösterince hayret ve takdirlerini söylemişlerdi.)

14 Mayıs günü Çocuklar Ordusu yoklaması pek parlak oldu. 36 atlıdan oluşan ve Yeşilbayrak namı altındaki Erzurum fedai müfrezesini de batı cephesine bu Çocuklar Ordusu talimhanesinde teftiş ederek yola çıkardım. (Batı isyanlarına karşı Mustafa Kemal Paşa "Atatürk" Erzurum'dan bundan sonra bir fedai müfrezesi gönderdim. Ve Kars'ın zaptinden sonra da Giresun gönüllü taburunu gönderdim. Gerek bunlar ve gerekse Batı'ya gönderdiğim üç tümen vesaire hakkında İstiklâl Harbine dair olan eserimde tafsilat görülür.)

14 Ağustos 1336 (1920) de Erzurum'da Sanayi Gürbüzleri binasının (Erzurum Kongresinin toplandığı tarihî bina) geniş bahçesinde parlak bir sünnet düğünü yaptır-dım. Büyük çadırlardan gölgelikler altında yüzlerce kar-yola hazırlandı. Bütün sivil ve askerî memurlar ve halk davetli idi. Bugünün dimağlarımıza hakkettiği hatıra da pek canlı ve tatlı idi:

Vakit ve hali yerinde olan ailelerin âdetleri gibi ço-cuklara beyaz gömlek ve başlıklar giydirildi ve göğüsle-rine güller takıldı. Ve arabalarla çalgı ile şehir dolaştırıl-dı. Dönüşte istirahatten sonra çadırlara yakın sünnet yeri binasında doktorlarımız sünnete başladı. Beyaz patiska entarili sünnet çocukları sünnetten sonra kucakta veya sedyelerle yataklarına getiriliyordu. Sünnet yeri binasın-dan bir düziye işitilen çocuk sesleri:

— Yaşa! Paşa Baba! idi. Fakat bu ilki normal bir ton-du. Sünnet olurken canının yanmasına ve maneviyatının derecesine göre bu cümlenin zamanı uzuyor ve tonu değişiyordu:

— Yaşaaa... Paşa Babaaaaa...

Misafirler ve daha evvel sünnetli çocuklar gülüşüyör-du. Biraz ağlayanlar azdı fakat sükûneti bozmayıp güle güle yataklarına gelenler çoktu.

Birçok hediye oyuncak, saat vesaire gelmiş ve biz de hazırlatmıştık. Çocuklara lâzımı kadar bakıcı kadın şefkatle hizmet ediyordu. Yataklarına yatırılanlara derhal birer hediye veriliyordu.iltifatlar; ikiâmîlar bu yetimlere tatlı bir âlem yaşatıyordu. Her iş bittikten sonra ben de ayrı ayrı hatıralarını sordum. Ağzlarına elimle bir lokum verdim. Ve çil gümüş birer meceideye dağıttım. Hepsi ba-basız olan bu yavrular kendi hakikî babalarını bulmuş gibi ellerime, boynuma sarılıyorlar. Bana da hakikî evlât

sevgisi tattırıyorlardı.

Muzika, ince saz, sahnedeki arkadaşlarının oyunları sünnet çocuklarını eğlendiriyordu. Bu sünnet düğünü çocuklarımızın çokluğundan üç gün üç gece devam etti ve Erzurum'da bulunan bu yetimler bayramının maddî ve manevî yüksek zevkini doyusuya tattı.

Artık batı cephesinde hareket başlamıştı. 18 Eylül'de karargahımla Erzurum'dan hududa hareket ettim. 28 Eylül'de bütün cepheyi taarruza geçirdim. Ertesi gün yani 29 Eylül'de Sarıkamış'ın çocuklar kasabası olacağı ülküm hakikate kavuşmuştu: Doğu Cephesi karargâhımı bugün burada kurmuşum.

30 Ekim'de Kars Kalesini zapt ve 8 Kasım'da da Gümrüyü işgal ettik. Kars'ta altı bin, Gümrü'de onbin Ermeni çocuğunun Amerikalı mütehasşislar elinde nasıl yetiştirildiğini görmek çok faydalı oldu. Her iki yerde birer düzine kadar kadınlı erkekli Amerikalı emirlerinde birçok Ermeni bakıcı ve depolar dolusu elbise, çamaşır, kundura vesair lüzumlu şeyler, her türlü yiyecek, ilaç...

Müesseseleri, hastahanelerini, depolarını tamamiyle gezdim. Kars'taki çocuklar arasında yüz kadar Türk çocuğu bulunduğunu, içlerinden kaçıp gelen büyücek biri haber vermişti. Künyelerini tetkik ettirdim. Amerikalı müdürleri ile de anlaşarak resmî birer protokol ile Türk oldukları sabit olan yüz çocuğu aldım. Amerikalıların yetiştirmekte oldukları bu binlerce çocuk büyük bir bolluk içinde bulunmakla beraber bizimkilerden canlılık ve akıllılık hususunda çok geri duruyorlardı. Yalnız kız çocukları da çok ve hepsi dikiş makinelerini kullanıyorlardı. Gümrüde bir salona girdiğimiz zaman yüzlerce dikiş makinesinin çocuklar tarafından işletildiğini hayretle gördüm.

Ana mektebinden başlayarak tam bir hayat mücadelesine hazırlık ile uğraşıyorlardı. Lükse ait birşey öğretilmiyordu. İnsanca bir orta hayat işleri esas tutulmuştu. Çocuklar değil Amerikalı muallimleri dahi kendi işlerini kendileri görüyorlardı. Kars'ta Gümrü'deki Amerikalılar Ermenilere karşı medenî ordulardan daha medenice hareketimizi görerek memleketlerine bizim ordumuzu met hetmişlerdi. Bana karşı da son derece nazik idiler. Verdikleri çay ziyafetlerinde bu hey'etlerin ne kadar sade fakat zarif ve iş yapar kibirsiz olduklarını takdirle gördüm.

Bütün bu Amerikan müesseselerinden çok istifade ettim. Sarıkamış çocuklar kasabasında daha iyi şeyler yapabileceğimden çok memnun kaldım.

3 Aralık'da Ermeni Taşnak Hükümeti ile Gümrü muahedesini imzaladık. 13 Aralık'da da karargahımı Kars'a naklettim.

Gümrü'de bulunurken Moskova'dan gelmiş bulunan Sovyet Rusya delege Medivani (Ankara'ya sefir olan) çocuklarımız için ellibin ruble altın (Beşbin Rus altını), Azerbaycan mümessili de beşyüz altın verdi. Bizim çocuklar ordusu bütçesine alınmıştı. Bütçe haricinde muhtaç olanlara yardım için (Doğu Çocuklarını Himaye Cemiyeti) namı ile başkanlığımda kurduğum cemiyet vasıtası ile muhtaç bütün çocuklara yardım imkanlarını da daha geniş miyasta yaptık. (En sonra Doğu'dan ayrılırken elimizdeki 26625 Türk lirasını Trabzon Ziraat Bankasına çocuklar namına yatırdım. Yirmi iki yaşına gelenler hisselerini aldılar. Kalanlarını Müdafaa-i Milliye Vekâleti Harbiye Okulundan subay çıkanlara ku'a ile dağıttı.)

Kars'ta bulunan Ermeni çocuklarını Gümrü'ye naklettirmek için bizim çocuklardan bir kısmının buraya ge-

tirilmesini lüzumlu buldum. Aynı zamanda bunları Amerikalılara göstererek Türk mürebbileri ve Türk çocuklarının kudret ve kabiliyetlerini tasdik ettirmek faydalı olacaktı. Bunun için Erzurumdaki mektepleri Sarıkamış çocuklar kasabasına naklettirirken ilk mektebimizi sanayi bandosu ile birlikte Kars'a aldım. 19 Aralık 1336 (1920) de ilk kademesi geldi. bunlar tamam olduktan sonra adlarını (askerî idadî) şekline değiştirdim. Çünkü beş sınıf tamamlanmıştı. Artık orta kısmını açacaktık. ilk sınıflar özel sınıf şeklinde kalacaktı. Hakikaten bu mektebimize artık ilk mektep klişesi yakışmıyordu.

Beşyüzden fazla mevcutlu bu mektebi Amerikalılara gösterdim. Hayrette kaldılar. Gümrüdekiler de gelip gördüler. Kendileri her türlü bolluk içinde oldukları halde Türk çocuklarının daha üstün vasıflarını görünce verdikleri karar şu oldu: Ermeni çocukları kabiliyetsizdir!

Ben bu farkın Türk çocuğunun yüksek kabiliyetiyle beraber bizim terbiyecilerimizin de çocuklarla aynı milletten oluşunun tesiri olduğunu ve bir milletin çocuklarını ne kadar üstün olsalar da Ecnebi terbiyecilerle terbiyede tam muvaffakiyet elde edilemeyeceği fikrimi değerli buldular

Depoların tıklım tıklım dolu olmasına rağmen Amerikalılar bizim çocuklarımıza birşey vermediler. Yalnız Gümrü depolarında gördüğüm kolsuz asker ceketlerini asker malı olduğundan resmen almıştım. Binlerce Ermeni çocuğuna insanlık namına diye bol bol giydirip beslenen ve yetiştiren Amerikalıların bizimkilere karşı kayıtsız kalmaları herkese ve hele çocuklara çok fena tesir ediyordu. Bu hali çocuklardan bir hey'etle Amerikalılara bildirdik. Mahcup kaldılar ve biraz yardımda bulundular ve artık Kars'takiler de herşeylerini toparlayıp Gümrü'ye

taşındılar. Şömendöferle lazımı olan yardımı yaptırdım.

1337 (1921) yılının ağaç bayramını 20 Nisan'da Kars'ta (Hakimiyeti Milliye) adını verdiğim caddenin her iki tarafına çocuklar ve halkla birlikte meyve ağaçları dikerek kutladık. 22 Nisan'da ben karargahımı Sarıkamış'a nakil ettim. Buradakilerle de burada aynı bayramı yaptık.

Yerlerini hazırlattıktan sonra 24 Haziran'da Kars'taki askerî idadîmizi de Sarıkamış'a aldurdım. Ve artık çocuklar kasabamız tam kadrosuyla kurulmuş oldu.

Sarıkamış, Kars seyahatleri çocuklarımızı çok açtı. Çok şeyler gördüler ve öğrendiler. Seyahatlerin çocuklar üzerindeki maddî ve manevî tesirlerini iyice tetkike de bana fırsat verdi. Çocuklar Cihan Harbinin ilk yılındaki Sarıkamış hezimetini ve son yılındaki zaptını ve daha ilerideki hareketleri ve yeni yaptığımız Sarıkamış-Kars ve ötesi hareketlerini kısaca yerlerinde dinlediler. Kars'ın uzak yakın tarihini bellediler. Modern bir kaleyi, tabyelerini manialarını, projektörlerini, büyük toplarını, gizli yollarını, modern kışlalarını, karagâhını, nihayet modern bir kasabayı gözleri ile görmüşlerdi. Geniş demiryolunu, atelyelerini, dökümhanelerini, büyük demiryolu ve şose demir ve kargir köprülerini, modern köyleri... velhasıl Erzurum'da görmedikleri ve belki de işitmedikleri hayli şeyleri bol bol seyir ve tetkik etmişlerdi. Sarıkamış'ta da ormanlar ve bunlarda fennî surette istifadeyi öğrenmişlerdi.

Doğu cephesinden batıya nakliyat Mayıs ortalarında başladı. Önce Trabzon'daki üçüncü tümeni gönderdim. Bu Sakarya muharebesine yetişti. Ağustos başında

Kars'tan onikinci tümeni gönderdim. Nihayet yeni yılbaşında da Onbirinci tümeni göndermeye başladım. (Bu üç tümen vesaire Afyonkarahisar taarruzuna iştirak ettiler.) Artık Doğu'da tek bir tümen kaldı. Trabzon'da da yeni bir tümen teşkiline başladık. Bunun için mekteplerimle daha çok uğraşmaya vakit buldum.

Sarıkamış'ta Rusların iki alaylık modern kışlaları, büyük bir askerî kulüp, modern bir hastahane, muazzam bir mabedi iki de modern subay mahallesi vardı. İstedikimi yapabilecek cansız ve canlı unsurlar bol bol hazır demekti. Burası mülkî teşkilâtta Nahiye merkezi olduğundan ve ahali namına da hemen kimse mevcut olmasından tam düşündüğüm modern bir çocuklar kasabası olmuştu. Aynı zamanda örnek bir nahiye idi. Burada Bebek ismini verdiğim bir (sonra bir daha) göl de vücade getirttim. Sıra ile çocuklar tombazlarla gezinti yaparlar köprücü takımımız da burada tathikat yapardı.

a) İbrek yerimiz çok güzel bir pavyondu. Gemiş bir sahnesi vardı. Her türlü temsillere müsaitti. Burası aynı zamanda kışın veya fena havalarda beden terbiyesi salonu idi. Çünkü sandalyelerimiz sabit değildi. Konferanslar için de burası çok müsaitti. Hem subaylar için hem de mektepler için.

b) Müze: Bunu çocuklara hazırlattım. Yollar, kara, deniz ve hava nakil vasıtaları, elbise, başlık, ayakkabı, su yolları, çeşmeler, lağımlar, evler, köyler limanlar, şehirler, mezarlar, ışık, ısıtma, muhabere ve muharebe vasıtaları... ilk hep ilk şekillerinden son kemâle ermiş hallerine kadar görülmek üzere tertip ettirdim. Buraya ordu mensupları da gelirdi. Bu müzeler; çocuklara gördükleri ve işittikleri herhangi bir varlığın gelişme derecesini tanıtmakta idi. Bunlar üzerinde sual cevaplar en küçük

çocukları veya askerleri bile çok ilgilendiriyordu. Entari veya don gömlek giyen bir kavmin medeniyet alemindeki yerini müzede gösteriyorlar, modern kıyafetin, modern evin, modern yolun, modern şehrin... İlk görünüş zevkini, kullanış zevki ve kolaylığını insanı nasıl daha ciddi, daha muntazam, daha neş'eli bir hale koyduğu muhakemeli bir surette ap açık ortaya konuyordu.

Bundan başka büyük bir masa üzerindeki kum yığnında da çocuklara şeritlerle yollar, demiryolları, mukavalarla eski yeni tipte köyler, çeşmeler... ilk. yaptırılarak sual cevaplı görüşmelerle çocukların hafızaları hırpalanmadan görgüleri ve muhakeme kudretleri arttırılıyordu. Çünkü her varlık başından sonuna kadar karşısında canlı gibi duruyordu. Çocuklar, teşhis, mukayese, muhakeme ile yorulmadan her varlık hakkında çok şeyler öğreniyor, düşünme kabiliyetini birdüziye arttırıyorlardı.

Ayrıca istihkâm subayları da umum için mükemmel bir tahkimât müzesi vücade getirdiler.

c) Müzik mektebi. Tiflis'ten her envi yaylı sazlar da getirttim. Elimize geçmiş kuyruklu piyanolar da vardı. Bu suretle bando ve orkestra mükemmelleşti.

d) Muhtelif kurslar: Bütün hanımlara çocuk doğum ve bakımı kursu açtık. Bir de doğum yurdu hazırladık. Sinema, fotoğraf, elektrik kurslarını da halktan isteyenlere yatak ve yiyeceklerini temin ederek açtık.

e) Spor kulübünü özel bir binada açtık. Kaşın kayak ve karda avcılığa ara sıra ben dahi iştirak ederdim. Çok eğlenceli oluyordu. Bu klübe muhtelif gazete ve mecmualar da getirttirdik. (İlk ava çıkış 6 Ocak 1922'dedir.)

f) Okuma salonu: Kars'ta da mükemmeli açıldı. Sarıkamış'ta mekteplerin ve spor klübünün ki olmak üzere iki adet mevcut.

g) Okuma bilmeyenlere mektup yazma merkezleri Kars'ta dahi açıldı.

h) Bir gazete: Elimize matbaa da geçmişti. Fazla harf de getirttim. İsmi Müsabaka koydurdum. (Varlık) ve altında (Birlikle yaşar) vecizesi benimdi. Bu birinciliği kazandı. Bu adla 25 Ağustos 1337 (1921) den itibaren gündelik bir gazete çıkarmaya başladık. Doğu havadisleri ve memleket davası ve tarihî makalelerle ihtiyacımızı karşılıyordu. Vaktiyle Azerbaycana gitmiş, şimdi memleketimize dönmek zaruretini duyan bazı kelam ve idareciler de artık bulabilmiştim.

i) Sinema ve film kütüphanesi: Buna da muvaffak olduk. Bir makine getirttim ve muhtelif san'atlara ait filmlerden bir kütüphane de yaptırdım. Meselâ saat nasıl yapılır, sabun vesaire nasıl yapılır, balık sanayii... gibi. Sinemi aynı zamanda Erzurum'a kadar da seyyar dolaşırdı.

Bayramları Sarıkamış'ta parlak kutluyorduk.

a) Ağaç bayramları için bu havalide 23 Nisan'da iyi oluyordu. Çocuklar tarafından daha önceden muhtelif parklar hazırlanırdı. Çocuklar kazma, kürekleri omuzlarında tüfek gibi taşıyarak muzıka ile iş başına gidişleri ve seve seve çalışmalarını görülecek bir âlemdi.

b) İdman Bayramı: Daha mükemmel olurdu. Zaten her haftanın bir bayramı. Çocuklara Japonların jiu jitsu oyunlarını da öğretmen imkânını bulduk. Meç kılıç oyunlarını Erzurum'dan beri öğreniyorlardı, (11 Mart 1922 Kızakçılık teftişi çok mükemmel oldu.)

c) Kitap Bayramı: 12 Kasım 1921'de tesadüf eden Rebiülevvel yani Mevlût kandili günü çok parlak kutlan-

dı. Bunlar evvelki bir haftaya çocuklar haftası diyerek fakir çocuklara yardımlar yapılmıştı. İstanbul'dan hayli kitapları daha önceden hazırlatmıştık. Bugün (Doğu Çocuklarını Koruma Cemiyeti) diye riyaşetim altında bir cemiyet de kurduk ve yardımlarımızı ordu bütçesi dışında kalan fakir aile çocuklarına teşmil ettik.

d) Atış Bayramı: Bunun için çocuklara da mükemmel bir atış yeri hazırlattım. 13 yaşını bitirmiş olan çocuklar ders atışına başladılar. (İlk atış bayramını 5 Haziran 133 "1920" de yapabildik. 3 sınıf üzerine kollarına takılmak üzere nişan mükâfatlarını verdirdim. Mükafat ve müsabaka atışlarını Trabzon ve Ankara'da yaptırdım. 100 metreden uzak bir kahve tepsisine hiç boşa gitmeden isabetler yapabiliyorlardı.)

e) Ramazan bayramından önceki haftayı temizlik haftası diyerek, skaklaıda dahi umumî bir temizlik yapıppislikleri yaktırıyorduk. Kurban bayramından önceki hafta bir tasarruf haftası idi.

Civar maarif mektepleri öğretmenlerine üçer gün Sarıkamış'a davet ederek yatacak yer ve yiyeceklerini temin ettirerek mekteplerimizi ve çocuklarımızı pratik sahadaki çalışmalarını incelemeye fırsat verdiriyordum, ve kendi mektepleri de beden terbiyesi ve pratik bilgiler hususunda çocuklar ordusu kadrosuna alınacağından icap eden programların uygulamalarını da görüyorlardı.

29 Haziran 1337 (1921) Mekteplerimizin mükafat dağıtma merasimi pek parlak oldu.

22 Eylül'de Moskova Muahedesinin (anlaşma) Kars'ta teati (karşılıklı değişme) günü idi.2 Bolşevik delegesi Moskova Hükûmetinin imzaladığı muahede metnini getirmişlerdi. Millî Hükûmetimizin imzaladığı da bana gönderilmişti. Merasimle bu muahedenameleri alıpverdük. Ertesi 23 Eylül günü delegeler şerefine bir ziyafet ver-

dim. Sonra da Sarıkamış'tan getirdiğim çocuklardan bir guruba değnekli ve değneksiz beden hareketleri yaptır-
dık. Merasim yapılan binanın önündeki (ilk karargahım-
dı, sonra da Kars Muahedelerini burada yapmıştık.) Mey-
danı dolduran çocukların çevik, muntazam ve ruhları
sarsan hareketleri karşısında Sovyet Murahhasları hayret-
te kaldılar. Hareket bittikten sonra Reis Yoldaş şu meal-
de bir nutku pek heyecanlı ve pek samimi olarak söyle-
di: (" Artık bundan böyle Sovyet Rusya Hükûmeti Yeni
Türkiye'nin kudretini ve dostluğunun ehemmiyetini çok
iyi takdir edecektir. Bu çocuklar bize gösteriyor ki Tür-
kiye eski Türkiye değildir. Bu yeni Türkiye ile imzaladı-
ğımız dostluk muahedeleri ile iftihar ediyoruz. Gördü-
ğüm bu heybetli manzarayı bütün hayatım boyunca
unutamayacağım ve Sovyete Rusya'da herkese anlataca-
ğım.")

Ana mektebini Amerikalılarınkiler gibi düzenledik.
Bildiklerim ve yeni öğrendiklerim hakkında bir konfe-
rans verdim. Küçüklerin çamurla, boya ile oynamak ihti-
yaçları nezarat altındabir usule bağlanmıştı. Zevkleri bi-
rer esere intikal ediyor ve bu eserler her gün kendileri-
ne yeni neş'e ve şevk veriyordu. Ayrıca su, kahve ikra-
mını, el, ayak, yüz yıkamayı, insanca yatıp kalkmayı ve
yemek yemeyi pratik olarak öğreniyorlardı. Temizlik ve
intizam küçücükken, yorulmadan ruhlarına sınıyordu.
Onların oyunlarına ben de birkaç tane katmıştım. Hafta-
da bir gün bir saatimi bunlarla geçirirdim. Bizzat piyano-
sunu ben çalarak veya hareketlerini yaptırarak okul öğ-
retmeni gibi çalışmaktan çok zevk alıyordum.

Kurtardığımız yerlerin bütün hükûmet ve adliye te-
sislerine olduğu gibi Maarif mekteplerinin açılmasına da

orduca elimizden gelen yardımı yaptırıyordum. Bu suretle kaza merkezlerine kadar ilk mektepler açılabilmişti. Kars'ta 26 Aralık'ta kız ilk mektebi ile bir ana mektebi açılabilmişti. Merasimde ben de bulundum.

...

1338 (1922) kışı çocuklarımız için çok feyizli oldu. bunlar için düşündüğüm ikinci kitabımı da hazırladım. Bu hareket oyunları çok açtı. Her hafta kadınlı erkekli seyircilere ibret yerinde verdikleri temsillerle hem Sarıkamış'ın beyaza bürünen yeşil çamlar arasındaki çocuklar kasabası sakinlerine çok hoş saatler geçiriyorlar, hem de bütün çocuklar fikren ve bedenen çok inkişaf ediyorlardı. Bu oyunlar hakkında aşağılarda kitaplarımın muhteviyatı okunurken iyi fikir edinilecektir.

7 masa tertip ettirdim:

1- Kâğıt işleri masası: Kâğıt bükme, makas tutmak, makası aldığı yere koymak, bükülmüş kâğıdı kesmek, bükülmüş kâğıtlarla muhtelif basit şekiller yapmak. Kâğıt üzerine öğretmen tarafından nokta ile basit resimler ve çizgiler işaret edilerek çocuğa kurşun kalem ile doldurttuktan sonra kestirmek, kâğıdı muhtelif şekillerde oymak, hasır dokumak, kesilen kâğıtlarla oyuncak şekilleri yapmak.

2- İğne iplik masası: Kalın iğneye, ufak iğne ile iplik geçirmek. Kağıt ve mukavva üzerinde iğne ile başlangıçta karışık, sonra düz, üç köşe ve diğer şekiller noktalamak, teyel yapmak, düğme söküp dikmek.

3- Terbiye fikriye masası: Küçük hikayeler. Sohbet: renkler, çiçekler, kuşlar, meyveler ve daha bu gibi, çocuklar için şiir ve hikayeler. (Her masada dikkat edilmekle beraber bilhassa bu masada çocukların İstanbul şivesi ile konuşmasına büyük ihtimam göstermek lâzımdır.)

4- Çamur, kum ve boya masası: Çamurdan yuvarlak yapmak, bilya yuvarlamak, yuvarlağın neye benzediği, yumurtaya benzetmek için ne yapmalı, silindir şeklinde çamur yuvarlamak, dört köşe çamur yapmak, tabak, bardak, fincan gibi basit eşyayı çamurla yapmak, hayvanat şekillerini çamurla yapmak, kumdan yığın yapmak mağara, tepe, dere yapmak, ufacık dallar dikerek korkular, ormanlar yapmak.

5- Temizlik masası: el ve yüz nasıl yıkanır, tırnakların, dişlerin, gözlerin, kulakların temizliği, su nasıl olmalıdır. Sabun neye yarar, nasıl kullanılır. aynaya niçin bakılır, elbise fırçası neye yarar, parmaklar, tırnaklar, saçlar, kulaklar, ağız burun ve gözlerin, elbise ve çamaşır, yatak oda vesairenin temizliği pratik olarak gösterilir.

6- Güzel yaşayış masası: İçilecek su, su içmek, yemek yemek, su, kahve kâğıt vesaire dahi) vermek, bardak, fincan yıkamak, çatal, kaşık, bıçak yıkamak ve kullanmak, sofrta tertibi, yemek vermek, misafirlik, hasta ziyareti, el öpmek (Öğütlerim kitabında vardır) Teşekkür etmek ve birşey değil cevabı, uygulamalı görgü kurallarını öğretmek.

7- Ağaç ve mukavva masası: Kibrit çöpleri kesmek, ağaç yontmak, kesilen çöplerle şekiller yapmak, çöpleri boyamak, mukavva işleri.

ÇOCUKLARIMIZA KARŞI TAKDİRLER

Daha Erzurum'da iken İngiliz Rawlinson'un ve diğer ecnebilerin takdirinden bahsetmiştim. Sarıkamış'ta iken Sovyet Rusyadan gelip gidenler ve konsolosları tarafından da çok takdir olunuyordu. Hele benim sanayi oyunu o kadar hoşlarına gitti ki bunun aynen Sovyet Rusya'da temsili müsaadesini benden rica ettiler ve Rusçaya tercüme ettiler. (Ankara'da da oyunlarım arasında bu sanayi oyunu Mustafa Kemal Paşa'nın çok takdirini kazandı. Seyahat faslında ayrıca bahsedeceğim.)

İran'dan gelip Trabzon yolu ile memleketlerine giden Fransızlar da çocuklarımız çok beğiniyorlardı, "Ankara'da irtibat subayı Mujen bu çocukları Parise gönderin, sulh muahedenamenizi istediğiniz gibi yaparsınız" demişti.

Bizim Kars Muahedesini (başkanlığında yapılmıştır) delege hey'eti, İran, Afgan, Azerbaycan, Kafkasya ve Rusya'ya giden hey'etimizin ve siysî memurlarımız, gelip geçen veya memuren dolaşan vali, kumandan vesair memurlarımız ve maarifçilerimiz de çocuklarımızı her takdirin üstünde buluyorlardı. Bunlar hakkında uzun uzadıya yazmayı fazla buluyorum. İleride gazetelerin yazdıklarını aynen okuyacağız. Burada yalnız pek eski ve pek samimi arkadaşım İsmet Paşa'nın (İnönü) çocuk-

larımız hakkındaki takdirlerini bir mektuplarından aynen kaydediyorum. Bu güzel ve hak sever sözler vatandaş veya ecnebi takdirkârlarımızın da sözlerinin aşağı yukarı aynı ifadesidir:

Kardeşim, senin mekteplerin ve senin şehit evlatlarının menakibini (menkibelerini) işiterek müftehir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalade şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müsbet ve daha kalıcı ve ebedî iş yapanımız var mıdır? Gürbüz, akıllı ve tahsili çocuklar **atımız** (geleceğimiz) için kuvvetli bir nesnet olacaklar...."

7 Mayıs 1338 İsmet

ÇOCUKLAR ORDUSUNUN SON ŞEKLİ

1 Ağustos 1922 de Doğu'da 17 alay halinde bir çocuklar ordusu teşkilâtlandırılmış bulunuyordu:

1,2,3	alaylar	bizim çocuklardan
4, 5	alaylar	Erzurum mektepleri
6, 7, 8	alaylar	Trabzon mektepleri
9	alay	Kars mektepleri
10	alay	Kağızman mektebi
11	alay	Beyazıt mektebi
12	alay	İğdır mektebi
13	alay	Ardahan mektebi
14	alay	Artvin mektebi
15	alay	Rize mektebi
16	alay	Sürmene mektebi
17	alay	Erzincan mektebi

Bu alayların kumandanları buldukları yerlerdeki kıtaların, yoksa askerlik dairelerinin kumandanları idi.

272 *Kürt Meselesi*

Teşkilât hakkındaki tamimi 12. İğdır alayını teşkili sonrası tamim etmiştim ki aynen şöyledir:

ÇOCUKLAR ORDUSU TEŞKİLATI

A) Genel Maddeler

1- 1914 senesinde yayımlanan "Harbiye Nezaretine bağlı Osmanlı Güç Dernekleri Talimatı'nda belirtilen "Mektep dernekleri" çocuklar ordusunu teşkil eder.

2- Bu teşkilât mucibince maddî terbiye hususunda doğu cephesi bölgesindeki mektepler doğu cephesi kumandanlığına bağlı olarak "Çocuklar Ordusu Teşkilâtı'na" dahil edilirler.

3- Askerî mektepler "Birinci Avcı Gürbüz Alayı", "İkinci İdadî alayı", "Üçüncü Sanayi Alayı" olup, dördüncü ve beşinci alaylar Erzurum'daki maarif mektepleri; altıncı, yedinci ve sekizinci alaylar Trabzon mektepleridir. Kars mektepleri dokuzuncu ve Kağızman mektebi onuncu, Beyazıt onbirinci, Iğdır onikinci alayıdır.

4- Her mektebin aynı tarzda bir bayrağı olup üzerinde alayının numarası vardır. İşbu bayrak cepheden gönderilmektedir.

5- Henüz teftiş ile numara almayan mekteplerin teşkilâta konulması için mahallin en büyük kumandanları cephe kumandanlığına teşkifte bulunmalıdırlar.

6- Çocuklar ordusu programı eklidir.

Kâzım Karabekir

Ekli olan programı yazmayalüzum görmüyorum.

(Güç derneklerinin altı aylık programını her ay tabe-dip gönderiyordum. Bu arada ahlaki ve sıhhî terbiyeye ait mekteplerimizde pratik tecrübelerimizi de yazıyorduk. Ayrıca çocuklara dair iki eserimden de lâzımı kadar dağıtıyorduk.)

YATILI MEKTEPLERİMİZİN ADLARI VE MEVCUTLARI

Doğu cephesinde hayatları kurtarılan çocukların sayısı altıbini aşar. Bunlardan dört bini oldukça yetiştirilmiş ve bir san'atın çırağı olarak anası veya yakınları himayesinde hayat müadelesine atılmıştır. Erzurum'dan Sarıkamış'a naklin de bu faydalı tesiri olmuştur.

Daimi olarak 1338 ve 1339 (1922 ve 1923) yıllarındaki vaziyet şöyledir:

Mektep veya müessese No. Mektebin adı	1922 mevcudu	1923 mevcudu
1 Ana mektebi	131	175
2 ilk	581	664
3 İdadî	9	10
4 Elektrik	24	21
5 Sıhhiye	5	—
6 Dişçi	20	10
7 Matbaa	130	Sanayie verdik
8 Ziraat	7	6
9 Tayyare	24	20

10 Baytariye	25	İdarî mektebine verilmiştir
11 Muzıka		
12 İş Ocağı	46	170
13 Sanayi	275	500
14 Şömendöfer	54	8
<hr/>		
YEKÜN	1326	1584

Kız çocuklarını ailelere dağıttığımızdan himayemizde kalanları ana mektebinde bulunduruyordum. Bunlar ictimai mevkiî yüksek olanların çocukları idi. Bu gibilerden subaylarımızla evlendirdiklerim de oldu. Kadınlardan iki kursta yüz ebe yetiştirildi ve tasdikname alarak köylerine gittiler. Sarıkamış'ta Ordu ve hükümet mensuplarının aileleri bu kurstan geçirildi.

Muhtelif mekteplerin el işlerinden mükemmel san'at eserleri olan torna ve tesviyeciliğe kadar ve atış muvafakiyetlerine dair eserler askerî müzemin kendime ait ufak yaştan başlayan hatıralarımla muhtelif cephelerden silah ve cephane örnekleri) yanında en kıymetli bir hatıra olmak üzere durur. Ve ben onları vakit vakit ziyaretle hayatımın en mes'ut saatlerini tekrar tekrar yaşarım.

Kürt Meselesi

*Kazım Karabekir Paşa, Kürt Meselesi için şöyle diyor;
"Bizi parçalayarak yutmak isteyen harici kuvvetler, Kürtlük
ceryanını da öteden beri yayıyorlardı."*

*"Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor.
Buralarda ise en fazla Kürt kardeşlerimiz oturmaktadırlar.
Kürt istiklali diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksatları,
Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktır.
Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler
bu felakete meydan vermeyiniz."*

"Bu durum karşısında zamanın hükümetleri acaba ne yaptı?..

*Mesele Kürtlük istiklaline matuf, fakat muvaffakiyetini
kolaylaştırmak için işe dini mahiyet verilmişti. Bütün İstiklal
Harbi boyunca sükunetini temin ettiğim Kürtlük feci bir
akibete gidiyordu. Halk Fırkasında şiddetli münakaşalar
başlamıştı. Maksat, bizim fırkayı kapatmak ve Kürt İsyanı
meselesiyle her tarafta terör yapmak idi. Fethi Bey bunu
kabul etmiyordu."*

*Paşa'nın isyanlarla ilgili görüşleri, Kürtler hakkındaki
düşünceleri, C.H.P.'deki mücadeleleri, hepsi sanki o
günlerden bugünlerin habercisi gibi...*

12. baskı

ISBN 975-7369-31-4

911700757320317

yenisayfa
on-line mağaza **com.tr**

<http://www.gmreyevinciler.com>